NATIONAL CENTRE FOR SCHOOL LEADERSHIP
NCSL
Every Child Learns
Every School Excels

jk"Vªh; 'kkyk urRo dsUnz

'kkyk; urRo fodkl

हस्तपुस्तिका

राष्ट्रीय शैक्षिक योजना एवं प्रशासन संस्थान
NATIONAL INSTITUTE OF EDUCATIONAL PLANNING AND ADMINISTRATION

jk"Vªh; 'kSf{kd fu;kstu vkSj iz'kklu laLFkku ¼uhik½

eMG lnL;

रश्मि दिवान

सुनिता चुग

कश्यपी अवस्थी

सुबिथा जी.वी.

एन. मैथिली

सीमा सिंह

श्रेया तिवारी

जी.एस. नेगी

चारू स्मिता मलिक

नम्रता

दरक्षां परविन

मोनिका बजाज

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्र

शालेय नेतृत्व विकास

हस्तपुस्तिका

राष्ट्रीय शैक्षणिक नियोजन आणि प्रशासन संस्था (नीपा)

राष्ट्रीय शैक्षणिक नियोजन आणि प्रशासन संस्था (नीपा)
(भारत सरकार द्वारा मानद विश्वविद्यालय)

© नीपा

पहिली आवृत्ती : फेब्रुवारी 2014
सुधारीत मराठी आवृत्ती : ऑक्टोबर 2018

प्रकाशक, रजिस्ट्रार, राष्ट्रीय शैक्षणिक नियोजन आणि प्रशासन संस्था (नीपा)
17—बी, श्री अरबिंदो मार्ग, नई दिल्ली—110016,

iLrkouk

अलीकडच्या काही वर्षात भारतात शिक्षणाचा न भूतो न भविष्यति अशा वेगाने फार मोठया प्रमाणात झालेला विस्तार आपणांस पाहावयास मिळतो. भारतातील शाळाप्रणालीमुळे हे शक्य झाले आहे. आता प्राथमिक शिक्षणाची संधी जवळपास सर्वांना सहज मिळत आहे. माध्यमिक विदयालयांच्या संख्येतही मोठया प्रमाणात वाढ होत आहे. देशातील बऱ्याच भागात माध्यमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या दृष्टीने वेगाने वाटचाल सुरू आहे. शाळांच्या संख्यात्मक विस्तारामुळे मुलांचे सहभागीत्वाचे प्रमाण लक्षणीयरित्या वाढल्याचे दिसून येत आहे.असे असले तरी शिक्षणाच्या गुणवत्तेबाबत आपणांस वाटणारी चिंता मिटलेली नाही. आपणांस असेही जाणवते की, केवळ स्थूल स्तरावरील कार्यप्रणालीमुळे गुणवत्ता वृद्धी होणार नाही. शाळाप्रणाली सुधार कार्यक्रमाकडून प्रत्यक्ष शाळेतील कृती कार्यक्रमाकडे आपल्याला लक्ष दयावे लागेल. आपल्या देशातील शाळांची 15 लाख ही संख्या लक्षात घेता हे काम वाटते तेवढे सोपे नाही. केंद्रस्तरावरुन घेण्यात येणाऱ्या कोणत्याही कार्यक्रमाद्वारे गुणवत्ता वाढीचा पूर्ण विचार होणार नाही. यासाठी स्थानिक पातळीवरील कार्यकर्त्यांच्या प्रत्यक्ष सहभागाची अधिक गरज आहे. असे जेव्हा घडेल तेव्हाच प्रत्येक शाळेचा कायापालट उत्पादनक्षम अध्ययनशील संस्थेमध्ये होईल. खरे पाहता, या पुस्तिकेत दिलेल्या शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमाचे हेच ध्येय आहे. दिलेल्या कार्यक्रमाची रुपरेषा आणि अभ्यासक्रम आराखडा, शाळेचा कायापालट आणि विकास क्षमता, संवर्धनपूरक कार्यक्रम तसेच संशोधन आणि संस्थात्मक आतंरजाल यांची गरज दर्शवितो. या पुस्तिकेत शालेयप्रणालीमध्ये नेतृत्व क्षमता संवर्धनासाठी आवश्यक आशय आणि प्रक्रिया सुबोधपणे मांडण्यात आली आहे. या सर्व कार्यक्रमात शाळाप्रमुखांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे.

अभ्यासक्रमात सर्व कृतींमध्ये विद्यार्थी, अध्ययन व अध्यापन प्रक्रिया यांवर लक्ष केंद्रित केले आहे. राष्ट्रीय व राज्यस्तरावर तज्ज्ञ आणि क्षेत्रीय अधिकारी यांना वेळोवेळी आमंत्रित करुन, त्यांच्याशी विचारविनियम करुन अभ्यासक्रम हस्तपुस्तिका विकसित करण्यात आली आहे. सदर अभ्यासक्रमाशी निगडित दृक श्राव्य स्त्रोत, यशोगाथा वैविध्यपूर्ण संदर्भ, स्लाईड सादरीकरण यांचा समावेश केलेला आहे. कोणताही अभ्यासक्रम हा गतिशील आणि शाळेच्या बदलत्या गरजांशी निगडित असावा लागतो. सदर अभ्यासक्रम वरील बाबींनी संमृध्द आणि परिपूर्ण बनविलेला असून तो दहा दिवसांसाठी आहे.सदर अभ्यासक्रमामध्ये लवचिकता असून शाळाप्रमुखांच्या प्रत्यक्ष सहभागावर व त्यांच्या अनुभवांवर याचे यश अवलंबून आहे. शाळाप्रमुख हे शालेय पातळीवरील परिपूर्ण व्यावसायिक असून त्यांच्याकडे अध्यापन व शालेय व्यवस्थापकिय कौशल्याशी निगडित असलेला अनुभव लक्षात घेण्यासारखा आहे. अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करताना राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राचे कार्य मार्गदर्शक ठरेल.

सहभागी सहाध्यायी अध्ययन संस्कृती प्रसार, चिंतनात्मक संवाद याव्दारे सहभागी व्यक्तिंना प्रेरणा, प्रोत्साहन देणे हे या पुस्तिकेचे ध्येय आहे.सदर पुस्तिकेतील आशय हा एन.सी.एस.एल. मंडळ सदस्य सहज उपलब्ध असणा–या स्त्रोतांवरुन समाविष्ट केलेला आहे.

हा लिखित स्वरुपातील आराखडा तयार करणाऱ्या राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व विकास केंद्राच्या सर्व मंडळ सदस्यांचे मी अभिनंदन करतो. याचा उपयोग राज्य शासनाचे अधिकारी, शाळाप्रमुख त्याचप्रमाणे शालेय नेतृत्व विकास कार्याशी निगडित असलेल्या सर्व व्यक्तींना निश्चितपणे होईल याची मला खात्री आहे.

नई दिल्ली
एप्रिल 5, 2015

vkj- xkfonk
midyx:

_ .kfun'k

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्र (NCSL) हे NIEPA येथे स्थापन करण्यात आले आहे. शाळेचा कायापालट घडवून आणण्यासाठी, शाळाप्रमुखांना ज्ञान, कौशल्ये आणि वृत्ती यांमध्ये सक्षम करण्यासाठी या केंद्राची स्थापना झाली आहे. राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्र (NCSL) हे कार्यक्रमासाठी रुपरेषा आणि शालेय नेतृत्व विकास केंद्रित असा अभ्यासक्रम आराखडा तयार करण्यासाठी कार्यरत आहे.

हे कार्य प्रभावीपणे होण्यासाठी मानव संसाधन विकास विभाग मंत्रालयाने केंद्राच्या सर्व कार्यक्रमांत दिलेल्या साहाय्याबद्दल मी ऋण व्यक्त करतो.

लिखित स्वरुपातील शालेय नेतृत्व विकास–राष्ट्रीय कार्यक्रम रुपरेषा आणि अभ्यासक्रम आराखडा, हा राष्ट्रीय स्तरापासून राज्यस्तरापर्यंत घेण्यात आलेल्या बैठका, चर्चासत्रे आणि विचारविनिमयांचा परिपाक आहे. राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्र आणि राष्ट्रीय संसाधन गट, राज्य सरकार आणि राज्य संसाधन गट यांच्या एकत्रित सांघिक सामर्थ्यामुळे हे शक्य झाले आहे. अभ्यासक्रम विकसनाच्या प्रत्येक टप्प्यावर सर्व सदस्यांनी त्यांनी दिलेले साहाय्य, मार्गदर्शन आणि प्रोत्साहन यांसाठी आम्ही खूप ऋणी आहोत.

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राच्या कार्यात राष्ट्रीय अध्यापन आणि नेतृत्व महाविदयालयांच्या सल्लागारांचे विशेषतः डॉ. रॉबीन ॲटफिल्ड आणि डॉ.रश्मी सिन्हा यांचे सहकार्य लाभले.

आम्ही श्री एस.के. भटनागर, श्रीमती अलका नेगी आणि गुरमित सारंग यांचे प्रशासकीय आणि सचिव पातळीवरील सहकार्याबाबत आभार मानतो.

हे मुद्रित तयार करण्यासाठी श्री अतनु रॉय, श्री बचन सिंह यांचे सहकार्य लाभले. त्यांचाही ऋणनिर्देश करतो.

आमच्या संपादन व प्रसिद्धी विभाग सदस्यांचे विशेषतः श्री सोमनाथ सरकार, श्री प्रमोद रावत आणि श्री अमित सिंघल यांचे आम्ही मनःपूर्वक आभार मानतो.

'kkys; urRo fodkl gLrifLrdk o vH;kl Øe vkjk[kMk Hkk"kkrj dk;l'kkGk

l gHkkx%

डॉ. चंद्रकांत डी. साळुंखे,
अधिव्याख्याता, डायट, नाशिक

पवन र. मानकर,
अधिव्याख्याता, डायट, अमरावती

डॉ. आर्या भिडे,
निवृत्त प्राध्यापक, पूणे

शिवानी लिमये,
प्राध्यापक, फर्ग्युसन कॉलेज पूणे

श्रीधर नागरगोजे,
स. शिक्षक, डायट, आंबेजोगाई, बीड

डॉ. आनंद पाटील,
मुख्याध्यापक, मडीलगे हायस्कूल, कोल्हापूर

सुचरिता काळे,
स. शिक्षक, जि.प.शाळा, दुर्गापूर, चंद्रपूर

l ikknu

डॉ. नेहा बेलसरे,
संचालक, मीपा, औरंगाबाद, महाराष्ट्र

वैशाली कांबळे,
उपसंचालक, मीपा, औरंगाबाद, महाराष्ट्र

सुरेश माळी,
प्राध्यापक, म.रा.शै.सं.प्र.प., पूणे

राजेश चौधरी,
अधिव्याख्याता, मीपा, औरंगाबाद, महाराष्ट्र

डॉ. चंद्रकांत डी.साळुंखे,
अधिव्याख्याता, डायट, नाशिक

पवन र.मानकर,
अधिव्याख्याता, डायट, अमरावती

vuØef.kdk

iLrkouk iii

_.kfunsZ'k v

nsd JkO; lk/kukaph ;knh& viii

'kkGk ifjorZu % ekxZn'kZukpk gsrw 1

'kkGk izeq[kkaP;k {kerk fodlu dk;ZØekph vk[k.kh 13

{ks= 1% 'kkys; usr`Rokpk n"Vhdksu

दिवस 1 17

दिवस 2 31

{ks= 2% ^Lo*pk fodkl

दिवस 3 39

{ks= 3% v/;;u&v/;kiu izfØ;sr ifjorZu

दिवस 4 51

दिवस 5 65

{ks= 4% l?k cka/k.kh o usr`Ro&

दिवस 6 77

{ks= 5% uokpkj dsaæh usr`Ro&

दिवस 7 93

{ks= 6% Hkkxhnkjhlaæh usr`Ro&

दिवस 8 105

lädyu o 'kkys; ifjfLFkrhuq:i mi;kstu

दिवस 9 119

'kkGk fodkl vkjk[kM;kph #ijs"kk o iqu<hy dkedktkph fn'kk

दिवस 10 129

'kkGkizeq[kkalkBh ,d o"kkZ; lä;Xurk 137

lanHkZ 139

ifjf'k"V 1

शाळाप्रमुखांच्या क्षमता विकसनासाठी सहा दिवसीय कार्यक्रमांची आखणी 153

ifjf'k"V 2

शालेय नेतृत्व विकास अभ्यासक्रम आराखडा 155

n'd&Jk0; lk/kukph ;knh

{k=	l=k lkBh lk/ku	Lkk/ku ladsr
क्षेत्र 1	दिवस 1 सत्र 3 कृती 3.2 नेतृत्वकारक कृती नेतृत्वकर्त्या/नेत्यासारख्या करणे यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D1_S3_3.2
	दिवस 1 सत्र 4 कृती 4.1 शालेय नेतृत्वावर व्यक्तिअभ्यास	D1_S4_4.1
	पूरक वाचन	
	दिवस 1 सत्र 3 कृती 3.1– व्यवस्थापनाच्या दहा भूमिका	AD1_S3_3-1
	दिवस 1 सत्र 4 कृती 4.1 शालेय नेतृत्व विकासावर पुस्तिका (घटकसंच)	ADl_S4_4.1a
	दिवस 1 सत्र 4 कृती 4.1 शालेय नेतृत्व विकासावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	AD1 S4 4.1b
	दिवस 2 सत्र 1 कृती 1.1 शाळा : एक अध्ययन संस्था यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D2_S1_1.1a
	दिवस 2 सत्र 1 कृती 1.1 पिटर सेंगे यांच्या 'शाळा एक अध्ययन संस्था' मधील उतारे	D2_S1_1.1b
क्षेत्र 2	दिवस 3 सत्र 1 कृती 1.1 'लिड इंडीया' चित्रफीत व प्रतिपुष्टी	D3_SI_I.1
	दिवस 3 सत्र 1 कृती 1.2 नेतृत्व व्यक्तिमत्त्व चाचणी	D3_S1_1.2
	दिवस 3 सत्र 2 कृती 2.1 प्राधान्यक्रम निश्चिती आणि वेळेचे व्यवस्थापन	D3_S2_2.1
	दिवस 3 सत्र 2 कृती 2.3 वेळ व्यवस्थापन तालिका	D3_S2_2.3
	दिवस 3 सत्र 1 कृती 3.1 सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास (CPD)	D3_S3_3-1
क्षेत्र 3	दिवस 4 – सत्र 1 कृती –1.1 तोत्तोचान मधील उतारे (उद्दिष्टे)	D4_S1_1.1
	दिवस 4 – सत्र 1 कृती –1.2 शिक्षणाची उद्दिष्टे यावर विचारवंतांची उद्धरणे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D4_S1_1.2a
	दिवस 4 – सत्र 1 कृती –1.2 शिक्षणाची उद्दिष्टे यावर प्रतिष्ठित विचारवंतांची उद्धरणे – लिहिलेल्या पत्रिका	D4_S1_1.2b
	दिवस 4 – सत्र 2 कृती –2.1 बालकांच्या विकासात्मक गरजा यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D4_S2_2.1
	दिवस 4 – सत्र 3 कृती –3.1 तरूण इतिहासकार यावर चित्रफीत	D4_S3_3.1
	दिवस 4 – सत्र 3 कृती –3.2 बालकेंद्री अध्यापनशास्त्र यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D4_S3_3-2
	दिवस 5 – सत्र 1 कृती –1.1 शिक्षकांना प्रत्याभरण देणारे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D5_S1_1.1
	दिवस 5 – सत्र 2 कृती –2.1a मार्गदर्शन(कोचिंग) व सदुपदेशन (मेंटॉरींग) यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D5_S2_2.1a
	दिवस 5– सत्र 2 कृती –2.1b मार्गदर्शन व सदुपदेशन घटकसंच	D5_S2_2.1b
	दिवस 5 – सत्र 2 कृती –3.1 'इंडिया अनटच्ड्' चित्रफीतीचा भाग 1	D5_S3_3.1a
	दिवस 5 – सत्र 3 कृती –3.1 'इंडिया अनटच्ड्' चित्रफीतीचा भाग 2	D5_S3_3.1b
	दिवस 5 – सत्र 3 कृती –3.1 'इंडिया अनटच्ड्' चित्रफीतीचा भाग 3	D5_S3_3.1c

क्षेत्र 4	दिवस 6 – सत्र 1 कृती –1.1 'संघ' यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D6_S1_1.1
	दिवस 6 – सत्र 3 कृती –3.1 सांघिक कार्यात परिवर्तन यावर व्यक्तिअभ्यास (Case study)	D6_S3_3.1a
	दिवस 6 – सत्र 3 कृती –3.1इ समूह गतिशीलता–मॅट्रिक्स	D6_S3_3.1b
	दिवस 6 – सत्र 4 कृती –4.1 आणि जर आपण... चित्रफीत	D6_S4_4.1
क्षेत्र 5	दिवस 7– सत्र 1 कृती –1.1 जीवनातील दैनंदिन व सुपरिचित परि. स्थिती नवोपक्रम' यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D7_S1._1.1a
	दिवस 7 – सत्र 1 कृती –1.2 "बदल/परिवर्तन हा एक नवोपक्रम आहे हे कसे ओळखावे" यावर श्राव्य संभाषण	D7_S1_1.1 b
	दिवस 7– सत्र 2 कृती –2.1 अध्ययनासाठी टाकाऊतून खेळणी या अरविंद गुप्ता द्वारा चित्रफीत (इंग्रजी उपशीर्षकांसह)	D7_S2_2.1 a
	दिवस 7– सत्र 3 कृती –2.1 अध्ययनासाठी ठाकाऊतून खेळणी या अरविंद गुप्ता द्वार चित्रफीत (हिंदी उपशीर्षकांसह)	D7_S2_2.1 b
	दिवस 7 – सत्र 3 कृती –3.1 नवोपक्रमाचा व्यक्तिअभ्यास (Case study)	D7_S3_3-1
	दिवस 7 – सत्र 4 कृती –4.2 "परिवर्तनाला होणाऱ्या विरोधावर कसे नियंत्रण मिळवावे" यावर चित्रफीत	D7_S4_4-2
क्षेत्र 6	दिवस 8 – सत्र 2 कृती –2.1 'गृह शाळा भागीदारी' यावर वैयक्तिक चिंतन	D8_S2_2.1
	दिवस 8 – सत्र 2 कृती –2.2 व्यक्तिअभ्यासावर (Case study) गटचर्चा	D8_S2_2.2
	दिवस 8 – सत्र 3 कृती –3.2 अभिरूप परिस्थिती/परिदृश्य	D8_S3_3.2
	दिवस 8 – सत्र 4 कृती –4.2 भागीदारी निर्मितीच्या प्रक्रियेवर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D8_S4_4.2
शालेय योजनेचा आराखडा व पुढील दिशा	दिवस 10 – सत्र 2 कृती –2.1 वार्षिक कार्यावर (एक वर्षीय संलग्नतेवर) पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	D10_S2_2.1
	दिवस 10 – सत्र 3 कृती –3.1 'एकाची' शक्ती' यावर चित्रफीत	D10_S3_3.1
	अतिरिक्त वाचन साहित्य	
	दिवस 10 – सत्र 4 कृती –4.1 शाळा विकास योजने वरील मार्गदर्शिका	AD10_S4 4.1

'kkGk ifjoru & ekxn'kukpk gr

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्र हे शाळांमध्ये परिवर्तन घडवून आणण्यास कटिबद्ध आहे. परिवर्तनाची प्रक्रिया व एकूणच पुढाकार असा असावा की, ज्यामुळे ज्या पद्धतीने शालेय व्यवस्थापन व नेतृत्व चालते, त्यात बदल होईल शाळा परिवर्तन व विकास घडवून आणण्यात पुढाकार घेणे व कार्यान्वयन करणे यात शाळा प्रमुखांची मुख्य भूमिका असते शाळा व्यवस्थापनाचा पारंपारीक दृष्टिकोन आता टाकाऊ झाला आहे. विशेषतःगेल्या काही दशकांवर दृष्टीक्षेप टाकता असे दिसते की शाळांमध्ये अध्ययनाचा दर्जा/स्तर कमी राहिलेला आहे. शाळाप्रमुख विदयार्थ्यांच्या अध्ययनाशी खोलवर जोडले जावेत व शाळांकडे नव्या व परिवर्तीत रूपात पाहिले जावे, हे आता अत्यंत आवश्यक झाले आहे.

शालेय परिवर्तनाच्या या आव्हानाला तोंड देण्यासाठी शालेय व्यवस्थापनाच्या पलीकडे नेतृत्व विकसित करणे अधिक महत्त्वाचे झाले आहे.हे जोपर्यंत शाळाप्रमुख शाळा विकासाची प्रक्रिया आणि विदयार्थ्यांसाठी चांगल्या निश्चितीच्या अंमलबजावणीसाठी सज्ज होत नाही तो पर्यंत हे शक्य होणार नाही. इथे क्षमतेच्या निर्मितीसाठी/विकासासाठी शाळाप्रमुखांशी दीर्घकालीन भागीदारी अपेक्षित आहे, जी सध्याच्या अल्पकालीन प्रशिक्षणांपेक्षा संपूर्णतः भिन्न आहे व ज्यात शालेय परिस्थितीतील वास्तविकता व आव्हाने यांत खूप कमी प्रासंगिकता आहे.

देशातील शाळांमध्ये परिवर्तनासाठी राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राद्वारे नेतृत्व क्षमतांचा विकास देशातील शासकीय व अनुदानित शाळा प्रमुखांकरिता चालू असलेल्या शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमांद्वारे केल्या जात आहे. शालेय नेतृत्वांच्या नेतृत्वगुण क्षमतांच्या दृढीकरणामध्ये शालेय नेतृत्व विकास महत्त्वपूर्ण प्रगतीच्या रूपात पाहिला जात आहे.

'kkys; usrRo fodklkP;k lanHkkZr fo'ks"k dk;\

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राची अशी धारणा आहे की शालेय नेतृत्व विकास हा पारंपारिक प्रशिक्षण कार्यक्रमापेक्षा पूर्णतः भिन्न आहे. अभ्यासक्रम वास्तविक शालेय आव्हानांशी जोडून शाळेत परिवर्तन/सुधार घडवून आणणे हा यांचा उद्देश आहे.

'kkys; usrRo fodkl&

- हा एक वेळेचा उद्बोधन वर्ग अथवा अल्पकालीन कार्यक्रम नाही. शाळा परिवर्तनाचे वास्तविक कार्य दीर्घकालीन व निरंतर भागीदारीने सुरू होते. शालेय नेतृत्व विकासामध्ये जागच्या जागी प्रत्याभरण मिळण्याचे जे तत्व आहे, ते अतिशय प्रभावी आहे.
- संभाव्य नेतृत्व सुधार, नवीन ज्ञान, क्षमता व अभिवृत्तींची प्रारूपे व त्यांची अंमलबजावणी,सदयस्थितीत वास्तवात असणारी शालेय प्रणाली व नेतृत्व कामगिरी यांच्यामध्ये परिवर्तन घडून आणण्यासाठी एक प्रकारची समिक्षात्मक उर्जा तयार करते.

शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम शाळांमध्ये मूलभूत बदल घडवून आणण्यासाठी समस्या निराकरणाच्या पद्धती व उपयोजनाधिष्ठित अध्ययनावर आधारित आहे. जे की पारंपारिक प्रशिक्षण कार्यक्रमातील उपागमांपेक्षा (Approaches) भिन्न आहे.

'kkys; usrRo fodkl

एक सुरचित कार्यक्रम.

◆

शालेय परिवर्तनासाठी ज्ञानाची निर्मिती,अभिवृत्तीत बदल
आणि कौशल्याचे उपयोजन आवश्यक

◆

ध्येयांची ओळख, अडचणी दूर करणे, पर्यायांची निर्मिती कृतींची आखणी व योजनेचे कार्यान्वयन

◆

परिवर्तन, शाळा व व्यक्तींचे नेतृत्व

◆

अनुधावन मदत, मार्गदर्शन व समुपदेशन

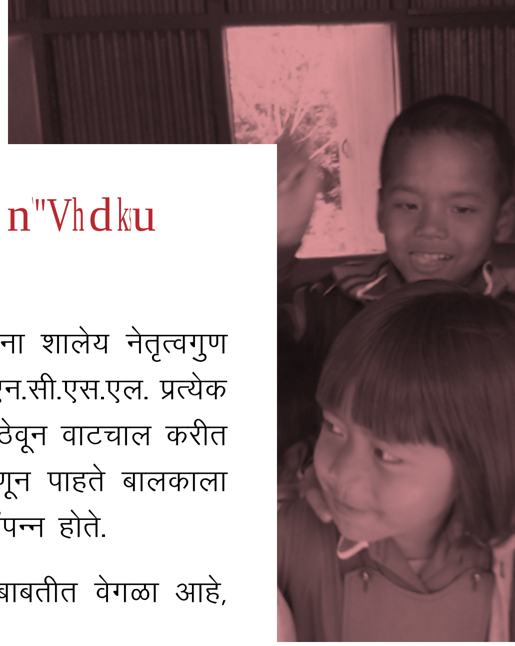

,u-lh-,l-,y- pk 'kky;; urRo fodklkpk n"Vhdku viokndRed dlk vkg\

शालेय परिवर्तनासाठी आवश्यक परिस्थिती व संधी निर्माण करताना शालेय नेतृत्वगुण विकास कार्यक्रम व्यापक व लवचीक दृष्टिकोनाचा अंगीकार करतो. एन.सी.एस.एल. प्रत्येक बालक शिकेल व प्रत्येक शाळा उत्कृष्ट बनेल या ध्येयाकडे दृष्टी ठेवून वाटचाल करीत आहे, हे केंद्र शाळेकडे परिवर्तन व विकासाचा मूलभूत घटक म्हणून पाहते बालकाला केंद्रस्थानी ठेवून, त्यांच्या चोहोबाजूंनी परिवर्तनाची संपूर्ण प्रक्रिया संपन्न होते.

ही माहिती लक्षात घेता, शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम अनेक बाबतीत वेगळा आहे, जसे की –

- राज्याने चालविलेल्या आणि शासनमान्य प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शाळाप्रमुखांची नेतृत्व क्षमता विकसित करणे.
- शालेय नेतृत्व गुणांशी संबंधित सरकारी शाळा, विदयापीठे, प्रशिक्षण संस्था, शिक्षक –प्रशिक्षण महाविदयालये, बिगर सरकारी संस्था व इतर संस्थांमध्ये संवादाची संधी प्राप्त करून देणे.
- उपलब्ध माहिती–डाटाबेस, वठवायची भूमिका, लिखित साहित्य, संगणक, आंतरजल (इंटरनेट), अथवा दृक्श्राव्य साधने, अनुभवात्मक व व्यावसायिक चिंतने ध्यानात घेऊन व्यावहारिक व सैद्धांतिक ज्ञानाला मजबुती देणाऱ्या अभ्यासक्रमाचे अनुसरण.
- शालेय परिवर्तनाचे आधारभूत प्रारुप तयार करण्यासाठी, पूर्वानुभव, पर्यायांचा शोध, विकासाच्या संधीची निश्चिती, विशिष्ट परिस्थितीत कोणता मार्ग अनुसरणे योग्य ठरेल, त्याचा विकास, शाळेची ध्येयधोरणे दैनंदिन/वास्तविक शालेय वर्तनात आचरण करणे शक्य होण्यासाठी परिवर्तनाच्या संधी उपलब्ध करुन देणे.
- चिरंतन विकास निश्चित करते, राज्यातील राज्य साधन गट, जिल्हा साधन गट व तज्ञ साधन व्यक्ती आणि सुलभकांच्या माध्यमातून राबविला जाणाऱ्या अभ्यासक्रमात राज्यांचे स्वामित्व सुनिश्चित करुन समर्थन देणे.
- राज्यांना त्यांच्या विशिष्ट गरजांनुसार अभ्यासक्रम आराखडयात अनुकूलनात्मक बदल करुन ते राबविण्यासाठी पुरेशा संधी व लवचीकता प्रदान करणे.

- सुलभकाच्या मार्गदर्शनाखाली, चर्चासत्रे चिंतनात्मक चर्चा, स्वयं अध्ययनाच्या संधींची विविध प्रारुपांमध्ये वापरण्यासाठी निर्मित अध्ययन साहित्याच्या मदतीने संधीची निर्मिती. उदा.– प्रक्रियाधारित अध्ययन संसाधने, गटचर्चा, मिश्रित नियम प्रारुपे.
- उपयोजनाधिष्ठित, क्षमताधिष्ठित व गरजाधिष्ठित कार्यक्रमाचे प्रारुप आखणी
- विविध अध्ययन कृतींना आधार देण्यासाठी जागच्या जागी समुपदेशन, विकासाच्या संधी व प्रत्याभरण देण्याची व्यवस्था.

'kky; ; urRo fodkl %
,u-lh-,l-,y-n"Vhdksu &

- राष्ट्रीय पातळीवर विकसित झालेला असला तरीही राज्यांच्या प्राथमिक, वास्तविक गरजा व संदर्भ लक्षात घेतले आहेत.
- शालेय नेतृत्व विकासाच्या माध्यमातून शालेय परिवर्तनात नेतृत्व क्षमता निर्मितीतून शालेय नेते तयार करणे.
- शाळांमधील विविधता, विस्तार व संदर्भांना संबोधित करणे.
- शाळाप्रमुखांच्या विविध नेतृत्व गरजांना न्याय देणारा अभ्यासक्रम
- राज्यांमधील शालेय नेतृत्व विकासाच्या क्षेत्रात संस्था व मानवी पातळीवरील क्षमतांच्या विकासाची सुनिश्चिती व चिरंतन विकास
- अनुभवात्मक, प्रायोगिक व व्यावसायिक चिंतनाच्या संधी.
- मार्गदर्शकाच्या/सुलभकाच्या मार्गदर्शनाखाली, चर्चासत्रात, चिंतनात्मक चर्चा/विवाद, स्वयं अध्ययनासारख्या संधी विविध प्रारुपात वापरण्यासाठी अध्ययन साहित्याच्या मदतीने प्रशिक्षण देणे.

;k gLrifLrdsph 0;kIrh dk; vkgs\

या हस्तपुस्तिकेचा उद्देश विविध ठिकाणच्या व संदर्भांच्या शाळाप्रमुखांच्या वैविध्य असणाऱ्या नेतृत्व गरजांसाठी तज्ञ साधन व्यक्तींना मदत करणे हा आहे. यामध्ये लहान–मोठया शाळा, आदिवासी शाळा, संवेदनशील क्षेत्रातील शाळा, वंचित गटांसाठीच्या शाळा, एक शिक्षकी / बहुशिक्षकी शाळा अशा वैविध्यपूर्ण घटकांचा समावेश आहे शहरी/ग्रामीण भागातील समस्यांची हाताळणी, सर्व स्तरावरील शालेय शिक्षणातील नेतृत्व गरजांना ही हस्तपुस्तिका संबोधित करते. पुढच्या सहस्त्रकातील आव्हानांना तोंड देण्यासाठी भावी नेतृत्वाची निर्मिती करण्यात व सध्याच्या शाळांमध्ये परिवर्तन घडविण्यात ही हस्तपुस्तिका एक संपन्न संसाधन व संदर्भ ठरेल.

;k gLrifLrdspk okij dk.kh djkok\

शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमाची कल्पना देशातील सर्व राज्यांतील अनुभवी व्यावसायिकांच्या/तज्ञांच्याद्वारे देता येईल अशी केली आहे. संबंधित राज्य व केंद्रशासित प्रदेशात नेतृत्व विकास कार्यक्रम पुढे नेण्याची जबाबदारी व्यावसायिक संस्था, तज्ञ व विशेषज्ञांचा गट, सुलभक/तज्ञ साधन व्यक्ती यांची आहे. या हस्तपुस्तिकेच्या संदर्भात, ‘सुलभक’ हा शब्द तज्ञ साधनव्यक्ती या शब्दास समानार्थी आहे, जे शाळा प्रमुखांना क्षमता निर्मितीत व शाळा परिवर्तनाच्या प्रवासात मदत करतील.

ही हस्तपुस्तिका विशेषतः राज्यांमधील जिल्हयात कार्यक्रम राबविणाऱ्या सुलभकांच्या माहितीसाठी आहे. त्यांची भूमिका चिंतनात्मक चर्चा घडविणे, चिकित्सक विचार, कृतींची आखणी करणे अशी आहे. केवळ ज्ञान परावर्तित करणे नाही तर त्यांनी शाळाप्रमुखांच्या गटांतून शालेय नेते तयार करणे अपेक्षित आहे. शाळाप्रमुखांच्या गटात सुलभक चर्चा घडवून आणतील, एकमेकांच्या मतांचा आदर करतील, व शालेय नेतृत्वाचे सर्व पैलू समावेशित होतील असे वातावरण तयार करतील.

शालेय परिवर्तनाचे चक्र अभिवृत्ती व मानसिक स्थितीमध्ये बदल यावर जोर देते. या प्रक्रियेला आत्मसात करण्यासाठी 3 ते 5 वर्षापेक्षा अधिक काळ लागू शकतो, त्यामुळे शाळा प्रमुखांशी किमान एक वर्षाची भागीदारी करणे संयुक्तिक आहे. त्यांनंतरच शाळा परिवर्तनाची अपेक्षा करणे सार्थ आहे.

जिल्हास्तरावर समीक्षण व प्रत्याभरण चक्रांच्या माध्यमातून क्षमता निर्मिती कार्यक्रमानंतर सुदधा सहभागींना कसे गुंतवून ठेवावे, याचे मार्गदर्शन करते.

dk;Øekph vaeyc tko.kh (Programme Delivery)

कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीतील विशिष्ट भूमिका खालील प्रमाणे –

- नेत्यांच्या रुपात शाळाप्रमुखांच्या विकासासाठी कार्यक्रमांचे नियोजन, रुपरेषा आखणी, कार्यान्वयन, समीक्षण व प्रत्याभरण चक्रांचे नियोजन करणे.
- शाळाप्रमुखांच्या नेतृत्वगुण विकासात योगदान
- सर्व स्तरावर नेतृत्वाची निर्मिती
- प्रत्येक जिल्हयात व गटात व्यावसायिक अध्ययन समुदायांची बांधणी.
- नेतृत्व सहकारी बदल प्रक्रियेत भागीदारी/सामायिक दृष्टींची निर्मिती
- सहभागींचा विश्वास संपादन करण्यासाठी गटाचा सदस्य म्हणून काम करण्याची तयारी दर्शविणे आणि संघबांधणी यासाठी सहकार्याचा व सहभागाचा संघ उपागम अंगीकारणे.
- समोरासमोरच्या तसेच मिश्र कार्यक्रमांच्या माध्यमातून सत्रांचे सादरीकरण ज्यामुळे परस्पर–सक्रियता वाढेल
- नेतृत्व विकासावर प्रत्याभरणाची देवाण–घेवाण.
- सुधार प्रक्रियेच्या माध्यमातून शाळाप्रमुखांना मार्गदर्शन
- सोप्या पद्धतीने अभ्यासक्रमाचे संपादन, प्रत्येक शाळाप्रमुखांच्या गरजांनुसार लवचीकता, अध्ययन साहित्य व कठीण भाग समजण्यात मदत, प्रात्यक्षिके अथवा समूह मार्गदर्शन या पाठपुरावा कार्यक्रमात मदत करणे.
- शाळा प्रमुखांचा व्यक्तिमत्त्व व व्यावसायिक विकास करण्यासाठी गटाला प्रोत्साहित करणे व सकारात्मक वातावरणाची निर्मिती करणे.
- मनोवृत्ती व कार्य अभिवृतीत बदल घडवून आणणे.

;k gLrifLrdp l;ktu dl dy vkg\

ही हस्तपुस्तिका व्यक्तित्व संस्थांच्या माध्यमातून शाळा प्रमुखांना शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम सहजरीत्या राबविता येण्यासाठी मदत करण्याशी संबंधित आहे. हे सुलभक, साधन व्यक्ती, तज्ञ विशेषज्ञ, प्रशिक्षक असू शकतील आणि व्यावसायिक अग्रणी संस्था असतील आणि राज्यांच्या 'Nodal' संस्था ज्यांचा विकास 'नेतृत्व ॲकॅडमी'' च्या स्वरुपात केला जाईल अशा सर्वांना या हस्तपुस्तिकेचा फायदा होईल. दहा दिवसांच्या कार्यक्रमाचे व्यावहारिक नियोजन करणे आणि शाळा परिवर्तन व विकासाच्या कार्यक्रमात प्रभावीपणे शाळा प्रमुखांमध्ये नेतृत्वचा विकास करणे हे या हस्तपुस्तिकेचे उद्दिष्ट आहे.

या हस्तपुस्तिकेतून राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राद्वारा तयार केलेल्या शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमाच्या अभ्यासक्रमात दिलेल्या सर्व सहा क्षेत्रांची विस्ताराने माहिती मिळते.

क्षेत्र	विषय
क्षेत्र 1	शालेय नेतृत्वाचा दृष्टीकोन
क्षेत्र 2	''स्व'' चा विकास
क्षेत्र 3	अध्ययन – अध्यापन प्रक्रियेत परिवर्तन
क्षेत्र 4	संघ बांधणी व नेतृत्व
क्षेत्र 5	नवोपक्रमांचे नेतृत्व
क्षेत्र 6	भागीदारांचे नेतृत्व

प्रत्येक क्षेत्र एक स्वयंपूर्ण घटक आहे. राज्यांनी आपल्या विशिष्ट गरजांनुसार प्रत्येक कार्यक्रमात अनुकूलनात्मक बदल करावेत. या प्रत्येक घटकात –

- प्रत्येक दिवशीच्या सत्रांचे नियोजन आहे.
- सत्रांमध्ये करावयाच्या कृती आहेत.
- शाळांमधील वास्तव व्यक्तिअभ्यास, चलचित्रफीती, चित्रफीती, पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन यांचा प्रत्येक सत्रात वापर.

प्रत्येक क्षेत्र छोटया गटांशी जोडले आहे. समूह विकासाशी संबंधित सक्रिय अध्ययन सत्र आणि व्यावहारिक अनुभवांची सुनिश्चिती करावी. या क्षेत्रांच्या नियोजनात वापरली गेलेली अनुदेशन तंत्रे. व्यक्तिअभ्यास, लेख, अनुभवात्मक अध्ययन तंत्रे, प्रकल्प कार्य, दृक्–श्राव्य चित्रफीती, पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन, चित्रफीती सुचवितात. ही हस्तपुस्तिका प्रशिक्षण घटकांमधून विविध कृतीमधून कृती निवडायची संधी सुलभकांना देते आणि शाळाप्रमुखांना शाळा चालविताना कोणती पद्धती सर्वांत प्रभावीपणे योग्य ठरते हे ओळखण्यास मदत करते.

प्रत्येक उद्दिपकाला सारखाच प्रतिसाद असतोच असे नाही, त्यामुळे हे लक्षात ठेवणे गरजेचे आहे की, सहभाग्यांचा प्रतिसाद वेगवेगळा असेल. व्यक्ती विविध मार्गांनी अध्ययन करते. एखादे तंत्र व पद्धती एका व्यक्तीसाठी उपयोगी असेल पण दुसऱ्यासाठी असेलच असे नाही. म्हणून वेगवेगळया सहभागी गटांसाठी कार्यपद्धती ही वेगवेगळी असेल.

;k gLrifLrdsps rhu Hkkx vkgsr &

1. प्रारंभिक प्राथमिक कार्य : ‘माझी शाळा जाणणे’ हा शाळा प्रमुखांसाठी चिंतनात्मक स्वाध्याय आहे, ज्याच्या मदतीने सध्याची शाळेतील परिस्थितीचा आढावा घेता येईल.
2. मार्गदर्शक पुस्तिका : एनसीएसएल ने तयार केलेल्या शालेय नेतृत्वगुण विकास अभ्यास कृतींचे क्षेत्रनिहाय नियोजन केले आहे.
3. क्षमता विकसन कार्यक्रमानंतर शाळा प्रमुखांच्या भागीदारींच्या स्वरुपात सातत्यपूर्ण वार्षिक कार्य–एक वर्षीय संलग्नता.

'kkys; usrRo fodkl % iwoZdk;Z@izkjafHkd dk;Z &

कार्यक्रमाची सुरुवात विमर्शी चिंतनात्मक कृतींनी होते, जी शाळा प्रमुखांना कार्यक्रमात सहभागी बनण्यास तयार करते. त्यांना अशा प्रकारचा आराखडा पुरविला जातो जो त्यांना शाळेस पुनर्भेट देऊन स्वतःविषयी, शाळेविषयी, समाजाविषयी व ज्या विशिष्ट गटातील विदयार्थ्यांसाठी शाळा चालविली जाते त्याविषयी अंतर्दृष्टी विकसित करण्यात मदत करेल. हस्तपुस्तिकेतील हे प्रारंभिक कार्य शाळाप्रमुखांना त्यांच्या शाळेची एकमेवाद्वितीयता, शाळेसमोरील आव्हाने, व भविष्यात शाळेत अपेक्षित असलेले बदल यांवर चिंतनात्मक विचार करण्याची संधी देते. ही चिंतने /विचार त्यांना गटचर्चेतून/चर्चा सत्रांतून जास्तीत जास्त फायदा मिळविण्यासाठी तयार करतात. त्याचप्रमाणे ही सत्रे कार्यक्रमाविषयी त्यांच्या काय अपेक्षा आहेत. हा विचार करायला मदत करतात.

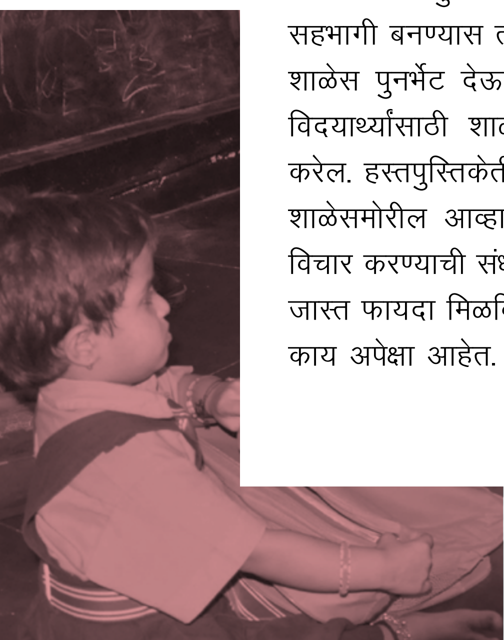

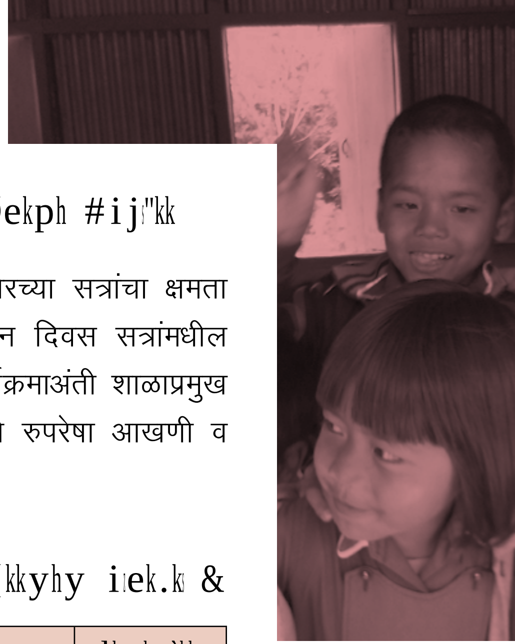

'kkGk iz[kkl kBh 10 fnolh; {kerk fodlu dk;Øekph #ij"kk

शालेय नेतृत्वगुण विकास कार्यक्रम हा दहा दिवसांचा समोरासमोरच्या सत्रांचा क्षमता विकसन कार्यक्रम आहे. 10 दिवसांच्या कार्यक्रमातले शेवटचे दोन दिवस सत्रांमधील झालेले अध्ययन व कृतींवर चिंतन आणि दृढीकरणाचे आहेत. कार्यक्रमाअंती शाळाप्रमुख जेव्हा शाळेत परत जातील तेव्हा शाळा परिवर्तनाच्या कार्यक्रमाची रुपरेषा आखणी व कार्यवाही निश्चित करण्यात त्यांना यांची मदत होईल.

ngk fnolh; dk;ØekP;k #ij"kp lf{kIr fooj.k [kkyhy iek.k &

fo"k;	dkykoèkh
fnol 1 % {k= 1 % 'kky; urRokpk n"Vhdku	
परिचय आणि कार्यक्रमाची रुपरेषा	90 मिनिटे
शालेय नेतृत्वगुण संकल्पना जाणणे	75 मिनिटे
शालेय नेतृत्वगुण संकल्पना जाणणे : बहुविध भूमिका आणि जबाबदाऱ्या, बालकाला पहिले प्राधान्य देणे.	75 मिनिटे
शालेय नेतृत्वगुण संकल्पना जाणणे – विविध संदर्भ आणि रीती	120 मिनिटे
fnol 2 % {k= 1 %'kky; urRokpk n"Vhdku	
शाळा – एक अध्ययन संस्था	120 मिनिटे
शाळा – एक अध्ययन संस्था हे समजून घेणे	120 मिनिटे
दृष्टिकोन विकसन	120 मिनिटे
fnol 3 % {k= 2 % Lo urRo	
माझी नेतृत्वशैली ओळखणे	120 मिनिटे
शाळाप्रमुख म्हणून कामाचे प्राधान्यक्रम ठरविणे	150 मिनिटे
सातत्यपूर्ण व्यायसायिक विकास	90 मिनिटे
fnol 4 % {k= 3 % vè;;u &vè;kiu ifØ;r ifjorlu	
शाळा आणि शिक्षणांचा हेतू	90 मिनिटे
बालकांच्या विकासात्मक गरजा समजणे	90 मिनिटे
बालकेंद्री शिक्षणशास्त्र समजणे.	90 मिनिटे
वर्गखोल्यांमध्ये सक्रिय अध्ययनाचा वापर	90 मिनिटे

fnol 5 % {k= 3 % vè;;u & vè;kiu ifØ;r ifjorlu	
शिक्षकांचे निरीक्षण व शिक्षकांना प्रत्याभरण	75 मिनिटे
शिक्षकांचा मार्गदर्शक व समुपदेशक बनणे.	120 मिनिटे
समावेशनाची संकल्पना जाणणे	90 मिनिटे
शाळेत व वर्गखोल्यांत समावेशनाची संस्कृती तयार करणे.	75 मिनिटे
माझ्या शाळेत अध्ययन–अध्यापनाच्या प्रक्रियेत परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरु करणे.	30 मिनिटे
fnol 6 % {k= 4 % l?k ckèk.kh o urRo	
संघांची समज	60 मिनिटे
कर्मचारी सभा – उद्दिष्टानुवर्ती संवादांच्या संधीची निर्मिती	120 मिनिटे
समूह गतिशीलता आणि संघर्ष निवारण	90 मिनिटे
संघाचे नेतृत्व करणे आणि संघांची निर्मिती	90 मिनिटे
fnol 7 % {k= 5 % uokiØekp urRo	
नवोपक्रम – अध्ययन संस्थेचा महत्त्वपूर्ण घटक	90 मिनिटे
शाळेत नवोपक्रमशील संस्कृतीची रचना	90 मिनिटे
नवोपक्रमांच्या माध्यमातून शाळेची पुनर्रकल्पना / पुनर्बांधणी	60 मिनिटे
सरावासाठी स्वाध्याय	120 मिनिटे
fnol 8 % {k= 6 % Hkkxhnkjkp urRo	
भागीदारीची समज : लाभार्थींची ओळख व त्यांची प्रतिबद्धता	75 मिनिटे
घर – शाळा भागीदारी	90 मिनिटे
समाजासोबत कार्य	75 मिनिटे
व्यवस्थेसोबत कार्य व समारोप	120 मिनिटे
fnol 9 % ldyu vkf.k 'kkyl; ifjfLFkrhr mi;ktu	
अध्ययनाचे दृढीकरण, संकलन	45 मिनिटे
कोणत्याही एका शाळेच्या प्रारुपावर आधारित विकास योजनेची निर्मिती	150 मिनिटे
सादरीकरण आणि सहाध्यायींकडून प्रत्याभरण	120 मिनिटे
चांगल्या शालेय विकास आराखडयाचे निकष विकसित करणे.	75 मिनिटे
fnol 10 % 'kkyl; fodkl dk;Øekph vk[k.kh o i<hy fn'kk	
माझ्या शाळेसाठी शाळा विकास आराखडा	120 मिनिटे
पुढील कार्यांची निश्चिती व चर्चा	120 मिनिटे
कार्यशाळेवर प्रतिपुष्टी आणि प्रत्याभरण समारोप	90 मिनिटे
समारोप	30 मिनिटे

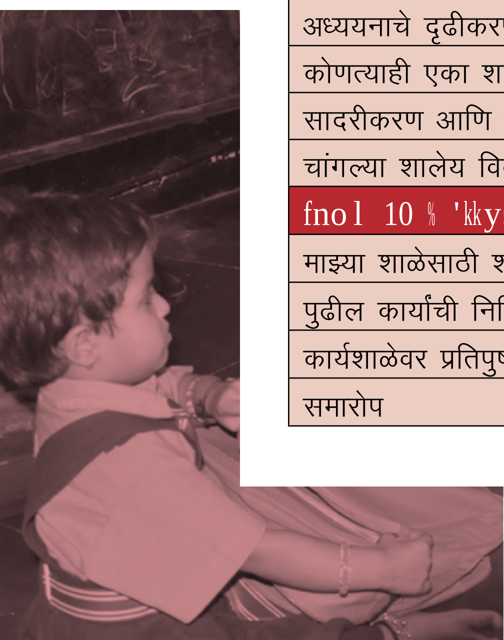

शालेय नेतृत्वगुण विकासाचा दहा दिवसीय कार्यक्रम अभ्यासक्रमाच्या सर्व प्रमुख क्षेत्रांना न्याय देतो. जर राज्यांना कमी कालावधीचा म्हणजे सहा दिवसांचा कार्यक्रम राबवायचा असेल, तर दहा दिवसांची रुपरेषा सहा दिवसांच्या क्षमता विकसन कार्यक्रमात रुपांतरित करता येईल.

सहा दिवसांच्या कार्यक्रमाची आखणी करताना अशा सत्रांची निवड करता येईल – (दहा दिवसीय कार्यक्रमाच्या रुपरेषेमधून) जी शाळा प्रमुखांच्या विशिष्ट गटासाठी उपयुक्त असतील.

'kkGk ie[kkcjkcj fujrj lyXurk

शाळा प्रमुखांसाठीचा दहा दिवसीय क्षमता विकसन कार्यक्रम पूर्ण झाल्यावर हा कार्यक्रम इथेच संपत नाही. पारंपारिक प्रशिक्षण कार्यक्रमांपेक्षा वेगळा असा हा शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम सहभागींची निरंतर एक वर्षीय संलग्नता निश्चित करतो. या कालावधीत शाळा परिवर्तन प्रक्रियेत वापरली जाणारी संसाधने व कृतींचा त्यांना वापर करता येईल. म्हणून ही एक सातत्यपूर्ण प्रक्रिया आहे. क्षमता विकसन कार्यक्रमानंतर समीक्षण आणि प्रत्याभरण कार्यशाळांच्या माध्यमातून अनुवर्ती चक्रीय पद्धतीद्वारा संलग्नतेची संधी दिली जाते. या स्तरावर शाळाप्रमुख शाळा परिवर्तनाच्या मुख्य उद्देशाने आपापल्या शाळेत परत जातील व त्यांना अधिक साथीदारांची व सहकाऱ्यांच्या मदतीची आवश्यकता असेल. शाळा प्रमुखांचे वार्षिक कार्य – एक वर्षीय संलग्नता खालील सारणीवरुन समजून घेता येईल.

Ekghuk	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
घटक	क्षमता विकसन कार्यशाळा	शाळाप्रमुखांना प्रत्यक्ष शाळेत मदत		पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळा 1	प्रत्यक्ष शाळेत मदत पुरविणे			पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळा 2	सहाध्यायींच्या / सहकार्याच्या भेटी			पुनरावलोकन
कालावधी	10 दिवस	दोन महिन्यातून किमान एकदा		2 दिवस	3 महिन्यातून दोनदा			2 दिवस	प्रत्येक शाळा प्रमुखाने इतर 2 शाळांना भेटी दयाव्यात.			2 दिवस

;k gLrifLrdpk okij dlk djkok\

ही हस्तपुस्तिका नेतृत्वगुण विकासाच्या माध्यमातून शाळाप्रमुखांना प्रक्रियेवर आधारित मार्गदर्शन करणारी पुस्तिका आहे. शाळाप्रमुखांच्या विकासाची प्रक्रिया सुरु करण्यासाठी काही महत्त्वाची अपेक्षित कार्ये –

1. शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम प्रक्रिया सुरु करताना शाळा, बालके, समाज, शाळाप्रमुख यांविषयी जाण निर्माण करण्यासाठी त्यांची प्राथमिक माहिती गोळा करण्याचे प्रारुप पुरविणे.
2. कार्यक्रमात सहभागी होणाऱ्या शाळाप्रमुखांच्या नेतृत्व गरजांना संबोधित करण्यासाठी शाळा व शाळाप्रमुखांच्या माहितीसाठी मूलभूत माहिती तपासणे/ परीक्षण करणे.
3. शाळाप्रमुखांना या दिशेने पुढे न्यायचे आहे, त्यासाठी प्रत्येक क्षेत्रातील सत्रांचे काळजीपूर्वक नियोजन करुन आयोजन करणे.
4. प्रत्येक क्षेत्रातील प्रत्येक सत्रातील निश्चित केलेल्या उद्‌दिष्टांचा अभ्यास करणे.
5. सुचविलेल्या कृती व पूरक साहित्यामधून–व्यक्तिअभ्यास, चित्रफीती, प्रेरणादायी गाणी इ. कृतींची निवड करुन कार्यक्रमाची पूर्वतयारी करावी व त्यानुसार पूरक साहित्य गोळा करावे.
6. अपेक्षित फलनिष्पत्तीसाठी निवडलेल्या अध्यापन व प्रशिक्षण तंत्राचा व्यापक/ प्रभावी वापर करणे.
7. प्रत्यक्ष सहभागी सत्रांअंती दहा दिवसीय किंवा सहा दिवसीय सुलभक एका विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रातील सहभागींना एक वर्षभर मार्गदर्शन व समुपदेशन देतील.
8. शाळा परिवर्तन व शाळा प्रमुखांमध्ये नेतृत्व विकास कार्यक्रम गतिमान करण्यासाठी नियमित अंतराने–किमान वर्षातून दोनदा समीक्षण व पुनरावलोकन कार्यशाळेचे आयोजन करणे.

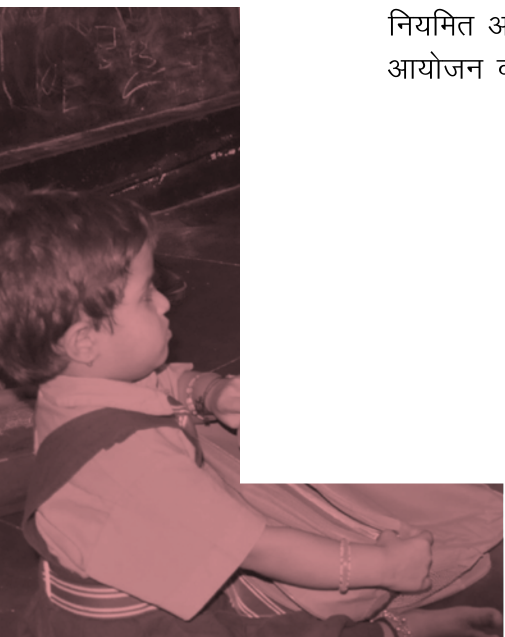

'kkGk ie[kkeè;s {kerk fodlu dk;Øekph r;kjh

fi; lyHkd]

क्षमता विकसन कार्यक्रमाचा प्राथमिक टप्प्याचा भाग म्हणून हे गरजेचे आहे की, शाळाप्रमुख आपल्या शाळेतील वेगवगेळया पैलूंवर विचार व चिंतन करतील. जेणेरून ते शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमांशी जोडले जातील. त्यांनी आपली शाळा व त्यांची भूमिका यावर चिंतन करण्यासाठी आम्ही एक प्राथमिक अभ्यासक्रम विकसित केला आहे.–

- हे साधन शाळाप्रमुखांना किमान 15 दिवस आधी पाठविले जावे. कार्यक्रमासाठी येताना त्यांनी ही प्राथमिक माहिती आपल्यासोबत आणावी. प्राथमिक्र/प्रारंभिक अभ्यासादरम्यान शाळाप्रमुख पुरविलेल्या जागेपेक्षाही अधिक जागेचा वापर करु शकतील.
- कार्यक्रमात भाग घेणाऱ्या शाळाप्रमुखांसाठी हा चिंतनात्मक स्वाध्याय आहे, जो शाळा प्रमुखांजवळच राहील. मूल्यमापनाचे साधन म्हणून याचा वापर केला जाणार नाही.
- दहा दिवसीय कार्यक्रमात वापरल्या जाणाऱ्या कृतींमध्ये या साधनातून मिळालेल्या माहितीचा वापर करता येईल.

क्षमता विकसन कार्यक्रमादरम्यान सहभागींना आपापसांत संवाद निर्माण करण्यासाठी पुरेसा वेळ व संधी उपलब्ध करुन देणे आवश्यक आहे. कृती चित्रफीती व संकल्पनात्मक विचार सहभागींना आपल्या शालेय परिस्थितीशी व वास्तविकतेशी जोडण्यास मदत करतात.

हस्तपुस्तिकेत वापरलेल्या कृती, व्यक्तिअभ्यास, उद्धरणे, चित्रफीती, कविता अथवा चित्रे ही केवळ नमुनादर्शक आहेत व संदर्भ आणि विशिष्ट संस्कृतीनुसार त्यांत बदल करुन वापरण्यासाठी आपण स्वतंत्र आहात. ज्यामुळे प्रक्रिया अधिक सुलभ होईल. याशिवाय कविता, वाचन साहित्य व उद्धरणे यांचा वापर v- वाचन (वेळ असल्यास चर्चा) c- हाच संदेश देणारी स्थानिक भाषेतील कविता अथवा उतारा d- स्थानिक भाषेत हाच संदेश देणारी कविता/कथा रचनेची सर्जनशील कृती.

या हस्तपुस्तिकेकडे समारोप म्हणून नव्हे, तर एक मार्गदर्शक अभिलेख आणि शालेय नेतृत्वगुण विकासाकडे नेणारे पहिले पाऊल म्हणून पाहिले जावे. राज्यांनी संदर्भाधिष्ठित हस्तपुस्तिका व पूरक साहित्य त्यांच्या स्थानिक भाषेत विकसित करण्यासाठी आम्ही प्रोत्साहन व उत्साहाने मार्गदर्शन पुरवू.

हस्तपुस्तिकेत 'सुलभक' शब्दाचा संबंध प्रत्येक अशा साधनव्यक्ती/संस्था/इतर व्यक्तींशी आहे की जे शाळाप्रमुखांना शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम प्रदान करतात.

'kkGkie[kklkBh ikjfHkd vH;kl &

'kky; urRo fodkl dk;Øekr vkiy Lokxr vkg-

शालेय नेतृत्व विकासांतर्गत क्षमता विकसन कार्यक्रम सुरु करण्यापूर्वी आपण थोडा वेळ थांबून शाळाप्रमुख म्हणून आपल्या शाळेच्या दैनंदिन कामकाजातील आपल्या भूमिकेविषयी विचार करावा. तुम्हांला काही साध्या–सोप्या प्रश्नांची उत्तरे द्यायची आहेत. तुमच्याविषयी व तुमच्या शाळेविषयी जाणून घेण्याचा हा आमच्यासाठी उत्तम मार्ग आहे.

या साधनाच्या मदतीने आपल्या शाळेची संख्यात्मक माहिती, आपली काही व्यक्तिगत व व्यावसायिक माहिती, आपल्या शाळेच्या एकमेवाद्वितीयतेवर आपले विमर्शी गुणात्मक मत, तुम्हांला भेडसवणारी आव्हाने, व शाळाप्रमुख म्हणून आपल्या आकांक्षा माहीत होतील. क्षमता विकसन कार्यक्रमात आमच्याशी वा अन्य सहभागींशी होणाऱ्या विचार विमर्शनात या साधनाच्या वापरादरम्यान केलेला विचार आपाणांस उपयोगी ठरेल. आपण दिलेल्या संख्यात्मक माहितीतून शाळाप्रमुख म्हणून तुम्हांला भेडसावणाऱ्या समस्या, उदा. शिक्षकांची अपुरी संख्या अथवा कमी मुलींची पटनोंदणी यांची आम्हांला माहिती मिळायला मदत होते. कार्यक्रमात सहभागी होणाऱ्या तुमच्या काही सहकार्;ांनाही कदाचित अशाच समस्यांना तोंड दयावे लागत असेल अशी शक्यता आहे आणि आपण एकत्रितपणे यांपैकी काही समस्यांचे उत्तर शोधण्याचा प्रयत्न करु.

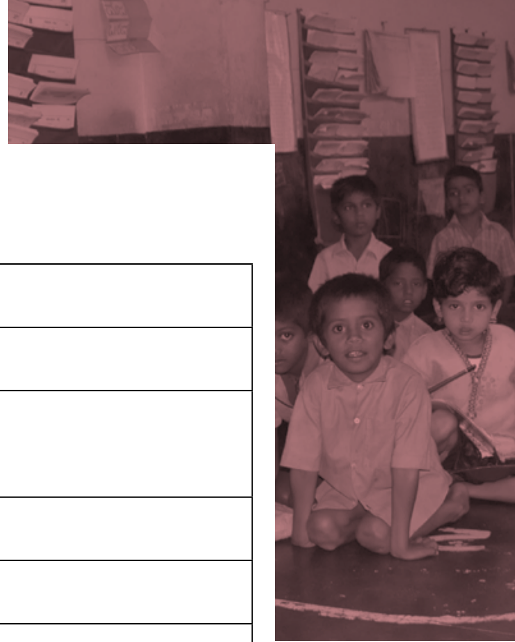

EkkÖ;k 'kkGfo"k;h&

शाळेचे नाव	
स्थान–ग्रामीण / शहरी	
शाळेची वर्गवारी प्रा. / उ.प्रा. / प्रा.व_ उ.प्रा / माध्यमिक / उच्च माध्यमिक / इतर	
नियमित शिक्षकांची एकूण संख्या	
’अंशकालीन ’शिक्षकांची एकूण संख्या	
शाळेची एकूण पट संख्या	
शाळेतील मुलींची एकूण पटनोंदणी	
शाळेतील मुलांची एकूण पटनोंदणी	
शाळेतील एकूण वर्गखोल्या	

EkkÖ;k fo"k;h&

शाळा प्रमुखाचे नाव	
सध्याच्या शाळेत शाळाप्रमुखपदावरील कालावधी	
वय	
लिंग	
शैक्षणिक पात्रता	
शालेय शिक्षक म्हणून असलेली वर्षे	
व्यावसायिक यश	
मोबाईल नंबर	
मेल आयडी	

Ekk>h 'kkGk vkf.k ek>h Hkfedk ;koj fopkj &

1. आपल्या शाळेच्या बाबतीतली एक खास गोष्ट जी आपण सगळयांना सांगू इच्छिता?

2. शाळाप्रमुख म्हणून तुम्ही हाताळलेल्या 3 आव्हानांचे वर्णन करा

3. तुम्ही तुमच्या शाळेत कोणते बदल पाहू इच्छिता? (यावर तुम्हांला कदाचित तुमच्या शिक्षकांशी विचारविनिमय करायला आवडेल)

4 शाळेशी जुळलेले समाज घटक व मुलांचा थोडक्यात परिचय दया

5 शाळाप्रमुख म्हणून तुम्ही तुमचा दिवस कसा घालविता?

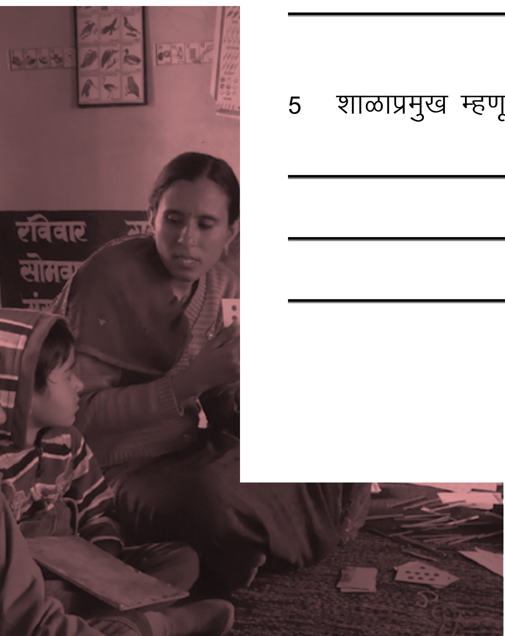

{k= 1

'kky; ur'Rokpk n"Vhdku

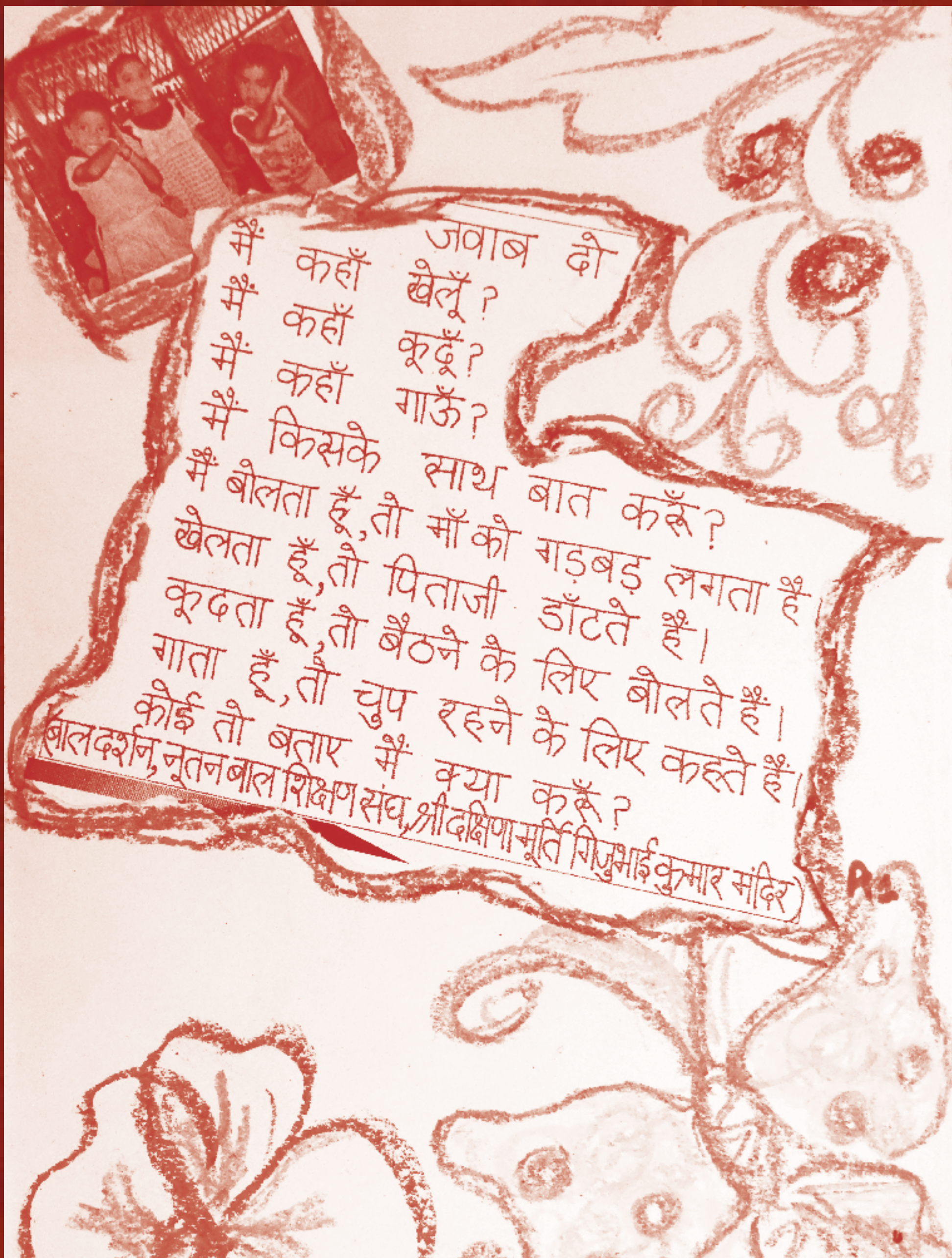

fnol 1 o 2

fnol ifgyk o n¡ljk % l¡yHkdkdjhrk iMrkGkl¡ph
{k= 1 'kky¡; ur`Rokpk n"Vhdku

fnol 1

vktP;k fnolklkBh [kkyhy l¡lkèku xkGk dyh dk\

1. नेतृत्वाच्या गोष्टी नेत्यासारख्या करणे – D1_S3_3.2 (ppt)
2. व्यक्तिअभ्यास पत्रिका –D1_S4_4.1

[kk=h d#u ?;k dh [kkyhy xk'Vh miyCèk vkg¡r

1. तक्ते
2. स्केच पेन
3. कोरे कागद
4. लॅपटॉप / संगणक
5. प्रोजेक्टर
6. पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती पत्रिका म्हणून वाटण्यासाठी
7. स्पिकर्स– ध्वनिक्षेपक (सुस्थितीत असल्याची खात्री)

fnol 1

vktP;k fnolklkBh [kkyhy lLkkèku xkGk dyh dk \

1. शाळा एक अध्ययन संस्था, यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन–D2_S1_1.1a
2. पिटर सेंगे यांच्या 'शाळा एक अध्ययन संस्था' मधील उद्धरणे/उतारे – D2_S1_1.1 b

[kk=h d#u ?;k] dh [kkyhy xk"Vh miyCèk vkg¡r

1. तक्ते
2. स्केच पेन
3. कोरे कागद
4. लॅपटॉप / संगणक
5. प्रोजेक्टर
6. पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती (पत्रिका म्हणून वाटण्यासाठी)
7. स्पिकर्स (ध्वनिक्षेपक)

fno l
1

iLrkouk

शालेय नेतृत्व विकास हे एक व्यापक क्षेत्र आहे, ज्याचा उद्‌देश शालेय परिवर्तनावर नेतृत्वाच्या प्रभावाबाबत दृष्टी विकसित करणे हा आहे. शाळेशी संबंधित एक कल्पनात्मक बाब आहे, ज्यानुसार शाळा ही बालकाच्या वाढीला व विकासाला चालना देणारी संस्था आहे, हे स्पष्ट होते. त्याचबरोबर सातत्यपूर्ण प्रयोग व परिवर्तनाची आस आहे, ज्यामुळे सर्वांना शिकण्याची संधी मिळते. (हे शाळा प्रमुखाला नेतृत्वकर्त्याच्या भूमिकेत केंद्रस्थानी ठेवते तसेच शाळा परिवर्तनाच्या कार्यसूची संदर्भात सुदधा चर्चा करते).बालकाला केंद्रस्थानी ठेवून, समावेशक आणि विकासात्मक बदल आणि परिवर्तनाची दृष्टी विकसित करणे यावर भर देते. या क्षेत्रातून शालेय नेतृत्व विकासाची संपूर्ण झलक पाहायला मिळेल, ज्यामुळे सहभागी आपल्या शाळेच्या वर्तमान वास्तविकतेशी जोडले जाऊन भागीदारी दृष्टिकोन आणि संघकार्याच्या माध्यमातून बालकाच्या सर्वसमावेशक विकासात सहायक ठरेल.

fno l ifgyk % ,d n"Vh{ki

fno l 1		
Lk=	fo"k;	dkykoèkh fefuV
1	ओळख व कार्यक्रमाची रुपरेषा	90
2	शालेय नेतृत्व संकल्पनेची ओळख	75
3	शालेय नेतृत्व संकल्पनेची समज, विविध जबाबदाऱ्या व बालकाला प्राधान्यक्रम देणे	75
4	शालेय नेतृत्व संकल्पनेची समज, विविध संदर्भ व विविध कृती	120

Lk= 1% vkG[k vkf.k dk;Øekph :ijs"kk&

Lk= 1	10-00 rs 11-30	
Ñrh	oG ¼fefuVkr½	vis{kr fu'iRrh
बुझो तो जानो	50	सर्व सहभागींची ओळख
दहा दिवसीय कार्यक्रमातून अपेक्षा निश्चिती व कार्यक्रमाची ओळख	40	सहभागी असलेल्या कार्यक्रमाकडून आपल्या अपेक्षा सर्वांना सांगतात, कार्यक्रमाचा दृष्टिकोन उपयोग व कार्यक्रमाअंती सुलभकाकडून अपेक्षा काय आहेत, हे जाणून घेतील

Ñrh 1-1% c>ks rks tkuks ph vkG[k

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& मोठया समूहातील आंतरक्रिया

fnol
1

lqpfoyY;k ik;Ú;k&

- सहभागी आपल्या नावाच्या आधी त्यांची सर्वोत्तम ओळख सांगणारे विशेषण जोडून नाव सांगतील. उदा. खोडकर नेहा किंवा सकारात्मक परवेज इ.
- सुलभक वरील शैलीत सर्वांना आपला परिचय देऊन विशेषण निवडण्यामागची भूमिका स्पष्ट करायला सांगतात.
- सुलभक सर्वांना छोटे टॅग/बिल्ले देतात ज्यावर सहभागींनी आपले नाव लिहून खांदयावर लावावेत.

lqyHkdklkBh lpuk&

- ही सहभागींची आपापसात ओळख व्हावी म्हणून परिचयात्मक कृती आहे. टॅग/बिल्ल्याच्या मदतीने ते एकमेकांना ओळखतील
- सुलभकांनीही स्वत:ची ओळख करून दयावी व बिल्ला/टॅग खांदयावर लावावा.

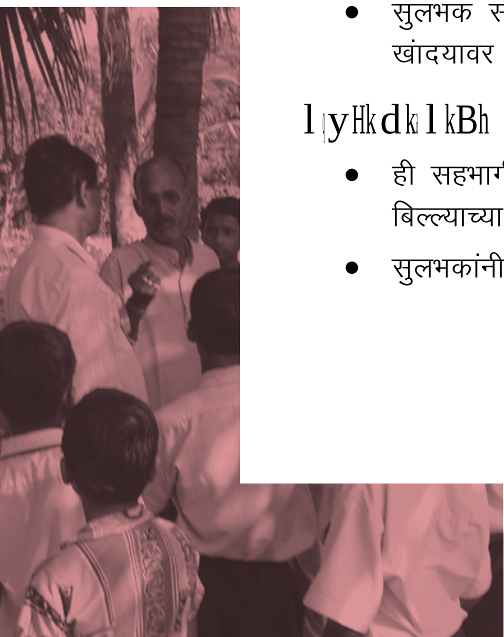

Ñrh 1-2% vi{kk fuf'prh o mfn"V lkx.k

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& छोटया व मोठया गटांत चर्चा (समग्र)

l|pfoyY;k ik;Ú;k&

- सुलभक सहभागींना 8 ते 10 जणांचा छोटा गट करायला सांगून प्रत्येक गटात चार्ट पेपर, स्केचपेन वाटतात.
- सहभागींना छोटया गटात चर्चेसाठी 5 मिनिटे दिली जातात,ज्या अवधीत ते कार्यशाळेकडून व जे शिकायला मिळेल त्यातून त्यांच्या अपेक्षांबाबतीत चर्चा करतील.
- प्रत्येक गट सर्वांसमोर आपल्या अपेक्षा मांडेल.
- सुलभकही कार्यक्रमातील सहभागींकडून काय अपेक्षा आहेत हे मांडतील.
- सहभागी व सुलभक मिळून कार्यक्रमादरम्यान पाळावयाचे नियम व एकमेकांकडून काय अपेक्षा आहेत हे निश्चित करतील.

fnol 1

l|yHkdklkBh l|puk&

- ही सहभागींकडून मूलभूत पायरी असल्याने त्यांना आंतरक्रियांची संधी द्यावी ज्यामुळे ते कार्यक्रमात सक्रियपणे सहभागी होतील.
- कार्यक्रमादरम्यान शाळाप्रमुखांनी ज्या अपेक्षा व्यक्त केल्या,त्याविषयी बोलले जाईलच असे नाही, पण त्यांना या कार्यक्रमाचे औचित्य/गरज समजणे आवश्यक आहे.

ie|[k ln's'k&

- हा नेतृत्व विकसन कार्यक्रम असल्याने, तुम्ही स्वतःविषयी,स्वतःच्या परिसराविषयी जितके चिंतन कराल. तितके ते आपल्यासाठी लाभदायक ठरेल.
- आपल्या शाळांना ज्या समस्या भेडसावतात,त्यांना निश्चित व तयार उत्तर नसते. येत्या काही दिवसात आपण सगळे मिळून योग्य उत्तर शोधायचा प्रयत्न करू.

Lk= 2 'kky; urRo ldYiuph vkG[k&

Lk= 1	10-00 r 11-30	
Ñrh	oG ¼fefuVkr½	vifs{kr fu"iRrh
शालेय नेतृत्व संकल्पनेची ओळखः कलाकौशल्य कृती	30	शाळांच्या संदर्भात नेतृत्वाच्या संकल्पनेची समज विकसित करणे आणि शाळाप्रमुख नेता म्हणून ती भूमिका निभवतील.
शालेय नेता कसा बनतो?	45	

Ñrh 2-1% 'kky; urRo ldYiuph vkG[k% dykdk'kY; Ñrh

gh Ñrh d'kh ?;ky \

inèkrh& वैयक्तिक अभ्यास.

lpfoyY;k ik;Ú;k&

- सहभागींना कोरा कागद, स्केचपेन व क्रेयॉन दिले जातील
- नेतृत्वाचा विचार केल्यावर मनःपटलावर येणारी पहिली प्रतिमा कोणती याचा विचार करण्यास सहभागींना सांगावे.
- प्रत्येक सहभागी, नेतृत्व म्हणजे त्यांच्यासाठी काय आहे, ते चित्रातून व्यक्त करेल
- आता सहभागी त्यांनी काढलेले चित्र व त्यांची शाळेतील भूमिका यांविषयी विचार करतील.
- त्या चित्रात समानता आढळली की वेगळेपण आढळले, आणि त्यांना शालेय नेतृत्व दर्शविणारे दुसरे चित्र काढायचे आहे का?
- सर्व सहभागी 'शालेय नेतृत्व 'त्यांच्यासाठी काय आहे यावर चित्र अथवा शब्दांच्या माध्यमातून व्यक्त होऊ शकतील.

lyHkdklkBh lpuk&

- सुलभकाने सहभागींना व्यक्त होण्यासाठी पद्धत निवडायची संधी दिली पाहिजे,मग ते चित्र असेल किंवा शब्द, हे स्पष्ट करणे गरजेचे आहे, की हा कलेचा अभ्यास नाही, जिथे चांगले चित्र काढता येणे आवश्यक आहे.हा एक साधा सोपा विचार/उपाय असेल व त्यातील विचाराला अधिक महत्त्व आहे.
- सुलभकांनी सुद्धा या कृतीत सहभागी व्हावे.

fno l
1

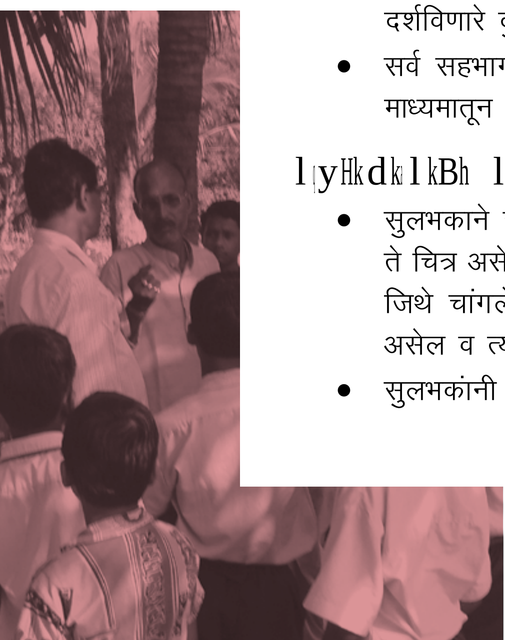

Ñrh 2-2% 'kkys; urk dlk curk\

Ñrh d'kh ?;ky \

fno l
1

inèkrh& मोठया गटातील बुद्धिमंथन चर्चा (समग्र)

lqfoyY;k ik;Ú;k&

- सुलभक सहभागींना त्यांचे विचार/कल्पना/प्रतिमा मांडण्यास सांगतात
- सहभागींची मते सुलभक फळ्यावर लिहितात.
- हळूहळू 50 टक्के लोकांनी आपले विचार मांडले, की नेतृत्वगुणांसंबधी यादी मोठी होईल.सुलभकाने कुठला मुद्दा सुटला आहे का हे विचारावे व तो फळ्यावर लिहावा.
- आता सुलभक शालेय नेतृत्वाचे गुण व शालेय नेतृत्वाचे उपयोजन यांवर चर्चा करतील.उदा.उत्तम वक्ता असणे हे राजकीय नेता बनण्यासाठी आवश्यक आहे. पण शालेय नेत्यांशी संबंधीत अथवा महत्त्वपूर्ण नाहीत, त्या खोडून काढतील.

fpruk‍Red i'u&

- शालेय नेता बनण्यासाठी हेच गुण आवश्यक आहेत का?
- यातील कोणता गुण आहे जो आपण शाळाप्रमुख म्हणून वापरता व जो नेत्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे ?.

lyHkdklkBh lpuk&

- या कृतीत कोणतेही बरोबर उत्तर नाही.या कृतीत सहभागींना शालेय नेतृत्वाचा अर्थ समजण्यासाठी विचारप्रक्रिया सुरू करणे हा उद्‌देश आहे.
- पुढील दिवसात कार्यक्रमादरम्यान कोणत्या पैलू/गुणांवर अधिक लक्ष दयावे हे सुलभकांच्या लक्षात येतेः उदा– आदर्श वर्तनाची भूमिका, पुढाकार घेणे, अध्ययन, अध्यापनाच्या गुणवत्तेवर लक्ष देणे इ.
- गुणांची अंतिम यादी चार्ट पेपरवर स्पष्टपणे लिहावी व पुढील नऊ दिवसांसाठी प्रशिक्षण वर्गात दर्शनी भागात लावावी.

Ekq[; lns'k

- नेतृत्व म्हणजे पुढाकार घेणे, संघाचा नेता बनणे, मदत करणे, संधी तयार करणे, बलस्थानांची निर्मिती करणे व नवीन अध्ययनासाठी तयार असणे.
- रोज जसे जसे आपण पुढे जाऊ, सामूहिक रूपात प्राप्त होणारी समज मागील संदर्भाशी जोडली जाते, कारण त्यातील काही विचार या परिभाषेशी जुळतील तर

काही भिन्न असतील.त्यामुळे येणाऱ्या दिवसांत संबोधित केलेल्या प्रत्येक विषयाचे मूल्यांकन करणे महत्त्वाचे आहे.

- कार्यक्रमाअंती, जर सामूहिक मताने बदल आवश्यक असेल, तर आपण बदलू शकतो, एका अर्थाने ही गटांची कार्यात्मक व्याख्या असेल.

Lk=&3 'kky; urRo ldYiuph vkG[k% fofoèk Hkfedk o tckcnkÚ;k vkf.k ckydkyk dnLFkkuh Bo.k

Lk=&3	14-00 rs 1515	
Ñrh	dkykoèkh fefuVkr	vif{kr Qyfu'iRrh
शालेय नेतृत्व संकल्पनेची ओळखः विविध भूमिका व जबाबदाऱ्या निर्धारित करणे	40	शाळाप्रमुखांची प्राथमिक भूमिका आहे, की बालके चांगल्या पद्धती ने शिकतील व त्यासंदर्भात वेगवेगळया भूमिका निभावतील
कृती– नेतृत्वाची कार्ये नेत्यासारखी करणे– पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन	35	

fnol 1

Ñrh 3-1% 'kky; urk% fofoèk Hkfedk o tckcnkÚ;k

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& समग्र चर्चा/ वादविवाद

lpfoyY;k ik;Ú;k&

- सहभागींनी पहिल्या सत्रात यादी केलेल्या गुणांच्या मदतीने सुलभक सहभागींना त्यांच्या शाळेच्या संदर्भात नेतृत्व, ते पार पाडणाऱ्या विविध भूमिका व त्यांचे शाळेत आयोजन यावर चिंतनात्मक विचार करायला सांगतील.
- जेव्हा सहभागी आपल्या अनेक भूमिकांविषयी सांगतील तेव्हा काही घटक रचनात्मकदृष्टया चित्रांतून दाखविता येतील, जे पुढील आकृतीत दाखविले आहेत.
- एकदा सर्व बाबी आकृतीत दर्शविल्या जातील, सहभागींना कोणती भूमिका राहिली नाही ना, हे तपासायला सांगा.

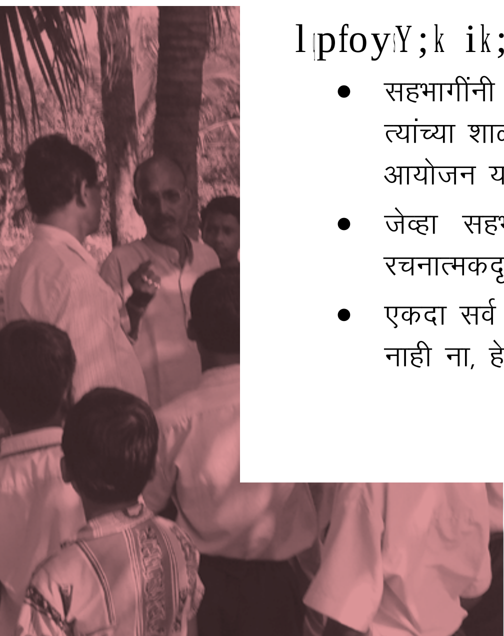

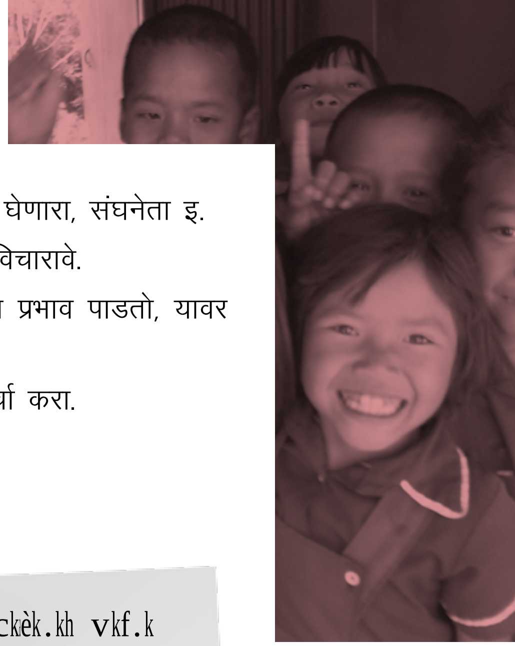

- अजून अनेक इतर भूमिका असतील जसे–प्रवर्तक/पुढाकार घेणारा, संघनेता इ.
- प्रत्येक भूमिकेला ते सध्या किती वेळ देतात, हे सहभागींना विचारावे.
- बालकाच्या अध्ययानावर प्रत्येक भूमिकेला दिलेला वेळ किती प्रभाव पाडतो, यावर चिंतन करण्यास सांगावे.
- नेतृत्व भूमिका इतर भूमिकांपेक्षा कशी वेगळी आहे, यावर चर्चा करा.

fno l
1

'kkGk iz eq[k fofoèk Hkwfedk vkf.k tckcnkjh;k

lal kèkuk forfjr dj.kkjk
निधीचे वितरण
संसाधनांचा वापर

l ?kVukèk.kh vkf.k uokiØe&
योग्यतेवर आधारित कार्य विभागणी, सर्जनतेला वाव व बदलासाठी प्रोत्साहन व मदत

i z'kkl d
शाळेचे कार्यान्वयन निष्चिती,
अभिलेख नोंदीचे जतन इ.

Ik;ZoS{kd
वर्गनिरीक्षण
अंतर्गत व बाहय संनियंत्रण

Ekkfgrhnkrk
शाळेशी संबंधित माहिती आपले वरिष्ठ, सहकारी व इतर लाभार्थींपर्यंत पोहोचविणे

f'k{kd
वर्गातील अध्ययन–अध्यापन

'kkGk@l enk; fodkl vfèkdkjh
लाभार्थी व प्रणालीशी संबंधित विविध स्तरावरील अधिकाऱ्यांशी समन्वय

fprukRed i'u &

- तुम्ही दिवसाचा बराचसा वेळ कसा व्यतीत करता ? नेतृत्व करुन ? पर्यवेक्षण
- करुन ? व्यवस्थापन करुन ? संबंध प्रस्थापित करुन ? वा इतर कार्यात ?
- वर उल्लेखिलेल्या भूमिकांपैकी कोणती भूमिका बालकाच्या अध्ययनावर अत्यंत प्रभाव पाडते ?
- विविध भूमिकांच्या वेळेच्या नियोजनामुळे शालेय नेतृत्वात मदत होते असे आपणांस वाटते का ?
- तुम्ही दिवसभर वठविलेल्या भमिका लिहून स्वतःला 1 ते 5 च्या श्रेणीत गुण द्यायला तुम्हांला आवडेल का ? 1– अत्यंत कुशल तर 5– संपूर्ण अकुशल असेल, यामुळे आपणांस कोठे सुधारणा हवी हा निर्णय घेण्यास मदत होईल.
- शाळाप्रमुख म्हणून आपण आपल्या अनेक नेतृत्व भूमिकांपैकी कोणत्या भूमिकेत सुधारणा करू इच्छिता ?

lyHkdklkBh lpuk &

- सहभागींनी सांगितलेल्या बहुतांशी भूमिका व जबाबदाऱ्या सुलभकाने फळ्यावर लिहाव्यात.
- विविध भूमिका पार पाडण्यासाठी आवश्यक कौशल्यांवर चर्चा करा
- शाळाप्रमुखांसाठी प्रत्येक भूमिकेचे महत्व यावर चर्चा करा.
- शाळेत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी इतर भूमिकांच्या तुलनेत नेत्यांची भूमिका कशी वेगळी आहे, यावर प्रकाश टाकावा.

fno l
1

ie[k ln'k &

- शाळाप्रमुख म्हणून हे जाणणे महत्त्वाचे आहे की, शाळाप्रमुखांची भूमिका केवळ प्रशासकीय किंवा व्यवस्थापकीय कार्य एवढीच नाही, तर अध्ययन– अध्यापन, सहकाऱ्यांचे नेतृत्व, पालक व समुदायाचे नेतृत्व, शासकीय अधिका–यांचे नेतृत्व आणि सर्वांत महात्वाचे म्हणजे स्व–नेतृत्व ही आहे.
- आठ दिवसांच्या काळात नेतृत्वाची प्रत्येक भूमिका प्रभावीपणे पार पाडण्यासाठी शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमा (SLDP) मधील ज्ञान, कौशल्ये, अभिवृत्तीच्या माध्यमातून समज विकसित करेल.

vfrfjDr okpu &

- "मिंटजबर्ग ऑन मॅनेजमेंटः इनसाईड अवर स्ट्रेंजवर्ल्ड ऑफ ऑर्गनायजेशन", 1990 या पुस्तकामधील 10 व्यवस्थापकीय भूमिका शाळा प्रमुखांनी वाचाव्यात. *{एडी1_एस3_3.1: दिवस 1 – सत्र 3 कृती 3.1 – दहा व्यवस्थापकीय भूमिका}*

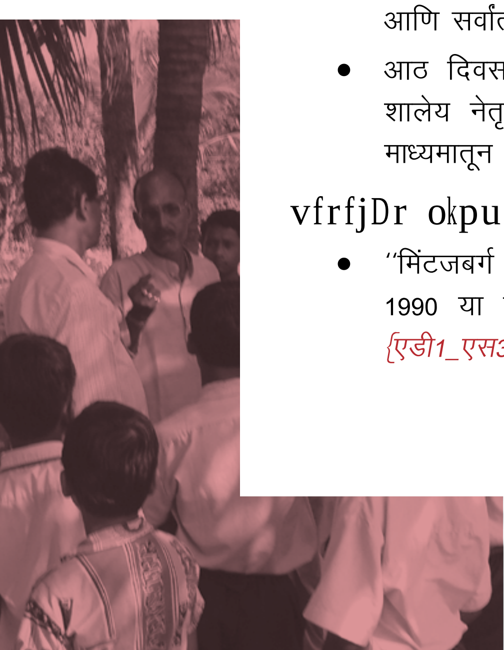

Ñrh 3-2% urRokP;k xk"Vh uR;klkj[;k dj.k gh Ñrh d'kh ?;ky \

inèkrh& मोठया गटातील आंतरक्रिया

lpfoyY;k ik;Ú;k &

सुलभक दिलेले पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन वापरतील व चर्चेच्या माध्यमातून सहभागींना विविध प्रश्न व संकल्पनांकडे नेतील.

fprukRed i'u &

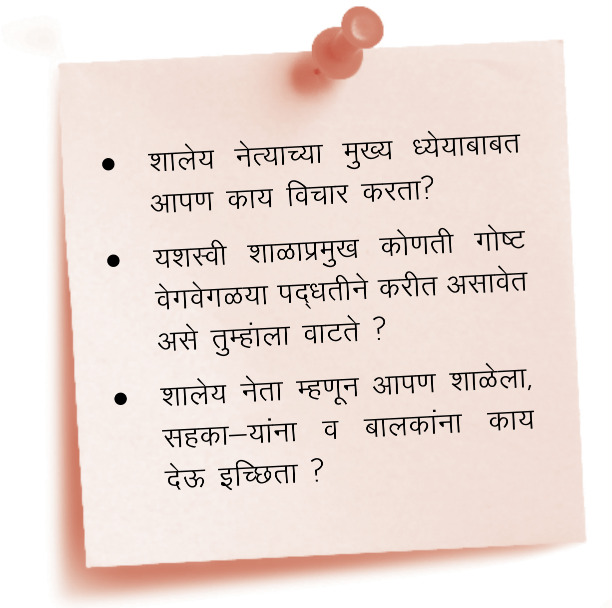

fno l
1

lyHkdklkBh lpuk &

- चर्चेसाठीचे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन दिलेले आहे. *(D1_S3_3.2 दिवस 1—सत्र 3 — कृती 3.2 — नेतृत्वाच्या गोष्टी नेत्यासारख्या करणे — पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन)*
- सुलभकाने प्रत्येक स्लाईड नंतर थांबावे, कारण हे एक आंतर क्रियात्मक प्रेझेंटेशन आहे व सहभागींना स्लाईड दरम्यान उद्‌भवणा—या प्रश्नांवर चिंतन करण्यासाठी पुरेसा वेळ दिला जावा.

l= 4% 'kkys; urRo lidYiuph vkG[k% fofoèk lnHkZ o Ñrh

l= 4	15-30 rs 17-30	
Ñrh	oG & fefuVkr	vis{kr Qyfu"iRrh
व्यक्तिभ्यास व त्यानंतर गटकार्य	120	वास्तविक व्यक्तिभ्यासाकडे नेतृत्वाच्या दृष्टीने पाहतील व स्व नेतृत्वासाठी अध्ययन करतील.

Ñrh 4-1% xVdk;kZlg dsl LVMh

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& छोटया गटातील आंतरक्रिया

lqpfoyY;k ik;Ú;k &

- प्रत्येक सहभागींना दिलेल्या फोल्डर मधील पांच केसस्टडी वितरित केल्या जातील. *D1_S4_4.1: दिवस 1 – सत्र 4 – कृती 4.1 – शालेय नेतृत्वासाठी व्यक्ति अभ्यास (case study)*
- सहभागींना सर्व केसस्टडी वाचण्यासाठी अवधी दिला जाईल.
- सर्वांना 5–5 च्या गटात विभाजित करावे व प्रत्येक गटाला एकाच केस व्यक्तिअभ्यासावर लक्ष केंद्रीत करायला सांगावे. गटातील सदस्य त्यांना मिळालेली केस अभ्यासतील व शेवटी दिलेल्या प्रश्नांची चर्चा करतील.

fno l
1

fpUrukRed iz'u&

- तुम्ही शाळेचे नेतृत्व कसे करता ?
- तुम्हांला दिलेल्या संदर्भात तुम्ही तुमच्या शाळेचे नेतृत्व कसे करु इच्छिता ?
- व्यक्ती–अभ्यासाच्या संदर्भात तुम्हांला शालेय नेतृत्व संकल्पनेचे पुनरावलोकन करावेसे वाटते का ?
- या सर्व केसेस मधील कोणता विषय अध्ययन विषय म्हणून पुढे येतो ?
- व्यक्तिअभ्यासातील शाळाप्रमुखांना त्यांच्या शाळा परिवर्तनात मदतीची ठरलेली कोण ती गोष्ट तुम्हांला प्रभावित करते ?
- शाळाप्रमुखांनी कोणत्या भिन्न पद्धतींचा त्यांच्या शाळेच्या संदर्भात उपयोग केला आहे ?

fno l
1

l|yHkdkalkBh l|puk&

- सुलभकांनी कृती आधीच्या सत्राशी जोडावी, सहभागींना हा संकेत दयावा की त्यांच्यामध्ये काही शाळाप्रमुख/नेते आहेत. ज्यांनी नेत्यांसारख्या गोष्टी नेत्यांसारख्या पद्धतीने केल्या आहेत आणि आपण त्यांच्या शाळेतील गोष्टींचेही अध्ययन करु शकू.
- सर्व सहभागींना सर्व केसेस दिल्या जाव्यात व त्यांचा अभ्यास करण्यास सांगितले जावे, कारण नंतरच्या चर्चेत सहभागींना इतर गटांच्या केसेसही माहीत असाव्यात.

e|[; ln'k &

- शाळा एक संस्था आहे. ज्यात भौतिक व मानवी संसाधने आहेत. उद्दिष्टानुवर्ती आधारभूत संरचना आहे,ज्यासाठी त्यांचे कार्य चालते. म्हणून शाळाप्रमुख एका अर्थाने मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांसारखे आहेत.
- प्रत्येक केस नेतृत्वाचा एक नमुना सादर करते, जी शाळा अधिक प्रभावीपणे कार्य करताना भेडसावणाऱ्या समस्यांचा सामना अधिक चांगल्या पद्धतीने करते.
- विविध परिस्थिती विविध मार्गांनी हाताळण्यावर या केसेस प्रकाश टाकतात, पण सर्व शाळांनी आव्हानांचा सामना वेगळया मार्गाने किवा अधिकतम प्रयत्नांनी केला आहे.

vfrfjDr okpu &

- सुलभक सहभागींना आवाहन करतात की, त्यांनी आजपासून दैनंदिनी लिहावी. प्रत्येक दिवस संपल्यावर आज आपण काय शिकलो हे लिहावे. डॉ. रश्मी दिवाण यांच्या "Educational Leadership : A conceptual framework" यातील काही घटकसंच वाचावेत जे पूरक वाचन साहित्यात उपलब्ध आहेत. *[AD1_S4_4.1a: दिवस 1 – सत्र 4– कृती 4.1 शालेय नेतृत्वगुण विकासावर मॉडयूल]*
- शालेय नेतृत्वाविषयी ठोस विचार विकसीत करण्यासाठी शालेय नेतृत्वावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन उपलब्ध आहे. *[AD1_S4_4.1b: दिवस 1 – सत्र 4 – कृती 4.1 – शालेय नेतृत्व विकासावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन]*

ukšnh

fno l
1

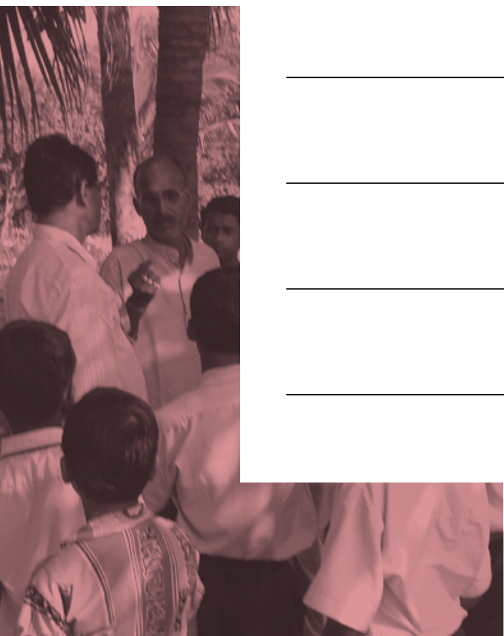

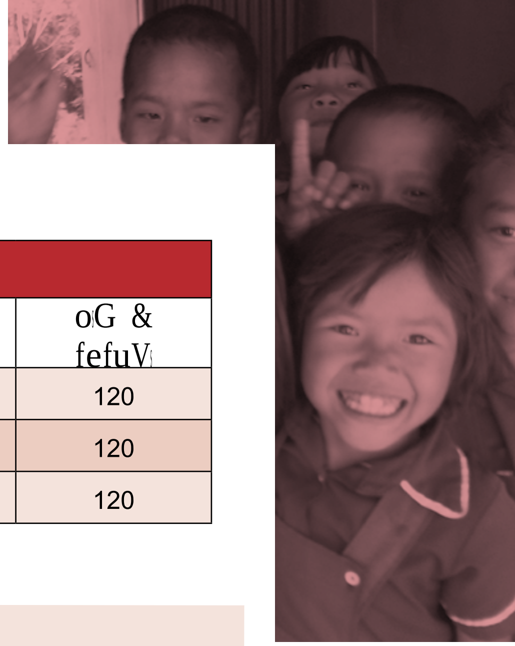

fnol n|ljk % ,d n"Vh{ki

fnol 2		
l=	fo"k;	oG & fefuVs
1	शाळा एक अध्ययन संस्था	120
2	शाळा एक अध्ययन संस्था हे समजून घेणे	120
3	शालेय दृष्टीकोनाचा विकास	120

fnol 2

l= 1% 'kkGk & ,d vè;;u lLFkk

l= 1	10-00 rs 12-00	
Ñrh	dkykoèkh fefuVkr	vis{kr Qyfu"iRrh
शाळा एक अध्ययन संस्था	120	नेतृत्व हे संस्थेच्या गरजांचा, प्रतिसाद व आव्हानांना सामोरे जाऊन संस्था अधिक चांगल्या प्रकारे/परिणामकारक कार्य करु शकते हे समजेल.

Ñrh 1-1% 'kkGk ,d vè;;u lLFkk

Ñrh d'kh ?;ky \

inèkrh& छोटया गटातील कृती, नंतर मोठया गटात चर्चा

lpfoyY;k ik;Ú;k &

- सुलभक 'अध्ययन संस्था' या संबोधाची सहभागींना ओळख करुन देतील.
- सहभागींसमोर अध्ययन संस्था हे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन सादर करावे. *[D2_S1_1.1a दिवस 2–सत्र 1–कृती 1.1 शाळा : एक अध्ययन संस्था–पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन]*
- 8 ते 10 जणांच्या छोटया गटात चर्चेची संधी सहभागींना दयावी. ते अध्ययन संस्था या संबोधनातून काय कळले, यावर चर्चा करतील.
- सादरीकरणादरम्यान निर्माण झालेल्या विविध प्रश्नांवर चर्चा करण्यासाठी गटांना कोरे कागद देतील.

- जर ते एका अध्ययन संस्थेला भेट देतील, तर त्यांना काय दिसेल, काय ऐकू येईल, काय अनुभवास येईल आणि काय वाटेल?
- वेगवेगळया गटातून काही मुद्दे घ्यावे व फलकावर लिहावेत.
- शाळा : एक अध्ययन संस्था याच्या विविध पैलूंची चर्चा करणारे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन सहभागींना दाखवावे.
- सहभागींशी सतत संवाद साधावा व शाळा–एक अध्ययन संस्था संकल्पनेच्या तयार झालेल्या व्याख्या व त्यांची समज यावर चर्चा करावी.
- शाळा एक अध्ययन संस्था बनण्यासाठी आवश्यक पाच गोष्टींचे महत्त्व वैयक्तिक विशेषज्ञता, मानसिक प्रारुपे, भागीदारीचा दृष्टिकोन, संघकार्य आणि प्रणाली चर्चेतून पटवावे.

fprukRed i'u

- यांपैकी काही विषय तुम्ही तुमच्या शाळेशी जोडू शकता का?

  तुमच्या शाळेचे परिवर्तन अध्ययन संस्थेत व्हावे यासाठी या अभ्यासाची आपणांस मदत होईल असे वाटते का ?

lyHkdklkBh lpuk &

- सहभागींना स्व वाचनासाठी पीटर सेंगे यांचे ‘Schools that Learn’ मधील उद्धरणे/उतारे वितरित करावेत. *[D2_S1_1.1b दिवस 2 – सत्र 1 – कृती 1.1 पीटर सेंगे यांच्या ‘शाळा एक अध्ययन संस्था’ मधील उद्धरणे]*
- सत्राच्या दृढीकरणासाठी संसाधनामधील ‘शाळा एक अध्ययन संस्था’ हे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन दिलेले आहे.

fnol
2

e[; ln'k

इतर बाबींपेक्षा वैयक्तिक विकासावर अध्ययन संस्थांनी सतत लक्ष दिले पाहिजे. सर्व संबंधितांची मते, भागीदारी दृष्टिकोन आणि संघ कार्य लक्षात घेतले जावे. हे व्यक्तिविषयी कमी आणि समग्र संस्थेविषयी अधिक केंद्रित आहे.

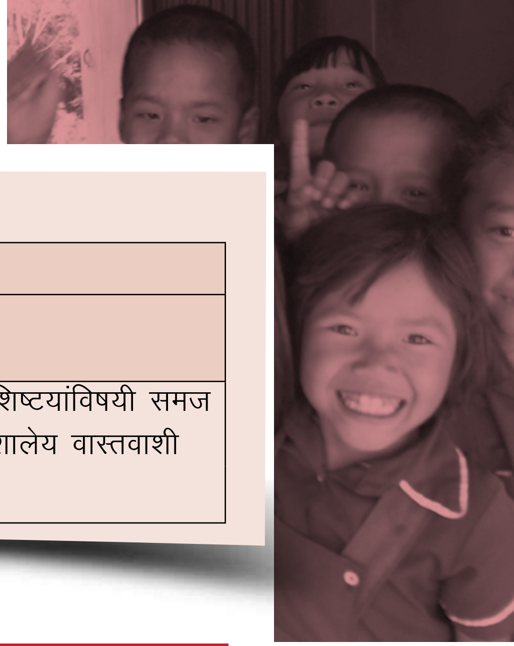

Lk= 2% 'kkGk ,d vè;;u lLFkk g tk.k.k

Lk= 2	12-15 r 13-15] 14-15 r 15-15	
Ñrh	dkykoèkh fefuVkr	vif{kr Qyfu'IkRrh
शाळा एक अध्ययन संस्था हे जाणणे व चिंतन	70	अध्ययन संस्थेच्या गुणवैशिष्टयांविषयी समज विकसित करणे, त्यांना शालेय वास्तवाशी जोडून चिंतन करतील.
कृतीचे आदान–प्रदान	50	

fno l
2

Ñrh 2-1% 'kkGk % ,d vè;;u lLFkk ;koj egRoi.k fopkj-

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& मोठया गटातील समग्र चर्चा.

lqfoèkkY;k ik;Ú;k

- सुलभक व्यक्ती अभ्यासात Case Study दर्शविलेल्या काही प्रमुख अध्ययन मुद्दयांकडे लक्ष वेधतील ज्याचा परिचय दिवस 1 सत्र चार मध्ये करून देण्यात आला आहे.
- शाळा एक अध्ययन संस्था ची कोणतीही पाच गुणवैशिष्टे सांगण्यासाठी व्यक्तिअभ्यासातील उदाहरणे शोधतील आणि या आधीच्या सत्रातील पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनशीही त्यांची जोडणी करतील.
- सुलभक गटांना शाळाप्रमुख म्हणून या पैलूंवर प्रकाश पाडणारे स्वतःच्या जीवनातील प्रसंग/अनुभव सांगण्यास सांगतील.

fpruklRed i'u&

- वैयक्तिक विशेषज्ञता–
    - गेल्या वर्षी आपण शाळेत कोणकोणत्या बाबी शिकलात?.
    - आपण आपल्या शाळेत अध्ययनासाठी वा त्याच्या उपयोजनासाठी लोकांना प्रोत्साहित केले का?
    - उदा. आपल्या शाळेत सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन (CCE) सुरू केले आहे, आपण व आपले शिक्षक त्यावर विश्वास ठेवता का? आणि त्यांचे कार्यान्वयन व अध्ययनासाठी स्वतःला पूर्णपणे तयार केले का?
- मानसिक प्रारूपे :
    - तुम्हांला स्वतःविषयी कोणकोणत्या बाबींची जाण झाली,ज्या तुम्हांला बदलण्यापासून परावृत्त करतात?
    - उदा.पालक मुलांना शाळेत पाठवू इच्छित नाहीत कारण त्यांना याचे काही महत्त्व वाटत नाही.

- व्यक्तिअभ्यास क्र 4, 'भिल्ल समुदाय' एक मानसिक प्रारूपाचे उदाहरण आहे.
- भागीदारी दृष्टिकोन
  - शाळेशी संबधित कोणत्याही मुददयावर आपण आपल्या सहका—यांशी शेवटचा संवाद कधी साधला ?
  - आपण व आपले सहयोगी शिक्षक वर्ष समाप्तीनंतर शाळेच्या यशाबाबत एकसारखेच विचार मांडता असे आपणांस वाटते का ?
- सांघिक अध्ययन
  - नेतृत्वाच्या भूमिकेतून आपण वैयक्तिक विकासाच्या संधी उपलब्ध करुन देण्यासाठी काय करता, जेणेकरुन प्रत्येक शिक्षक स्वतःची
  - योग्यता वाढवू शकेल ?
  - आपल्या सहाकार्Ú;ांच्या अध्यापनाकरिता या आधी आपण केव्हा योजना तयार केली होती?
- प्रणालीचा विचार
  - तुमच्या अनुपस्थितीतही शाळेत टिकून राहिलेले बदल कोणते ?
  - अशा बदलांवर लक्ष केंद्रित करा, जे लोकांवर अवलंबून नाहीत.

e[; lns'k &

- अध्ययन संस्थेने सर्वांच्या विकासावर सतत लक्ष केंद्रित करणे अपेक्षित आहे, सहभागी सर्वांच्या विचारांचा आदर करा आणि भागीदारी दृष्टिकोन व सांघिक कार्याने सुरूवात करा.
- ''शाळा – एक अध्ययन संस्था'' या संकल्पनेची व्याख्या करताना शाळा जी भागीदारी उद्‌दिष्टे विकसित करते, सहयोगी अध्ययन अध्यापनाचे वातवरण निर्माण करते. पुढाकार व जोखीम घेण्यास प्रोत्साहन देते, शाळेच्या कामकाजावर परिणाम करणाऱ्या सर्व पैंलूचे पुनरावलोकन करते, चांगल्या कामाची पावती देऊन प्रोत्साहन देते, निरंतर व्यावसायिक विकासाच्या संधी उपलब्ध करुन देते, अशी करता येईल.

fno l
2

Ñrh 2-2% ukrRo inèkrhph Hkkxhnkjh

Ñrh d'kh ?;ky \

inèkrh & मोठा गट – (समग्र)

lqpfoysY;k ik;Ú;k

- सुलभक काही सहभागींना त्यांच्या शाळेत सुरु झालेल्या नेतृत्व कार्यक्रमाविषयी
- सांगण्यासाठी आमंत्रित करतील, जो अध्ययन संस्थेच्या 5 पैलूंपैंकी एकावर आधारित असेल.

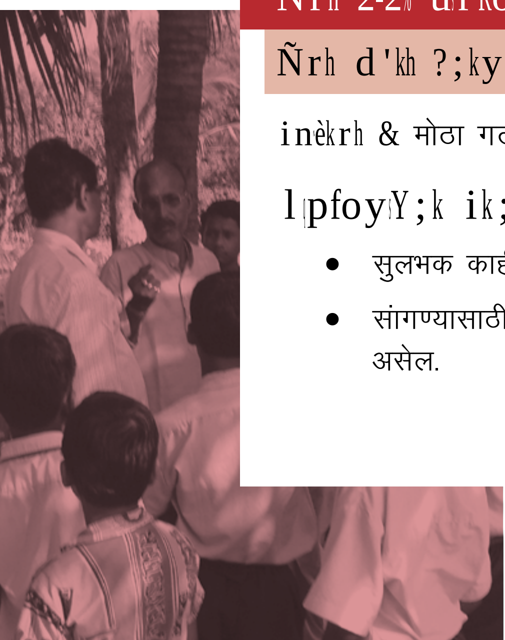

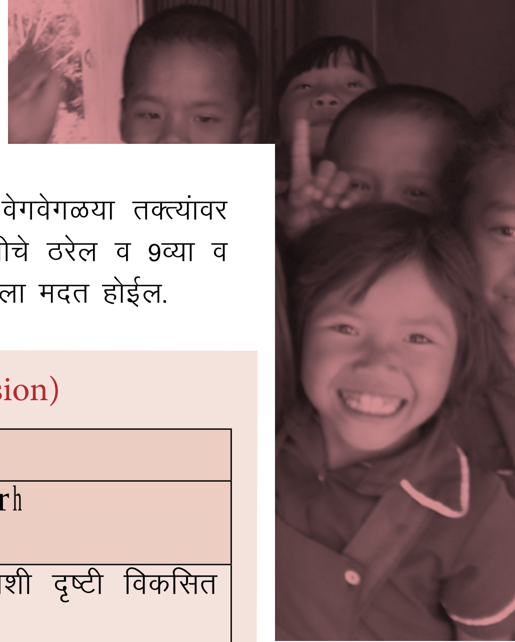

- सहभागी आपले विचार मांडतील, तेव्हा सुलभक ते पाच वेगवेगळया तक्त्यांवर लिहितील, म्हणजे त्यांची दृष्टी विकसित होण्यासाठी मदतीचे ठरेल व 9व्या व 10व्या दिवशी तयार करावयाच्या शालेय विकास आराखडयाला मदत होईल.

l= 3% Hkfo";oèkh n"Vhpk fodkl (Developing vision)

Lk= 3	15-30 rs 17-30	
Ñrh	dkykoèkh fefuVkr	vif{kr Qyfu'IkRrh
माझ्या शाळेसाठी माझी दृष्टी	100	शाळेसाठीचा नेता अशी दृष्टी विकसित होईल.
संकलनात्मक चिंतन	20	शाळाप्रमुख दोन दिवसीय अध्ययनाचे संकलन/दृढीकरण करतील.

fno l 2

Ñrh 3-1% EkkÖ;k 'kkGslkBh ek>h n"Vh

gh Ñrh d'kh ?;ky\

Iknèkrh& वैयक्तिक कृती– छोटया गटातील चर्चा– वैयक्तिक कृती

lpfoyY;k ik;Ú;k &

- सहभागींना चार्ट पेपर, स्केचपेन, क्रेयॉन पुरवठा व त्यांच्या शाळेविषयी पुनर्रकल्पना करायला सांगा.
- भविष्यात आपली शाळा कशी दिसेल असे तुम्हांला वाटते,ते चार्ट पेपरवर उतरवायला सांगा.
- कृपया आपल्या चित्रकौशल्याची चिंता करू नका, गरज असल्यास चित्र काढण्यापेक्षा मोकळेपणाने लिहा.
- शाळेचे वातावरण, परिसर, वर्गखोल्या, अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया आणि परस्पर संबंधांसारखे अमूर्त विषयही समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न करा
- तुमच्या आजूबाजूच्या गटातील सदस्यांशी या विषयांवर चर्चा करा–
    - शाळेतील हे बदल गतिमान करण्यासाठी कोणत्या पायऱ्या आवश्यक आहेत हे विस्ताराने व अचूकपणे मांडा.
    - अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन उद्दिष्टे प्राप्त करण्यासाठी लागणारा कालावधी निश्चित करा.
    - दृष्टिकोन विकसित करण्यासाठी आवश्यक नेतृत्वाची कल्पना करा.

l|yHkdklkBh lpuk&

- सुलभक खालील प्रमाणे काही प्रयुक्त्या सूचवून विचार प्रवर्तक प्रश्न विचारतील.
    - पुढील पाच वर्षांत आपण आपली शाळा कशी पाहू इच्छिता?
    - शाळेतील कोणकोणत्या क्षेत्रांत तुम्हांला बदल घडवायचा आहे?
    - भविष्यात शाळा–समाज, शिक्षक–बालके, शिक्षक–शाळाप्रमुख यांच्यातील परस्पर संबंध कसे असतील?
    - तुमच्या शाळेत अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया कशी असेल?
- ही विचारात्मक कृती आहे व सुलभकाने सहभागींना खुलेपणाने विचार व चर्चा करण्यास सांगावे, शाळेत राबविता येतील असे निरीक्षणक्षम व कृतिप्रवण मुद्दे यातून शोधणे महत्त्वाचे आहे.
- काही सहभागींना जर कृती करताना सहजता वाटत नसेल तर खालील प्रारूपही सुचविता येईल.

सहकारी व बालकांसाठी ही शाळा अधिक चांगली कशी बनविता येईल?	कोणत्या विशिष्ट कृती मी निवडाव्या	कधी	माझ्या सहकाऱ्यांत कोणता बदल पाहणे मला अपेक्षित आहे?	माझ्या विदयार्थ्यांमध्ये कोण ाता बदल पाहणे मला अपेक्षित आहे?
बालकांसाठी भयमुक्त वातावरण	सहकाऱ्यांशी वर्गातील वातावरण कसे बदलता येईल, यावर चर्चा विदयार्थ्यांना विचारा, शाळा अधिक मैत्री पूर्ण कशी बनवावी? वातावरणातील सहजतेसाठी शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यात सन्मानपूर्वक सहभागीत्व	पुढील सत्रात (जूनमध्ये शाळा सुरू झाल्यावर)	बालकांच्याबरोबर गटात बसणे वर्गाच्या आत व बाहेर त्यांच्याशी आंतरक्रिया मित्रत्वाच्या नात्याने वागणे व बालकांसोबत खेळणे विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारणे, कृती करणे, संवाद व अध्ययनासाठी पुरेशी संधी देणे विदयार्थ्यांच्या शंका समाधान	शिक्षक व मुख्याध्यापकांसोबत बैठक घेणे निःसंकोचपणे प्रश्न विचारणे स्वतःहून गटात कार्य करणे वागण्यात सहजता असण
संघ कार्य				
कामात शिस्त				
सर्वसमावेशक वातावरण				
आनंददायी अध्ययन – अध्यापन				

fnol
2

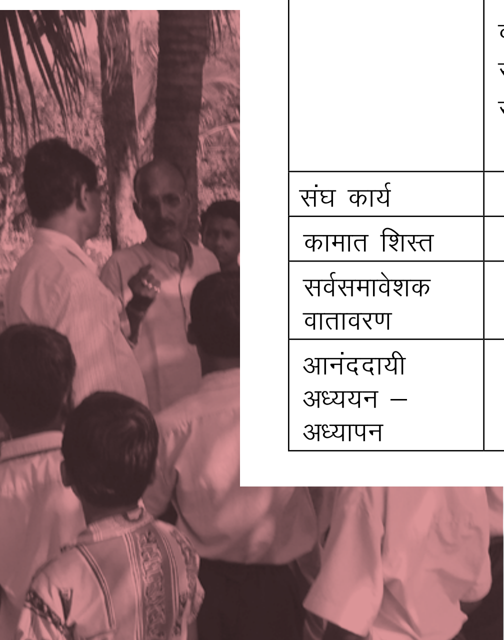

Ike|[k l|n'k&

- दृष्टी विकसन एक अमूर्त स्वप्न पाहण्यासारखे आहे,जे सत्यात आणण्यासाठी कार्य करावे लागेल.

Ñrh 3-2% fno l 1 o fno l 2 eèkhy vè;;ukoj fpŒru&

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& वैयक्तिक अभ्यास/कृती

l|pfoyŸ;k ik;Ú;k&

- सुलभक फलकावर तीन प्रश्न लिहितात व सहभागींना प्रपत्र भरण्यास व चर्चा करण्यास सांगतात
  - मी काय शिकलो?
  - माझे वैयक्तिक कार्यप्रणालीचे मुद्दे कोणते आहेत?
  - माझ्या शाळेत नेतृत्व विकसित करण्यासाठी मी कोणत्या कृतीचा वापर करेन?
- सुलभक त्यांच्याकडील प्रश्नांची उत्तरे वाचतील व परत करतील

l|yHkdk lkBh lPkuk&

सुलभकांसाठी हे दोन दिवसांचे प्रत्याभरण आहे व पुढील आठ दिवसांत कोणत्या बाबींवर/क्षेत्रांवर लक्ष केंद्रित करावे हे सूचित करते.

fno l
2

uknh

fno l
2

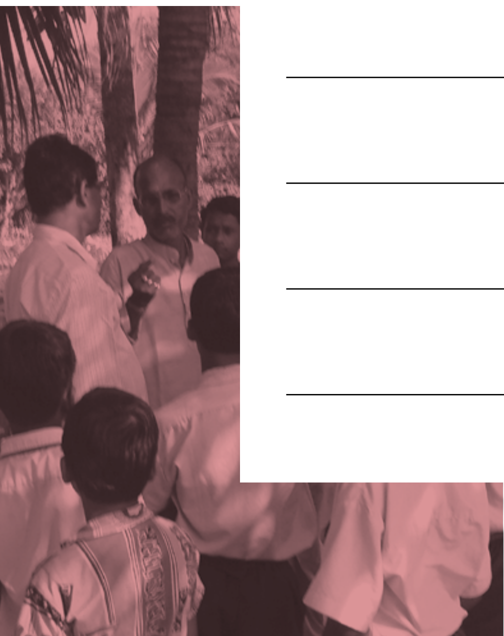

{k= 2

^Lo*pk fodkl

fnol 3

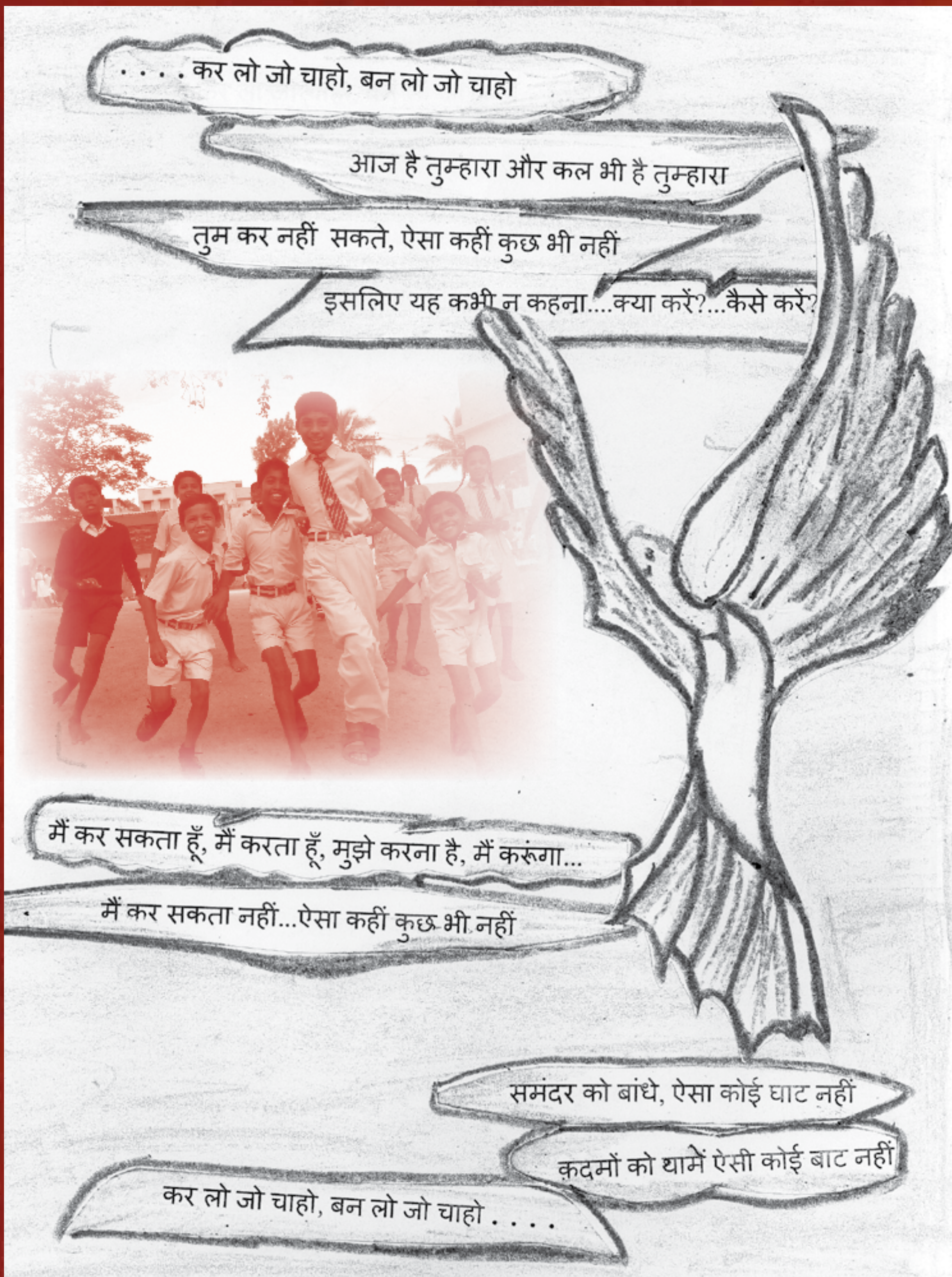

fnol rhljk % lyHkdkdfjrk iMrkGklph

{k= 2 & Lo% pk fodkl

fnol 3

vkt lkBh [kkyhy ckch ?;ko;kP;k vkgsr] gs y{kkr vkgs dk\

1. 'लिड इंडिया' नामक चित्रफीत (D_3_S1_1.1)
2. व्यक्तिमत्त्व चाचणी पत्रके –(D_3_S1_1.2)
3. प्राधान्यक्रम निश्चिती आणि वेळेचे व्यवस्थापन घटकसंच (D_3_S1_2.1) प्रपत्रे
4. तात्काळ वेळ नियोजन तालिका (ग्रिड) प्रपत्रे (D_3_S_2_2.3)
5. सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास यावर प्रपत्रे (D_3_S_3_3.1)

[kk=h djk] [kkyhy ckch miyC/k vkgsr

1. तक्ते
2. स्केच पेन
3. कोरे कागद
4. लॅपटॉप / संगणक
5. प्रोजेक्टर
6. पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती (पत्रिका म्हणून वाटण्यासाठी)
7. स्पिकर्स (ध्वनिक्षेपक)

iLrkouk

या क्षेत्राचा मुख्य उद्देश शाळा प्रमुखांमध्ये क्षमता, अभिवृत्ती व मूल्यांच्या संदर्भात सकारात्मक स्व–संकल्पना विकसित करणे हा आहे. याचा उद्देश चिंतन तसेच आंतरक्रियांच्या माध्यमातून स्वविकासाच्या संधींची निर्मिती करणे हा आहे. हे तेव्हाच शक्य आहे. जेव्हा शाळाप्रमुख स्वतःच्या व इतरांच्या सातत्यपूर्ण अध्ययनाच्या व स्वविकासाच्या संधींच्या निर्माणात नेत्यांच्या भूमिकेचे महत्त्व समजतील. प्रभावी नेतृत्वगुणांच्या प्रदर्शनासाठी नेत्याला सर्वप्रथम 'स्व विकास' घडवून आणावा लागेल व यासाठी चिंतनाच्या 'स्वयं अध्ययनाचा' निरंतर अभ्यास म्हणून स्वीकारावे लागेल.असे मानले जाते की, कृतिप्रधान चिंतन शाळाप्रमुखांना इच्छित परिवर्तनाची शक्ती देते ज्यामुळे ते "हो मी करू शकतो!" या मनोवृत्तीने सर्व आव्हानांचा सामना करून शाळेत परिवर्तन घडवून आणतात. शाळा परिवर्तनाची जबाबदारी पेलून शाळाप्रमुखांना ज्ञान, कौशल्य व आत्मविश्वासाने सशक्त बनविणे हा या दिवसाचा उद्देश आहे. म्हणजे, त्यानंतर नेत्याकडे परिवर्तनाचा अनिवार्य उत्प्रेरक म्हणून पाहिले जाईल.

fno l
3

fno l rhljk % ,d n"Vh{ki

fno l 3		
Lk=	fo"k;	dkykoèkh ¼fefuVkr½
1	माझी नेतृत्व शैली जाणून घेणे/ओळखणे	120
2	शाळाप्रमुख म्हणून कामाचा प्राधान्यक्रम ठरविणे	150
3	सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास	90

Lk= 1% Lor%ph urRo'kyh tk.k.k

Lk= 1	9-30 rs 11-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
लिड इंडिया' चित्रफीत व चर्चा	20 + 30	शाळा परिवर्तनासाठी विश्वास निर्माण होईल व कटिबद्धतेचा विकास होईल
शाळाप्रमुख म्हणून वर्तमानातील माझी भूमिका यावर चिंतन, नेतृत्व व्यक्तिमत्त्व चाचणी	50	
शाळा परिवर्तनासाठीच्या कृती	20	

Ñrh 1-1 fyM bfM;k^ fp=Qhr o ppk

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& चित्रफीत व त्यानंतर चिंतन

lpfoyY;k ik;Ú;k&

- सत्राचा परिचय देऊन चित्रफीत दाखवावी, समस्या निराकरण व इतरांना प्रभावित करण्याची आपली क्षमता यावर एक लघुफीत दाखवून सुलभक वातावरण निर्मिती करतील. या चित्रफीतीत इतर लोक समस्येच्या निवारणासाठी एका छोटया मुलाला मदत करतात व एकजुटीने कार्य करतात, जरी चित्रफीत भारतीय संदर्भात तयार केली आहे, तरी ती अत्यंत उपयोगी आहे. भाषिक अडसर नसतानाही त्यातील गाभा व कल्पना समजणे अवघड जाते व कदाचित दुस-यांदा ही चित्रफीत दाखवावी. लागेल,(D3_S1_1.1) दिवस 3 सत्र 1 कृती–'Lead India' चित्रफीत व डी–ब्रिफ)
- चित्रफीतीतून मिळालेल्या ज्ञानाचा बोध होण्यासाठी सामूहिक चिंतन, सुलभक चित्रफीतीतून मिळालेल्या माहितीच्या संदर्भात चर्चा सुरू करताना प्रारंभिक प्रतिक्रिया मिळवितात. सुलभक चित्रफीतीच्या काही पैलूंवर प्रकाश टाकतात व चित्रफीत पुन्हा दाखऊन बोलल्या जाणाऱ्या संवादाचे अनुमान लावायला सांगतात. गरजेनुसार चित्रफीत काही वेळ थांबविली जाऊ शकते.

fprukRed i'u&

- तुम्हांला चित्रफीती विषयी काय वाटले?
- चित्रफीतीने कोणती मुख्य भावना जागृत झाली? (विचार नव्हे)
- चित्रफीत सहज बोध होईल अशी होती का?
- संपूर्ण चित्रफीतीची मध्यवर्ती कल्पना काय आहे?

fnol
3

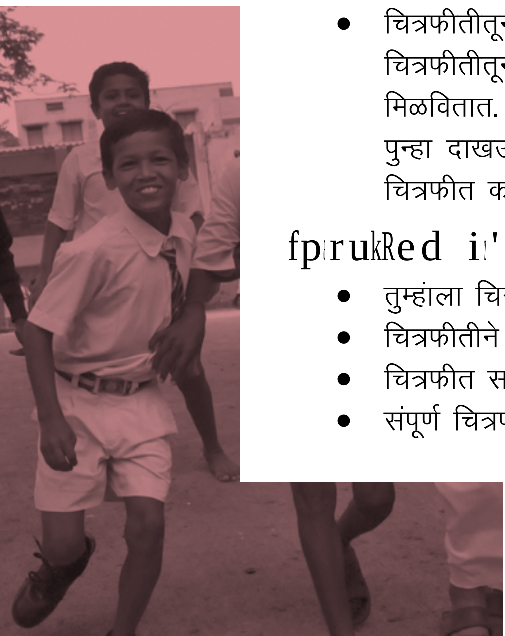

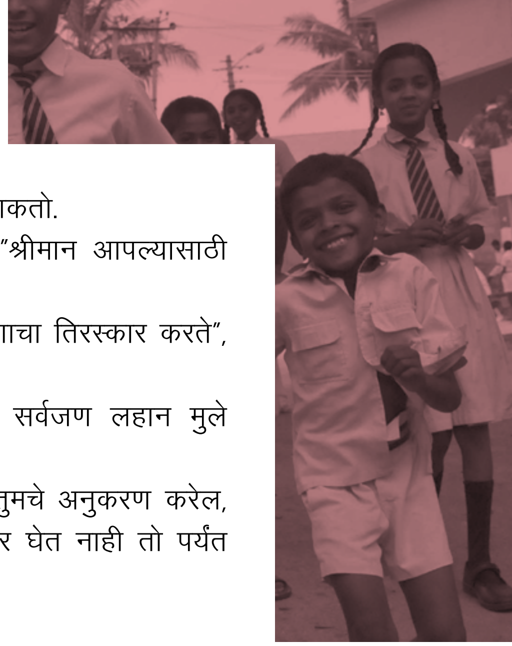

- पोलिसांचे संरक्षण असलेला एक नेता होता हे आपण पाहू शकतो.
- तिथे हिंदीतील एक संवादही आहे, ज्याचा मराठी भावार्थ "श्रीमान आपल्यासाठी दुसऱ्या बाजूला गाडीची व्यवस्था केली आहे" हा आहे.
- एक तरूण मुलगी रिक्षातून फोन वर सांगते आहे "मी या देशाचा तिरस्कार करते", तिची ही प्रतिक्रिया ट्रॅफिक जॅम मुळे आहे.
- तुम्ही पाहिलेत का, सुरूवातीला मुलांच्या मदतीला येणारी सर्वजण लहान मुले आहेत, असे का झाले असेल असे तुम्हांला वाटते ?
- या गाण्याचा भाषांतरित भावार्थ–पुढाकार घ्या, सगळा देश तुमचे अनुकरण करेल, व तुमच्या बरोबर चालेल जोपर्यंत तुम्ही स्वतः त्यात पुढाकार घेत नाही तो पर्यंत देश परिवर्तनाकडे जाणार नाही,

o;fDrd fpru o ppk&

fno l
3

- सुलभक सहभागींना खालील प्रश्नांवर काही मिनिटे चिंतन करायला सांगतात व नंतर इच्छा असल्यास मिळालेले विचार इतरांना सांगू शकतात.इथे चर्चेचे प्रयोजन समस्येचे निराकरण करणे नाही किंवा निराकरणाचा मार्ग शोधणे नाही, तर प्रत्येकाने आपल्या विचारांत इतरांना भागीदार करून घेणे हा आहे. सुलभक चर्चेला सुरूवात करताना विचारतात की चित्रफीत पाहिल्या नंतर आपण स्वतःविषयी काय विचार करता?

माझ्या आयुष्यात मला हवे असणारे बदल घडविण्यासाठी मी पुढाकार घेतो का?

- किती?
- मला काय रोखते? का?
- म्हणूनच माझ्या आयुष्यातील माझे नेतृत्व कसे आहे?.

l yHkdk l kBh l puk&

- सहभागींना चित्रफीत नीट समजण्यासाठी दोनदा/तीनदा बघण्याची आवश्यकता असेल, पहिल्यांदा पाहिल्यावर त्यातील भावार्थ कळेल तर दुसंऱ्या–तिसऱ्या वेळेस त्यातील सूक्ष्मता समजण्यासाठी ती पुन्हा दाखविण्यासाठी 6 मिनिटांचा वेळ राखून ठेवलेला असेल.
- 'लिड इंडिया' चित्रफीतीचा विषय पुढीलप्रमाणे आहे.

,d >kM& tkfgjkr@ vfHk;ku

'Lead India' अभियानातील जाहिरातीतील प्रेरक गीताच्या पार्श्वभूमीवर एक लहान मुलगा रस्त्यावर पडलेले व रहदारीला अडथळा ठरलेले झाड हटविण्याचा प्रयत्न करताना दिसतो.

ifrys[ku&

परिदृश्यात शहरातील प्रचंड रहदारीचा गर्दीचा रस्ता आहे जो झाड पडल्याने बंद झाला आहे व ट्रॅफिक जॅम झाला आहे. प्रत्येक जण त्यामुळे वैतागला आहे. कारवाले हॉर्न वाजवत आहेत आणि एकमेकांना दूषणे देत आहेत, प्रत्येक जण काहीतरी होईल ही वाट बघत आहे.काही पोलीस कर्मचारी कारमध्ये झोपलेत तर काही गर्दी हटवून लोकांना दूर राहायला सांगताहेत.गल्लीत मुले खेळत आहेत.रहदारी मोकळी व्हायला खूप वेळ लागेल हे जाणून गाडीतील काही जणांनी बाहेर येऊन चालायला सुरूवात केली आहे.एक लहान मुलगा बसमध्ये बसला आहे व हा सगळा गोंधळ पाहतो आहे. तो द्विधा मनस्थितीत आहे.पण शेवटी तो उतरतो व गाडया व बस ओलांडून झाडाकडे जायला लागतो, तेवढयात पाऊस सुरू होतो व सर्वजण गाडयांकडे धावतात, एकटा लहान मुलगा झाडापाशी पोहोचतो, पाऊस कोसळतोय पण तो काहीतरी करण्याच्या ईर्षेने, पूर्ण शक्तिनिशी झाड रस्त्याच्या कडेला ढकलायचा प्रयत्न करतो. त्याचा हा प्रयत्न सगळयांचे लक्ष वेधून घेतो. हळूहळू सगळयांचे डोळे त्या लहान मुलांवर खिळतात. मुलाच्या पुढाकाराने क्रांती घडते. रहदारीत फसलेले सगळे लोक मुलाच्या झाड हलविण्याच्या दृढविश्वासाशी जोडले जातात.महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे, लहान मुले लवकर जोडली जातात.ही मुले गणवेशातील नाहीत, तर गल्लीत खेळणारी आहेत.ती एकत्रित येऊन हसतमुखाने झाड ढकलायला लागतात.सगळयांना प्रेरणा मिळून मोठेही सामील होतात. इच्छा नसलेलेही मानसिक बदल घडून समूहात सक्रिय होतात. एका व्यक्तीच्या संकल्पाने सुरू झालेल्या प्रयत्नांत बहुरंगी गर्दीतील रिक्षावाला, सरदार,पायात काही नसलेली बालके आणि एका तरूणीचा समावेश आहे.एकजुटीच्या प्रयत्नांनी त्यांना सफलता मिळते सूर्य पुन्हा उगवतो. रहदारी सुरू झालेली दाखविण्यापूर्वी कॅमेरा,चालणारी मुले,सायकल, तीन चाकी वाहन व कार दाखवितो.आता प्रत्येकजण खूश आहे. आत्ता कुठे पोलीसांना जाग येते व जाणवते, तिथे काय झाले.घटनेने प्ररित झालेल्या दर्शकांना दाखवून चित्रफीत संपते. शेवटी 'उदयाच्या नेत्यांना आज शोधू या, लिड इंडिया शोध चालू आहे'ही ओळ दाखविली जाते.

शहरी वातावरणत आपण अखंडता व राष्ट्रीय एकात्मतेची संकल्पना करू शकता जी आपापसातील भेदभाव विसरून वैयक्तिक ओळख बाजूला ठेवून लोक राष्ट्रीय एकतेवर लक्ष केंद्रित करतात.

जाहिरातीनुसार हे परिवर्तन घडविणारा मध्यमवर्गातील एक छोटा मुलगा आहे.त्याला त्याच्या श्रेणीतील सहकाऱ्यांची लगेचच साथ मिळाली व नंतर समस्त जनतेची,या परिवर्तनाचा सर्वात जास्त प्रभाव युवकांवर पडला पण मोठेही प्रभावाखाली आल्याशिवाय राहत नाही. जाहिरातीचा भावार्थ हा की, बहुतांशी लोक देशातील आर्थिक, राजकीय सामाजिक समस्या जाणतात पण या विषयी काही करू इच्छित नाहीत.

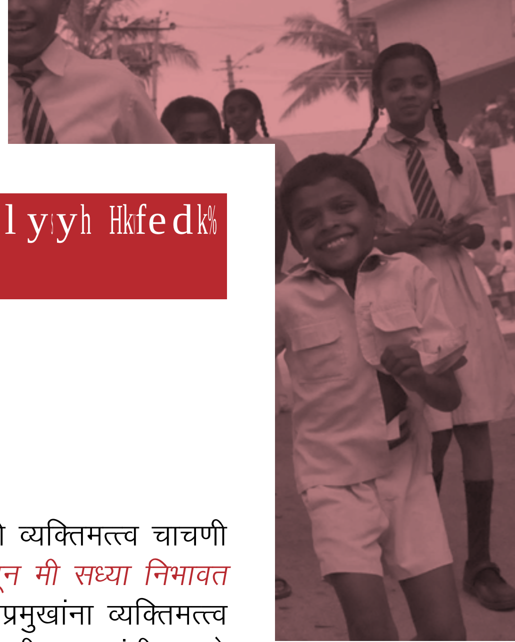

Ñrh 1-2% 'kkGkieq[k Eg.kwu eh lè;k fuHkkor vlysyh Hkwfedk% ;koj fpiru

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& व्यक्तिगत कृती

lqpfoyY;k ik;Ú;k&

सुलभक सहभागींची 'तुमचे नेतृत्त्वाचे कौशल्य किती चांगले आहे'ही व्यक्तिमत्त्व चाचणी घेतात *[D3_S1_1.2: दिवस 3 सत्र 1 कृती 1.2 'शाळा प्रमुख म्हणून मी सध्या निभावत असलेली भूमिकाः नेतृत्व व्यक्तिमत्त्व चाचणी']* सुलभक नंतर शाळाप्रमुखांना व्यक्तिमत्त्व चाचणी संदर्भात चिंतनासाठी वेळ देतात व चाचणीच्या अनुषंगाने खालील प्रश्नांची उत्तरे देण्यास सांगतात.

fpirukRed i'u&

- शाळा उत्तम चालण्यासाठी मदतीची ठरणारी तुमची बलस्थाने कोणती?
- शाळेतील असे कोणते मुद्दे आहेत, ज्यावर कार्य करण्याची आपणांस आवश्यकता वाटते? शाळाकार्य करताना येणाऱ्या कमतरतांशी जोडा ज्यांचे रूपांतर आपण बलस्थानांत करू इच्छिता?
- चर्चेच्या सदर्भात शाळाप्रमुख म्हणून मी सध्या निभावत असलेल्या माझ्या भूमिकेकडे कसा पाहतो? जो बदलांसाठी प्रयत्न करतो,किंवा जो गोष्टी तशाच राहू देण्यात खूश आहे, इतरांनी पुढाकार घ्यावा,अशी माझी इच्छा असते आणि तो प्रयत्न मी आराम करावा की असे मी मानतो काही ठीक आहे आणि तोपर्यत मी बदलांची आवश्यकता नाही असे मी मानतो की यापेक्षा काही वेगळे?
- चर्चेच्या आधारावरून असा कोणता मोठा अथवा छोटा बदल आहे, ज्याचा मी शाळेत प्रयोग करू इच्छितो?

Ñrh 1-3% 'kkGsr ifjorZukalkBh mpyko;kph ikoys

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& प्रदर्शन साहित्यावर चिंतन व चर्चा

lqpfoyY;k ik;Ú;k&

- वरील प्रश्नांवर गटाच्या प्रतिक्रिया जाणल्यानंतर सुलभक सर्व सहभागींना रंगीत चिठ्ठया देतात व आपल्या शाळेत राबवावयाच्या बदलांविषयी, जो त्यांच्या व्यावहारिक वर्तनाशी जोडला आहे, लिहायला सांगतात.
- सुलभक सहभागींना विचारासाठी काही अवधी देतात.

fnol
3

- सहभागींनी लिहिलेले मुद्दे ‘कृतिप्रवण’ असतील, जे ते वेगळेपणाने करू शकतील असे असावेत याची सुलभकाने खात्री करावी. ‘‘या पुढे मी व्यवस्थित जेवण करेन’’ असे संदिग्ध नसावे, या ऐवजी ‘मी आता आरोग्यदायी अन्न ग्रहन करेन’ हे योग्य, ‘मी दररोज एक फळ खाईन’ हे अधिक चांगले ठरेल?
- एकदा त्यांनी प्रतिसाद चिठठीवर लिहीला की,तो फळयावर चिटकवतील.
- सहभागी परस्परांचे प्रतिसाद वाचून एकमेकांचे अभिनंदन करतील व एकमेकांकडून कल्पनांची देवाणघेवाण करतील.

l|yHkdk lkBh l|puk&

- बदलांसाठी केलेल संकल्प सुलभ व छोटे असावेत.
- हे हृदयाचा ठाव घेणारे मुद्दे असावेत जे त्यांना काही काळ सतावत राहतील व ताण निर्माण करतील.
- सुनिश्चित करा, प्रत्येक सहभागी एक संकल्प लिहील व फलकावर दर्शवेल
- जेव्हा फलक वर्तुळाच्या मध्यभागी ठेवला जातो,तेव्हा प्रत्येक सहभागींसाठी ऊर्जा तयार करता कारण प्रत्येकजण तो नीट पाहू शकतो. हाच कार्यशक्तिशील सत्राचा सुयोग्य समारोपही आहे. .

e|[; l|n'k

- ‘लिड इंडिया’ चित्रफीत समस्या निराकरणाच्या योग्य उपाय निवडीवर भर देते.
- ‘मला माझ्या आयुष्यात बदल घडविण्यात पुढाकार घ्यायचा आहे का?’ यावर चिंतन (माझी नेतृत्वशैली जाणणे)
- तुमच्यात आणि तुमच्या शाळेत बदल घडवून आणण्यासाठी पहिली पायरी म्हणजे ‘आपले स्वतःला आश्वासन’

fno l
3

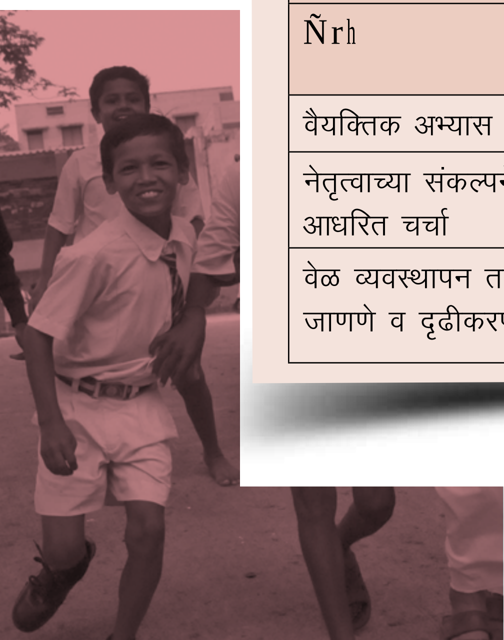

l= 2½ 'kkGkiz|e[k Eg.kwu dk;kZp| iZèkkU;Øe fuf'prh

l= 2	11-45 r| 13-15] 14-15 r| 15-15	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
वैयक्तिक अभ्यास	45	या साधनाचा वापर शाळा बदलाचा प्रयत्न म्हणून करावा. सहभागी आपली भूमिका व वेळेच्या सुयोग्य वापराच्या संबंधात चिंतन करण्यासाठी सक्षम होतील
नेतृत्वाच्या संकल्पनेच्या समजावर आधरित चर्चा	45	
वेळ व्यवस्थापन तालिका (ग्रिड) जाणणे व दृढीकरण	60	

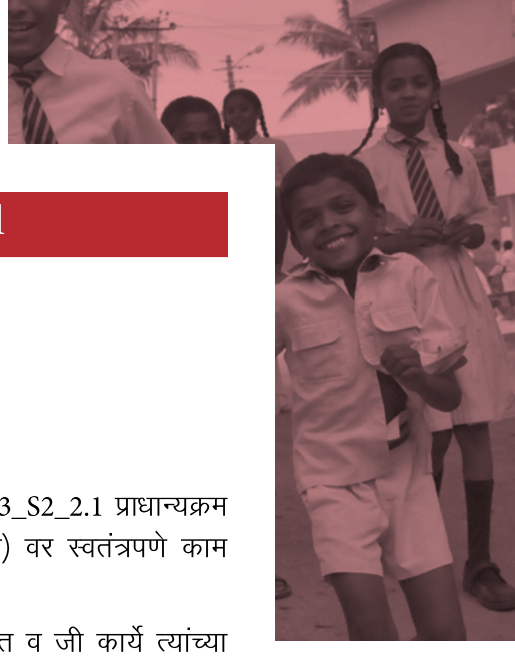

fno l
3

Ñrh 2-1% oGP;k 0;oLFkkiukoj 0;fDrxr vH;kl

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& वैयक्तिक कार्य

l|pfoyY;k ik;Ú;k &

- सहभागींना या कृतीसाठी आवश्यक उपलब्ध पत्रिका वाटा (D3_S2_2.1 प्राधान्यक्रम निश्चित व वेळेचे व्यवस्थापन) प्राधान्यक्रम तालिका (मॅट्रिक्स) वर स्वतंत्रपणे काम करण्यासाठी वेळ दया.
- शाळाप्रमुख इथे अशा कार्यांचा उल्लेख करतील,जी ते करतात व जी कार्ये त्यांच्या अनुपस्थितीत त्यांचे सहकारी करतात.

Ñrh 2-2% urRokP;k l|dYiuoj vkèkkfjr legfpru

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& मोठया गटातील चर्चा

एकदा सर्व शाळाप्रमुखांनी कार्य पूर्ण केले की सुलभक चर्चा सुरू करतील

- दिवस 1 व दिवस 2 मधील चर्चेनुसार,नेता म्हणून त्यांची भूमिका लोकांना त्यांच्या कौशल्यांच्या विकसनात सहाभूत ठरते व उद्देश प्राप्तीत समर्थन देते.
- शाळाप्रमुखांच्या अनेक जबाबदाऱ्या असतात.आपल्या पदाशी संबंधित विविध कार्ये दुसऱ्यांकडून करवून घेणे अपेक्षित आहे.म्हणजेच,दिशादर्शन, चांगल्या वर्तनाची आदर्श पारूपे समोर ठेवणे, कामगिरीचे व्यवस्थापन आणि इतरांच्या कार्यात मदत होय.कामाचे विकेंद्रीकरण प्रभावीपणे करणे,तुमचे सहकारी प्रेरित आहेत याची खात्री करणे तसेच याची खात्री करणे की, सहकारी विकेंद्रित कार्ये व्यावसायिक मानकांनुसार करतील हे पाहणे गरजेचे आहे.

Ñrh 2-3% oGP;k 0;oLFkkiukph rkfydk ¼xzhM½ o n<hdj.k

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& दोघांच्या गटात कृती व मोठया गटात दृढीकरण

lpfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींना दोन पानी पत्रिका दयावी *[D3_S2_2.3: दिवस 3 सत्र 2 कृती–वेळ व्यवस्थापन तालिका (ग्रीड) समजणे]*.जी वेळव्यवस्थापन तालीका स्पष्ट करेल.
- बैठक व्यवस्थेनुसार सुलभक सहभागींना दोन दोनच्या गटात विभागतात.
- दोन दोनच्या गटात बसून त्यांना ती दोन पाने वाचण्यासाठी अवधी देण्यात येता यावा व त्यानंतर आपले कार्य त्या तालिकेत (ग्रीडमध्ये) लिहायला सांगितले जावे.या कार्यासाठी अंदाजे 20 मिनिटे दयावीत.
- गटाने आपले कार्य पूर्ण केले,की सुलभक सामूहिक चर्चेचे आयोजन करतील.

fprukRed i'u&

- हा अभ्यास कितपत उपयोगी होता?
- वेळ व्यवस्थापन तालिकेतून (ग्रीडमधून) त्यांना काय शिकायला मिळाले?
- तुमचा वेळ कसा व्यतीत होतो,हे लिहा/सांगा.
- आपल्या समस्येची क्षेत्रे ओळखा
- 'तातडीची पण कमी महत्त्वाची' आणि 'महत्त्वाची नाहीत आणि तातडीची आहेत' अशी कामे विभाजित करा.

fnol
3

lyHkdklkBh lpuk&

- तालिकेच्या (ग्रीडच्या) संकल्पनेत ज्यांना अडचणी येतील, अशा काहींना या कृतीदरम्यान मदतीची आवश्यकता असेल तर मदत करावी.

e[; lns'k &

- नेता म्हणून त्यांची विविध भूमिका लोकांच्या कामाची गुणवत्ता वाढविणे व त्यांना उद्दिष्ट प्राप्तीत मदत करणे ही आहे.
- या कार्यात प्राधान्यक्रम निश्चित अवघड आहे, कारण आपण सर्वच कामांना महत्त्वाचे मानता, (एक शाळाप्रमुख म्हणून आपण स्वतःची कार्ये व दुसऱ्याकडून करवून घ्यायची कार्ये असे विभाजन करा.
- कार्याचे विकेंद्रीकरण केल्याने आपल्या कार्याचे प्राधान्यक्रम निश्चित करून वेळेच्या व्यवस्थापनाबरोबरच आपण परस्पर विश्वास मिळवू शकता.

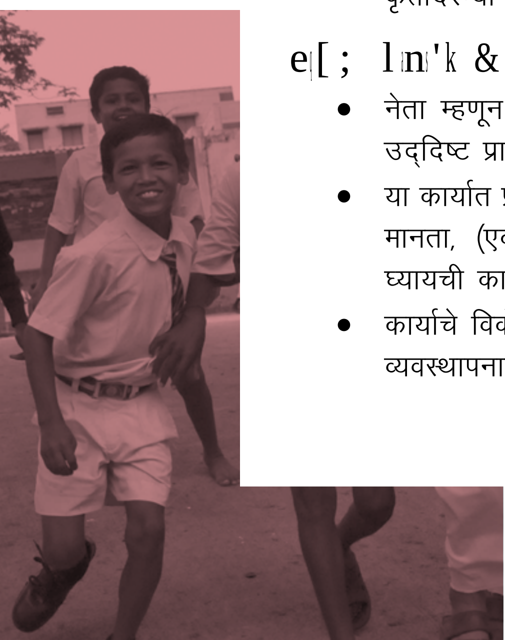

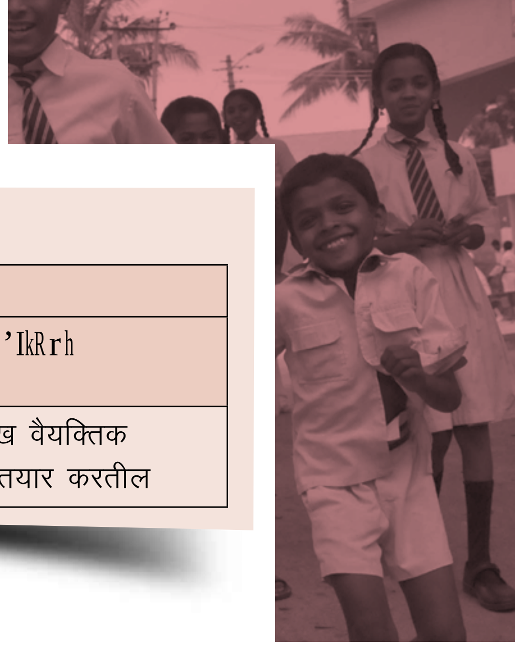

Lk= 3% lkrR;i.k 0;kolkf;d fodkl

Lk= 3	15-30 rs 17-30	
Ñrh	dkykoèkh fefuVkr	vif{kr Qyfu'IkRrh
वैयक्तिक विकास योजना तयार करणे	90	प्रत्येक शाळाप्रमुख वैयक्तिक विकास योजना तयार करतील

fnol
3

Ñrh 3-1% o;fDrd fodkl ;kstuk

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& व्यक्तिगत अभ्यास

lpfoyY;k ik;Ú;k&

- सुलभक प्रत्येक सहभागींना स्वयंअध्ययन साहित्य पुरवतील, *(D3_S3_3.1 दिवस 3 सत्र 3 कृती 3.1 – सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास)*
- प्रत्येक शाळाप्रमुख अंदाजे 90 मिनिटे या वैयक्तिक चिंतनात व्यस्त राहतील.
- या सत्राअखेर प्रत्येक शाळाप्रमुखाने वैयक्तिक विकास योजना तयार केली असेल.

lyHkdkalkBh lpuk&

- जेव्हा सहभागी अभ्यासात व्यस्त असतील,तेव्हा सुलभकाने प्रत्येक सहभागीजवळ जाऊन काही मिनिटे व्यतीत करावीत व हे सुनिश्चित करावे की कृती करण्याची पद्धत त्यांना माहीत आहे.
- सुलभकाने सहभागींनी लिहिलेल्या विवरणाचे पुनरावलोकन करावे, व एखादया बाबीवर लक्ष देण्याची आवश्यकता असल्यास सहभागींबरोबर विस्तृत चर्चा करावी.

Ukkknh&

fno l
3

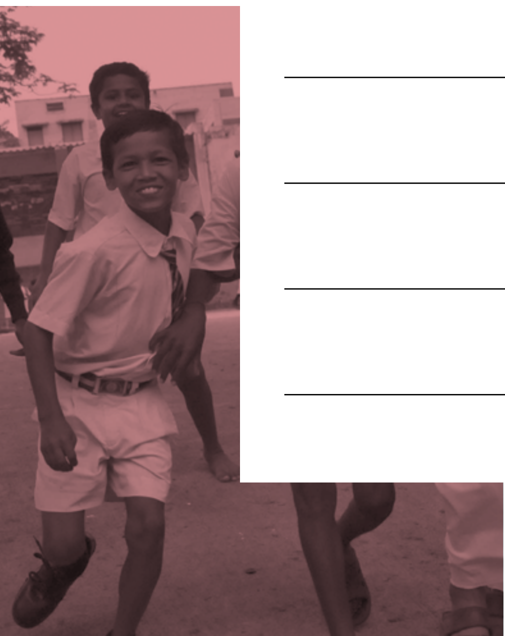

{k= 3

vè; ;u&vè;kiu ifØ;r ifjorZu

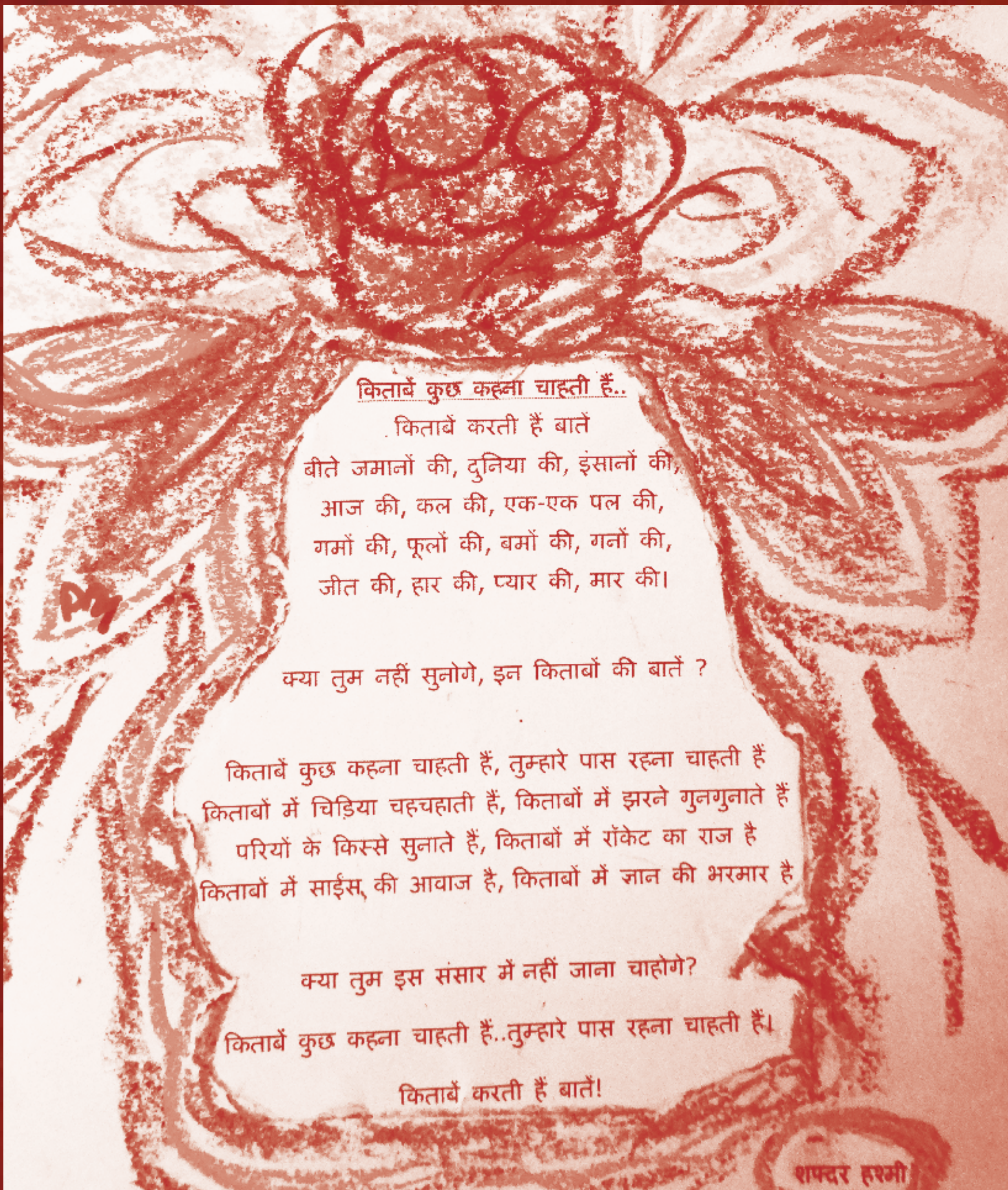

fnol

4o5

fnol poFkk o ikpok % lyHkdkdfjrk iMrkGklph
¼{k= 3& vè;;u&vè;kiu ifØ;r ifjoru½

fnol 4

vkt [kkyhy ckch ?;ko;kP;k vkgr] g y{kkr vkg dk\

1 'तोत्तोचान'मधील उद्धरणे लिहिलेल्या पत्रिका (D4_S1_1.1) ☐
2 विविध विचारवंताच्या वाक्यांचे पॉवर पॉईंट प्रझेंटेशन (D4_S1_1.2) ☐
3 बालकाच्या विकासात्मक गरजा यावर पॉईंट प्रझेंटेशन (D4_S2_2.1) ☐
4 'यंग हिस्टोरियन'चित्रफीत (D4_S3_3.1) ☐
5 बालकेंद्री शिक्षणशास्त्रावर पॉईंट प्रझेंटेशन (D4_S3_3.2) ☐

[kk=h djk] [kkyhy ckch miyCèk vkgr

1 तक्ते ☐
2 स्केच पेन ☐
3 कोरे कागद ☐
4 लॅपटॉप/संगणक ☐
5 प्रोजेक्टर ☐
6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती वाटण्यासाठी ☐
7 स्पिकर्स– ध्वनिक्षेपक ☐

fnol 5

vkt [kkyhy ckch ?;ko;kP;k vkgr]g y{kkr vkg dk\

1 शिक्षकांना प्रत्याभरण पुरविणे यावर पॉवर पॉईंट प्रझेंटेशन (D5_S1_1.1) आणि मार्गदर्शन व समुपदेशन (D5_S2_2.1a) ☐
2 मार्गदर्शन व समुपदेशनावर घटक संच हस्तप्रती (D5_S2_2.1b) ☐
3 इंडिया अन्टच्ड– चित्रफीत (D5_S3_3.1a, 3.1b,3.1c) ☐

[kkyhy ckch miyCèk vkgr ;kph [kk=h djk

1 तक्ते ☐
2 स्केच पेन ☐
3 कोरे कागद ☐
4 लॅपटॉप / संगणक ☐
5 प्रोजेक्टर ☐
6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती वाटण्यासाठी ☐
7 स्पिकर्स– ध्वनिक्षेपक ☐

iLrkouk%

या प्रमुख क्षेत्राचा उददेश शाळेतील अध्ययन–अध्यापन प्रक्रिया अधिक बालकेंद्री बनवून शाळा हे सर्जनशीलतेचे केंद्र बनविणे हा आहे. या मुख्य क्षेत्राच्या माध्यमातून शालेय शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये नेत्याच्या ध्यानात येतील व बालकांनी शाळेत येणे का गरजेचे आहे, हे समजेल. हे क्षेत्र बालकांच्या गरजांवर भर देते व विविध अनुभवप्रधान/कृतिकेंद्री/प्रायोगिक कृतियुक्त अध्ययन उपक्रमांच्या माध्यमातून शालेय प्रमुखांमध्ये याविषयी संवेदनशीलता विकसित करते हे क्षेत्र बालकेंद्री अध्यापनशास्त्र व कृतिप्रधान अध्ययनावर प्रकाश पाडते. हे क्षेत्र शालेय नेत्यांच्या शिक्षणशास्त्रांशी संबंधित महत्त्वपूर्ण प्रक्रिया व कौशल्यांचा विकास घडविते व वर्गाध्यापनाच्या निरीक्षण नोंदी, सहकारी शिक्षकांचे प्रशिक्षण व मार्गदर्शन, समुपदेशन देणे यात मदत करते. या क्षेत्राचे उद्दिष्ट शालेय नेत्यास शिक्षण प्रक्रियेचे नेतृत्व अशाप्रकारे योग्य बनविणे आहे, की ज्यामुळे प्रत्येक बालक विशेष, महत्त्वपूर्ण व सन्मानित झाल्याचा अनुभव घेईल व रोज शाळेत येण्यासाठी व नवीन शिकण्यासाठी प्रेरित होईल.

fnol
4

fnol poFkk % ,d n"Vh{ki

fnol 4		
सत्र	दिवस	कालावधी मिनिटांत
1	शाळा व शिक्षणाचे उद्देश	90
2	बालकाच्या विकासात्मक गरजांची ओळख	90
3	बालकेंद्री अध्यापनशास्त्राची ओळख	90
4	वर्गात कृतियुक्त अध्ययन पद्धतींचा वापर	90

l= 0½ ICE Breaker - pyk [kG [kG

Lk= 0	9-30 rs 10-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
शैक्षणिक नेतृत्वाचे बेट	30	शालेय नेत्याची गुणवैशिष्ट्ये निश्चित करतील.

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh & ICE Breaker गट कृती

iLrkfor ik;Ú;k

lgHkkxhp ikp xVkr foHkktu djk-

- पुढील पानावर दिलेला नेतृत्वगुण वैशिष्ट्यांचा वृक्षतक्ता प्रत्येक सहभागींना दिला जाईल.
- प्रत्येक गटाला ही कल्पना करायची आहे की, ते एका निर्जन काल्पनिक बेटावर आहेत.
- लोकांशी परत संपर्क साधण्याचा सुसंस्कृत होण्याचा एकमेव मार्ग आहे की, ती नेतृत्वाची पाच गुणवैशिष्ट्ये जी शैक्षणिकदृष्टया त्यांना महत्त्वाची आहेत ती वापरतील.
- प्रत्येक गट वृक्षतक्त्यातील पाच गुणवैशिष्ट्ये निवडेल व एक खात्रीशीर उदाहरण तयार करेल व यशस्वी नेत्याची गुणवैशिष्ट्ये दर्शवेल.
- प्रत्येक गटाला सकारात्मक कारणे शोधायला प्रोत्साहित करा जी त्यांना यशाकडे नेणारी त्यांच्यातील नेतृत्व गुणवैशिष्ट्ये शोधायला मदत करतील.
- प्रत्येक गटातील एका व्यक्तीला सुलभक म्हणून निर्देशित करा.
- समूह/गट/बेटावर एकाकी राहील की लोकांमध्ये परतेल हे चर्चेनंतर ठरविले जाईल, जो सुलभक या संदर्भात सामूहिक निर्णय घेईल.
- जर आपला गट खात्रीशीर उदाहरण विकसित करू शकला नाही याची गट सुलभकास खात्री वाटली तर ते नेतृत्व बेटावर परत येतील व चर्चा करतील.
- प्रत्येक गटाला आपल्या सादरीकरणासाठी 6 मिनिटांचा कालावधी द्यावा.

fnol
4

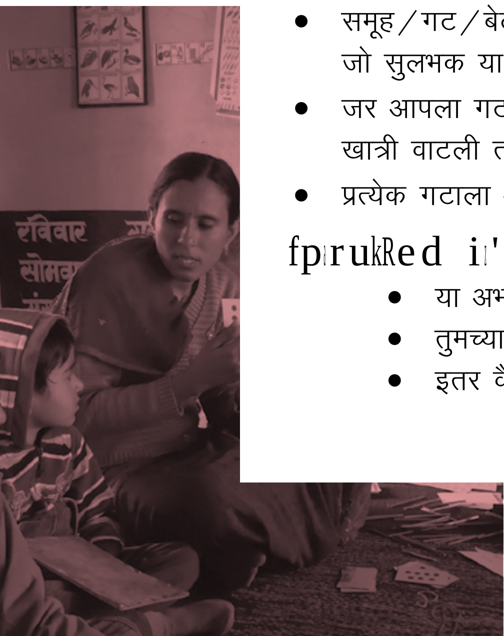

fprukRed i'Uk

- या अभ्यासात/कृतीत सर्वांत अवघड काय होते ?
- तुमच्या गटाने उत्तम 5 गुणवैशिष्टे कशी निवडली ?
- इतर वैशिष्ट्यांना कसे नाकारले?

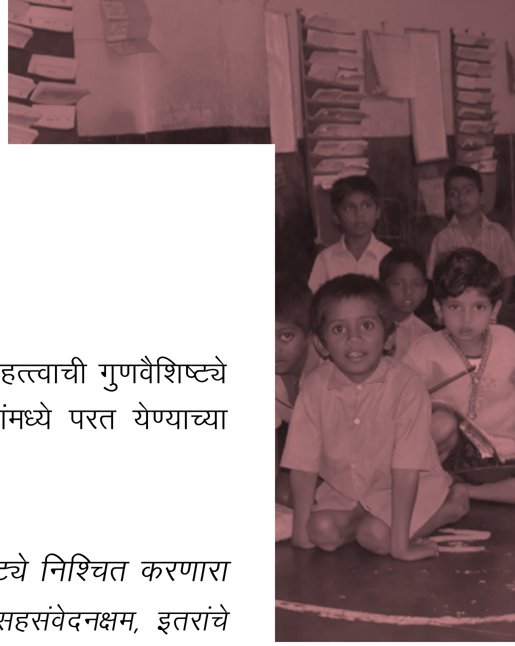

- गटातील सदस्यांमध्ये काही तडजोड झाली का?
- आपण आपला नेता कसा निवडला ?

l|yHkdk lkBh l|puk

या समस्या निराकरण कृतीत गटात काम करून शालेय नेतृत्वाची महत्त्वाची गुणवैशिष्ट्ये निवडतील. सहभागी सर्वजण बेटावर हरवल्याच्या स्थितीतून लोकांमध्ये परत येण्याच्या त्यांच्या प्रयत्नांत घेतलेल्या निर्णयांचे मौखिक स्पष्टीकरण देतील.

वृक्षतक्त्यातून जी वैशिष्ट्ये शोधायची आहेत ती खालीलप्रमाणे

- *n"Vh o{k: बदलांचा कारक, उत्साह, नवोपक्रमशील, उद्दिष्ट्ये निश्चित करणारा*
- *ukrs lcèk o{k : चांगला श्रोता, सांधिक विकास घडविणारा, सहसंवेदनक्षम, इतरांचे कौतुक करणारा, समजूतदार, संवेदनक्षम.*
- *tkx:drk o{k: उद्दिष्टांविषयी जागरूकता, स्व जागरूकता, पर्यावरण जागरूकता, सामाजिक जागरूकता.*
- *lkrR;iw.kZ fodkl@lqèkkj o{k: नवोपक्रमांना चालना देतो, आजीवन विद्यार्थी, मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षमता, अनुकूलशीलता*
- *pkfj«; o{k: प्रामाणिक, जबाबदार, विनोदी वृत्तीचा, स्वयंशिस्त असलेला, विश्वासार्ह, दीर्घोद्योगी*
- *Ñrh o{k: निर्णयकर्ता, निष्पत्तींचे मूल्यमापन करणारा, धोके पत्करणारा, समस्या निराकरण करणारा, प्रभावी कार्य नैतिकता, प्रभावी संप्रेषणकर्ता.*

शैक्षणिक नेतृत्वाचे कोणतेही एक लक्षण बरोबर नाही. एखादे गुणवैशिष्ट्य का चांगले आहे हे जितक्या प्रभावीपणे गट तुम्हांला पटवून देऊ शकेल, त्यास तुमचा पसंतीक्रम असेल.

fno l
4

Lk= 1% 'kkGk o f'k{k.kkps mn~n's'k

Lk= 1	9-30 rs 11-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu'IkRrh
तोत्तोवाचन मधील उतारा वाचन (पान 1 ते 11)	90	शिक्षणाचे उद्देश जाणून घेतील
उताऱ्यावरून चर्चा		
विविध विचारवंतांच्या मतांवर चर्चा		
चर्चेअंती शिक्षणाच्या उद्दिष्टांची निश्चिती		

Ñrh 1-1% rkRrkpku eèkhy mrkjk okpu ¼i"B 1 r 11½

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh– वैयक्तिक कृती सहभागी तोत्तोचान मधील उतारा जो संसाधनात पुरविला आहे ते वाचतील

lpfoyY;k Ñrh

- सहभागी तोत्तोचानमधील उतारा वाचतात, (मौन वाचन) त्यानंतर गटचर्चा *[D4- S1-1.1 Day 4, -1, Session 1-Activity 1.1 Reading exu.. from Totts....]*

fprukRed i'u

- गोष्टीच्या कोणत्या पैलूने आपणांस सर्वांत जास्त प्रभावित केले?
- तोत्तोचान कशा प्रकारची मुलगी होती?
- आई व मुलगी यांच्यातील नात्याचे स्वरूप काय होते?
- शिक्षकांचे मुलीसंबंधीचे संबोध व आईचे मुलीसंबंधीचे संबोध वेगळे कसे आहेत?
- शिक्षकांच्या कोणत्या अपेक्षा तोत्तोचानच्या लक्षात आल्या नाहीत?
- बालिकेच्या कोणत्या गरजा पहिल्या शाळेच्या लक्षात आल्या नाहीत?
- पहिल्या शाळेतील बालकांच्या गरजाच्या संवेदनशीलतेविषयी आपणांस काय कळले?
- शिक्षकांच्या वर्तनावरून शाळेची कोणती गुणवैशिष्ट्ये तुम्ही जाणली?
- तोत्तोचानची कोणती गुणवैशिष्ट्ये तुम्हांला महत्त्वपूर्ण वाटली?
- शिक्षणाच्या उद्दिष्टांच्या संदर्भात दुसऱ्या शाळाप्रमुखांपेक्षा पहिल्या शाळेतील शिक्षकांचे विचार कशाप्रकारे भिन्न आहेत?
- जर आपणांस आपल्या शाळेत तोत्तोचान सारखी मुलगी भेटली, तर तुमची तिच्याशी आंतरक्रिया कशी राहील?

fno l
4

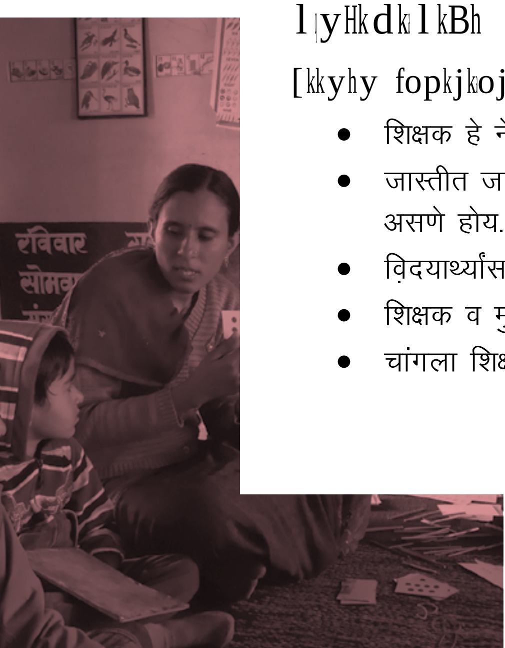

lyHkdkl kBh lpuk

[kkyhy fopkjkoj dfnr ppk &

- शिक्षक हे नेहमीच बरोबर असतात.
- जास्तीत जास्त माहिती स्मरणात ठेवून पुन्हा सांगता येणे म्हणजे चांगला विदयार्थी असणे होय.
- विदयार्थ्यांसाठी ज्ञानाचा महत्त्वाचा स्त्रोत म्हणजे फक्त पुस्तके.
- शिक्षक व मुख्याध्यापकांविषयी भीती व आदर वाटलाच पाहिजे.
- चांगला शिक्षक म्हणजे जो वर्गात मुलांपेक्षा अधिक बोलतो.

fnol
4

Ñrh 1-2% fopkjorkP;k 'k{kf.kd foèkkukoj@opukoj ppk

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& छोटा व मोठया गटातील कृती

lpfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींना छोटया गटात विभाजित करा.
- प्रत्येक गटात विविध विधानाच्या हस्तपत्रिका वितरित करा. *(D4-S, 1.2 a-D4-S1-1.2 b) दिवस 4 सत्र 1 कृती 1.2 विचारवंतांची विधाने यावर पॉवरपॉईंट प्रेझेंटेशन व हस्तपत्रिका)*
- सहभागींना प्रत्येक विधानामधील मध्यकल्पनेवर विचारविमर्श करायला सांगा.
- शालेय शिक्षणाचा हेतू व उद्दिष्टे यांच्याशी ही विधाने कशी संबंधित आहेत यावर त्यांना चर्चा करू द्या.
- सर्व गटांना आवडलेले कोणतेही एक विधान निवडायला सांगा.
- विधानात शाळेसंबंधी कोणता दृष्टिकोन (vision) आहे ज्यामुळे इतरांच्या तुलनेत तुम्ही हे विधान निवडले यावर चर्चा/विचार.
- अशा प्रकारचे शिक्षण देण्यास योग्य बनण्यासाठी आपण आपल्या शाळेत काही बदल करू इच्छिता का?

fprukRed i'u

- तुम्हांला ही चिंतने/विधाने वास्तविक व करण्यास योग्य वाटतात का?
- तुम्हांला अशा काही उपाययोजना ओळखता येतील का ज्यामुळे आपण आपल्या शाळेत दिले जाणारे शिक्षण सार्थ बनविण्याचा प्रारंभ कराल.

lyHkdklkBh lpuk

आपल्याला दिलेली विधाने संकेतात्मक आहेत. आपण इतरही विचारवंतांची वचने मिळवू शकता. ही विधाने एवढयाचसाठी निवडली आहेत, की ही बालकांच्या शिक्षणावर आधारित आहेत, अशी शक्यता आहे ही वचने शिक्षणतज्ज्ञांच्या समग्र तत्त्वज्ञानाचे प्रतिनिधित्व करीत नाहीत.

e[; ln'k

आपल्याला हे समजून घेणे आवश्यक आहे की, शिक्षणाचा मुख्य उदेदश केवळ ज्ञान देणे नव्हे, तर बालकाच्या सर्वंकष विकासात मदत करणे आहे.

l= 2% ckydkP;k fodklkRed xjtkaph vkG[k

Lk= 2	11-45 rs 13-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu'IkRrh
बालकांच्या विकासात्मक गरजांवर PPT सादरीकरण	90	बालकांच्या गरजांप्रती संवेदनशील असणे व सौहार्दाचे, सुरक्षित व स्नेहाचे वातावरण शाळेत तयार करणे गरजेचे आहे.
गटकार्य – बालकांच्या विकासात्मक गरजा कृती आराखडयाची निर्मिती		

Ñrh 2-1% ckydkP;k fodklkRed xjtkoj ikoj ikbaV lknjhdj.k

gh Ñrh d'kh jkcoky\

Ñrh& पॉवर पॉईंट सादरीकरण

fnol 4

lqfoèkkdkP;k ik;Ú;k

- सहभागींना बालकाच्या विकासात्मक गरजा हे पॉवर पॉईंट सादरीकरण दाखवा व चर्चा सुरू करा. *[D4-S2-2.1 दिवस 4 सत्र 2 कृती 2.1 – बालकाच्या विकासात्मक गरजांवर पॉवरपॉईंट सादरीकरण]*

fparukRed iz'u

- या गरजा पूर्ण झाल्या नाहीत की काय होते?
- शाळाप्रमुख म्हणून आपण हे कसे सुनिश्चित कराल की आपल्या शाळेतील बालकांच्या गरजा पूर्ण होतात व ते त्यांच्या जीवनाच्या या विशिष्ट टप्प्यावर स्वतःला सक्षम समजतात?
- शिक्षकांनी वर्गात असे काय करत राहिले पाहिजे, ज्याने हे सुनिश्चित होईल की, शिक्षण प्रक्रियेतील बालकांच्या विकासात्मक गरजा ते ध्यानात घेतील?

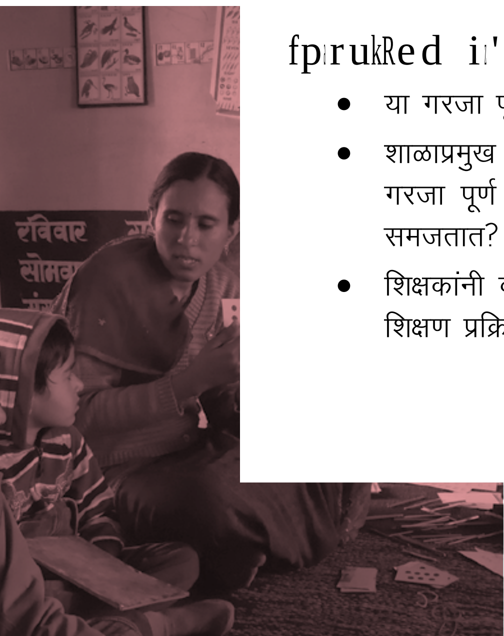

Ñrh 2% ckydkP;k fodklkRed xjtk

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& गटकार्य/गटकृती

l|pfoyY;k ik;Ú;k

सहभागींना चारच्या गटात विभाजन करायला सांगा. त्यांना खालील विषयांपैकी त्यांच्या पसंतीचा विषय निवडायला सांगा.

- कुपोषणाचा अध्ययनावरील प्रभाव.
- विभक्तपणाचा/धक्क्याचा अध्ययनावरील प्रभाव.
- घर/कुटुंब बिखरणे/विभक्त कुटुंब यांचा अध्ययनावरील प्रभाव.
- आदर व प्रतिष्ठेच्या (जातिभेद/लिंगभेद) ऱ्हासाचा अध्ययनावरील प्रभाव.
- अध्ययन अक्षमता
- गतिमंदत्व

- अशी परिस्थिती ज्या बालकाच्या विकासात्मक गरजा शाळेत पूर्ण होत नाहीत यावर आधारित वास्तविक व्यक्तिअभ्यास (Case Study) विकसित करावा.
- प्रत्येक गटात केस स्टडीची चर्चा घडवून आणावी
- चर्चेअंती निष्कर्ष काढावा की, कोणत्या कृतीकार्यक्रमाच्या (Action Plan) मदतीने अशा परिस्थितीत सुधार घडवून आणता येईल?

fp|rukRed i|'u

- वर्गात एका विद्यार्थ्यांचे अवलोकन करणे किती महत्त्वाचे आहे?
- तुमच्या बालकांच्या हितासंबंधी माहिती मिळविण्यासाठी तुम्ही कोणावर अवलंबून रहाल?
- बालकांच्या मदतीसाठी तुम्हांला कशा प्रकारच्या मदतीची व संसाधनांची आवश्यकता असेल?
- अशी कोणती आव्हाने आहेत, जी तुम्हांला शाळेतील बालकांवर वैयक्तिक लक्ष देण्यापासून रोखतील?
- आपल्या शाळेत बालकांना समजून घेण्यास तुम्हांला मदत करण्यात समुदाय व पालकांची काय भूमिका आहे?
- या कामी सहकारी शिक्षकांचा सहयोग कसा अपेक्षित धरला आहे?

l|yHkdk lkBh l|puk

- व्यक्तिअभ्यास हा बालकांच्या कोणत्याही इतर विकासात्मक गरजांवरही करतायेईल.

fnol
4

e[; lns'k

शाळा प्रमुखांना बालकांच्या विकासात्मक गरजांप्रती जागरूक असणे आवश्यक आहे व त्यानुसार वर्गात त्या सुविधा उपलब्ध करायच्या आहेत. ज्या अध्ययन –अध्यापन प्रक्रियेत सहायक ठरतील.

l= 3% ckydsanh v/;kiu'kkL=kph vkG[k

Lk= 3	14-00 rs 15-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{khr Qyfu'iRrh
तरूण इतिहासकार चित्रफीत	90	वर्गातील बालकेंद्री अध्यापनशास्त्राचे महत्त्व जाणणे व बालकांच्या विकासात्मक गरजांवरील त्याचा प्रभाव ओळखणे, वर्गाध्यापनात नाविन्यपूर्ण पद्धतींची समज व त्याचा वापर करतील.
बालकेंद्री अध्यापनशास्त्रावर पॉवर पॉईंट सादरीकरण		
नवोपक्रमशील/नावीन्यपूर्ण अध्यापन पद्धती (गटकार्य)		

Ñrh 3-1% fp=Qhr *r:.k bfrgkl dkj*

fnol
4

gh Ñrh d'kh jkcokoy\

inèkrh& चित्रफीत दाखविणे

lapfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींना तरूण इतिहासकार चित्रफीत दाखवा *(D4-S3-3.1 : दिवस 4 सत्र 3 कृती 3.1 तरूण इतिहासकार चित्रफीत)*
- बालकांमध्ये उच्च मानसिक प्रक्रियांचा विकास करण्यामागील शिक्षकांची भूमिका व बालकांची अभिरूची आणि नावीन्यपूर्ण नवोपक्रमांच्या संदर्भात चित्रफीतीवर चर्चा

fparukRed iz'u

- या विशिष्ट पद्धतीत शिक्षक कोणत्या पायऱ्यांचा अवलंब करतात?
- या अध्यापन पद्धतीत शिक्षकाची भूमिका काय होती?
- शिक्षक संवादाच्या तुलनेत विद्यार्थी संवादावर किती ध्यान दिले गेले?
- नावीन्यपूर्ण अध्ययन सत्रांच्या आयोजनात तुम्ही तुमच्या सहकाऱ्यांना प्रोत्साहित करता का?

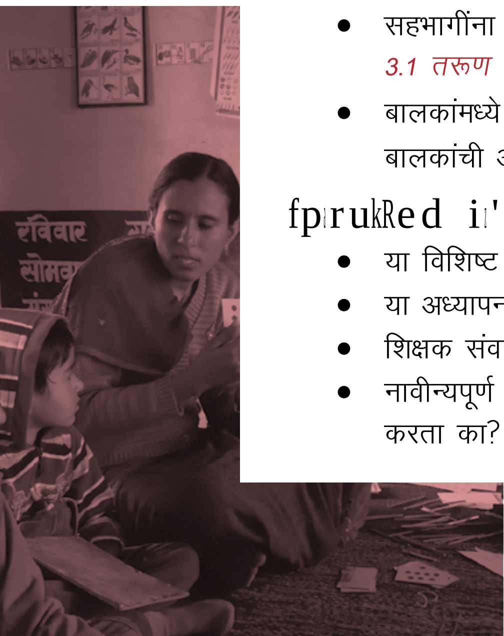

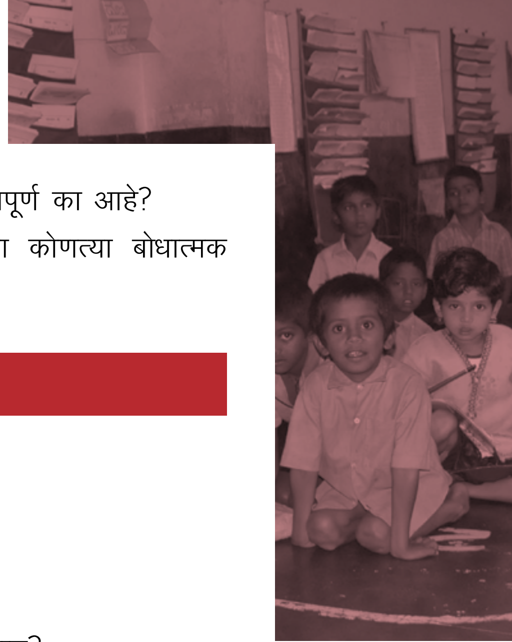

- बालकांच्या संज्ञात्मक/बोधात्मक गरजांकडे ध्यान देणे महत्वपूर्ण का आहे?
- तुम्ही चित्रफीतीत पाहिलेल्या विशिष्ट पद्धतीत बालकांच्या कोणत्या बोधात्मक गरजांना न्याय मिळतो/पूर्ण होतात?

Ñrh 3-2% cky dsanzh v/;kiu'kkL=

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& पॉवर पॉईंट सादरीकरण

fpUrukRed iz'u

6 ते 14 या वयोगटात बालकांच्या बोधात्मक गरजा कोणत्या असतात?

lgfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींना पॉवर पॉईंट सादरीकरणाच्या हस्तपत्रिका द्या *(D4-S3-3.2 दिवस 4 सत्र 3 कृती 3.2 बालकेंद्री अध्यापनशास्त्रावर पॉवर पॉईंट सादरीकरण)*
- वर्गात विदयार्थी कशा प्रकारच्या अध्ययनाचा आनंद घेतात?
- कृतिशील अध्ययन प्रणाली विषयी आपण काय जाणता?
- कोणती अनुदेशित पद्धत वर्गात सक्रीय अध्ययनाला चालना देते?
- अशी कोणती पद्धती जी सक्रीय अनुदेशित शिक्षण पद्धतीमधील यादीत आहे जी आपण पहिल्यापासून वापरत आहात?
- यादीतील कोणत्या पद्धती आपण व सहकारी शिक्षकांसाठी नव्या आहेत?
- कृतिशील अध्ययन प्रणालीचे काय फायदे आहेत?

Ñrh 3-3% ukohU;iw.kZ vè;kiu inèkrh

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& गटकार्य

lgfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींचे 8 ते 10 जणांच्या गटात विभाजन करा.
- आपल्या पसंतीचा विषय त्यांना निवडू द्या.
- बालकांमध्ये कुतूहल निर्माण करणाऱ्या कोणत्याही 2 अध्यापन पद्धती ओळखायला सांगा.
- इतर गटातील सहभागींना या पद्धतीतील सक्रिय अध्यापन सिद्धांताच्या संदर्भात विश्लेषण करायला सांगा.
- अध्ययनाचे प्रबलन व दृढीकरणासंदर्भात सक्रिय अध्ययनाचे फायदे ओळखा.

fno l
4

fparukRed iz'u

- तुम्ही अध्यापन सत्रात नवोपक्रम आणायचा प्रयत्न करता का?
- तुम्ही सहकारी शिक्षकांना नवोपक्रम आयोजनास प्रोत्साहित करता का? यात कोणत्या समस्यांचा सामना करावा लागतो?
- वर्गाध्यापनात सक्रिय अध्ययनाच्या वापराचे काय फायदे आहेत?

lqyHkdkalkBh lwpuk

- सहभागींशी चर्चा करून शिक्षणातील नवोपक्रमांची सूची तयार करा.

eq[; lans'k

बालकांच्या विकासासाठी बालकेंद्री शिक्षणाचे महत्त्व आणि सक्रिय अध्ययन सिद्धांतांची समज.

l= 4% oxkZè;kiukr lfØ; vè;;u inèkrhpk okij

Lk= 4	14-45 rs 17-15	
Ñrh	dkyko/kh ¼fefuVkr½	vis{khr Qyfu"iRrh
सक्रिय अध्ययनावर आधारित पाठ टाचण तयार करणे.	30	पाठटाचण बनवितांना सक्रिय अध्ययन सिद्धांतांचा वापर करतील.
पाठ टाचणावर चर्चा	60	सक्रिय अध्ययनाला प्रोत्साहन देणाऱ्या अनुदेशन पद्धती ओळखणे वर्गात सक्रिय अध्ययनाचे फायदे प्राप्त करून घेतील.

fnol
4

Ñrh 4-1% lfØ; vè;;ukP;k flnèkkUrkoj ikBVkp.k r;kj dj.k-

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& गटचर्चा व सादरीकरण

lqpfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागींचे 8 ते 10 च्या गटात विभाजन करा.
- आपल्या पसंतीच्या विषयावर पाठ टाचण तयार करून त्यात सक्रिय अध्ययनाची तत्त्वे अनुसरायला सांगा.

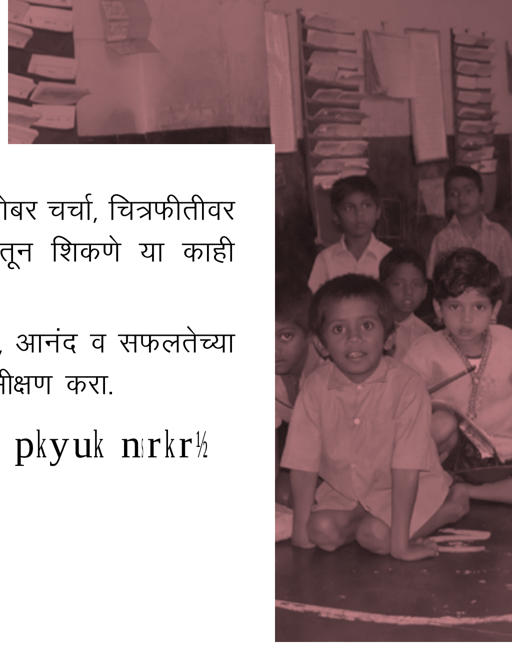

- भूमिका पालन, कथाकथन व चर्चा, विचार करा व साथीदाराबरोबर चर्चा, चित्रफीतीवर चर्चा, वर्गात कोडी, वादविवाद, अध्यापनातून/सादरीकरणातून शिकणे या काही प्रस्तावित पद्धती आहेत.
- पद्धतीवर अनुवर्ती चर्चा व मागोवा, घेणे विदयार्थ्यांचा संतोष, आनंद व सफलतेच्या संदर्भात या पद्धतीं व त्यांच्यापासून मिळणाऱ्या लाभांचे समीक्षण करा.

[kkyhy vun'ku inèkrhpk ¼T;k lfØ; vè;;ukyk pkyuk nrkr½ okij djrk ;by-

- भूमिकापालन (Role play)
- कथाकथन व चर्चा
- विचार करा, साथीदाराबरोबर जोडा व चर्चा करा
- चित्रफीतीवर चर्चा
- वर्ग खेळ (कोडी,शब्दकोडी)
- वादविवाद
- अध्यापनातून/सादरीकरणातून अध्ययन

fno l
4

fpruRed i'u

- वर्गात सहभागाची पातळी काय आहे?
- शिक्षक व विद्यार्थी यांच्या संवादाचे विषयक्षेत्र काय आहे?
- वर्गातील अवधानाची स्थिती काय आहे?
- सक्रिय अध्ययन करणाऱ्या वर्गापेक्षा निष्क्रिय वर्ग वेगळा कसा आहे?
- वर्गात सक्रिय अध्ययनात कोणत्या अडचणी येऊ शकतात?
- सक्रिय अध्यापन बालकाचे वैयक्तिक गुण, अभियोग्यता कौशल्ये बालकांच्या संपूर्ण विकासात कसे सहायक आहे?

lyHkdklkBh lpuk

इथे दिलेल्या पद्धती सूचनात्मक आहेत. सहभाग वाढविणाऱ्या अन्य सक्रिय अध्यापन पद्धतींचाही वापर तुम्ही करू शकता.

e[; ln'k

अध्यापन हे अध्ययन प्रक्रिया अधिक कार्यक्षम व आनंददायी बनविण्यात महत्त्वाचे आहे.

uknh

fno l
4

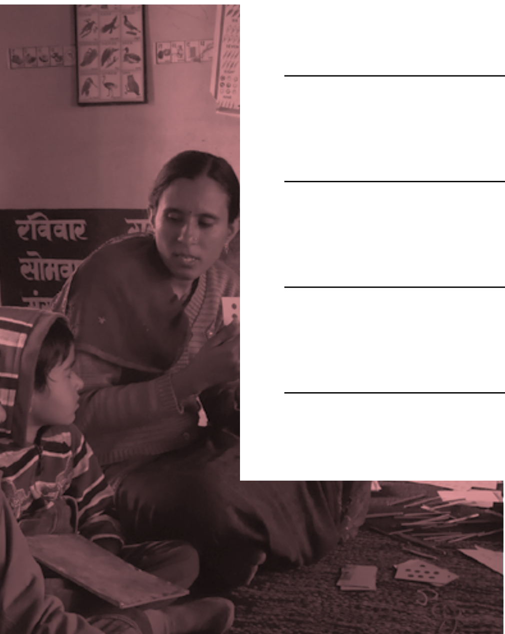

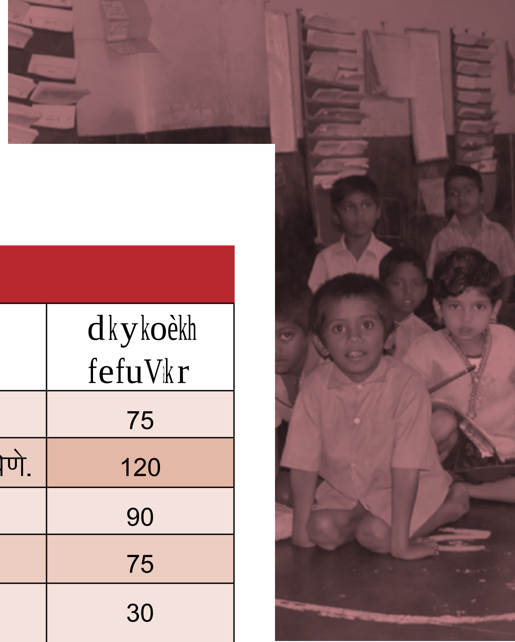

fnol 5

fnol ikpok % ,d n"Vh{ki

fnol 5		
Lk=	uko	dkykoèkh fefuVkr
1	निरीक्षण व शिक्षकांना प्रत्याभरण.	75
2	शिक्षकांना मार्गदर्शक(कोच) व सदुपदेशक(मेंटॉर) बनविणे.	120
3	सर्वसमावेशनाची प्रक्रिया जाणणे.	90
4	वर्गात व शाळेत समावेशनाची संस्कृती तयार करणे.	75
5	माझ्या शाळेत अध्यापन अध्ययनात परिवर्तनाच्या प्रक्रियेची सुरूवात करणे.	30

Lk= 1% fujh{k.k o f'k{kdkuk iR;kHkj.k

Lk= 1	9-30 rs 11-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu'iRrh
अभिरूप वर्गखोली	20	निरीक्षणाची प्रक्रिया समजून शिक्षकांना सकारात्मक प्रत्याभरण देण्यास सक्षम बनतील.
लहान गटात प्रत्याभरण व मोठया गटात चर्चा (डी ब्रीफ)	55	

Ñrh 1-1% vfHk:i oxZ[kksyh o iR;kHkj.k izfØ;k

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& अभिरूप वर्गखोलीचे आयोजन नंतर छोटया गटातील प्रत्याभरण आणि मोठया गटातील चर्चा.

lapfoyd;k ik;ÚÌ;k

- प्रत्येकी 10–12 सदस्यांचे तीन गट बनवा.
- एक गट अभिरूप वर्ग तयार करेल, जिथे एक शिक्षक व दुसरा गटातील सर्व विदयार्थी बनतील जो की प्राथमिक वर्गांच्या पाठ टाचणावर आधारित असेल.

- विद्यार्थ्यांच्या भूमिकेतील सहभागी या गोष्टीचे भान राखतील की, त्यांच्या स्वतःच्या वर्गातील विदयार्थी त्यांना कोणते प्रश्न विचारतील?
- 10–12 सहभागींचा दुसरा गट, जो निरीक्षण गट म्हणून काम करेल, अध्यापन–अध्ययन प्रक्रियेसाठी प्रत्याभरण पुरवेल.
- 10–12 सदस्यांचा तिसरा गट वर्ग व मिळालेले प्रत्याभरण हे दोन्ही पहात असेल, ते त्यांचे प्रत्याभरण शिक्षक सहभागींचे अध्यापन व दुसऱ्या गटातून मिळालेले प्रत्याभरण या दोन्ही बाबीवर देतील.
- मोठया गटातील सुलभक संपूर्ण प्रक्रियेवर मूल्यमापन करून मत मांडेल व चर्चेच्या माध्यमातून मार्गदर्शन करेल.
- सुलभक संसाधनांमधील 'शिक्षकांना प्रत्याभरण देणे' यावरील पॉवर पॉईंट सादरीकरण करतात *[D5-S1-1.1 दिवस 5 सत्र 1 कृती 1.1 'शिक्षकांना प्रत्याभरण देणे' यावरील पॉवर पॉईंट सादरीकरण]*

vfHk:i oxZ[kkyhoj fpUrukRed iz'u

- शिक्षकांचे अनुदेशनात्मक धोरण पाठाच्या आशयासाठी उपयुक्त होते, असे आपणांस वाटते का?
- शिक्षकांनी त्यांचे अध्यापन मागील पाठाशी जोडले का? मागील पाठातील आशयाशी हे जोडणे का महत्त्वाचे आहे?
- शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना कशाप्रकारचे प्रश्न विचारले?
- वर्गात संवाद/आंतरक्रिया होत्या का? या आंतरक्रिया शिकविल्या जाणाऱ्या संकल्पनेच्या निर्मितीत महत्त्वाच्या/मदतीच्या होत्या का?
- अनुदेशन वेळात विदयार्थ्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांना शिक्षकांनी प्रतिसाद कसा दिला? आशयाशी निगडित नसलेले प्रश्न विचारायला त्यांनी परवानगी दिली का?
- शिक्षकांनी वर्गातील आवाज व गोंगाट कसे नियंत्रित केले?
- वर्गाध्यापनाअंती विद्यार्थी काय शिकतील त्याचा शिक्षकांनी संदर्भ दिला का? संकल्पना शिकल्यावर त्यांनी वर्गाचे अभिनंदन केले का?

f'k{kdkuk fnys tk.kkjs iR;kHkj.k ;koj fpUrukRed iz'u

- प्रत्याभरण देताना दुसऱ्या गटातील सदस्यांचा सूर कसा होता?
- दुसऱ्या गटाने पहिल्या गटाला कोणकोणत्या मुद्दयांवर प्रत्याभरण दिले?
- प्रत्याभरण देताना प्रोत्साहनपर प्रतिसाद किती व नाउमेद करणारे किती मुद्दे होते?
- शिक्षकांनी दिलेल्या सकारात्मक प्रत्याभरणाचे महत्त्व का होते?
- प्रत्याभरण प्रक्रियेचे अन्य पद्धतीने कसे संयोजन करता येईल?

e[; lns'k

- अध्यापन–अध्ययन प्रक्रिया सुधारण्यासाठी वर्गांचे निरीक्षण एक महत्त्वपूर्ण साधन होऊ शकेल.
- शिक्षकांना दिला जाणारा सकारात्मक प्रतिसाद त्यांची प्रभावशीलता व आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी उपयोगी पडतो.

fno l
5

l= 2% f'k{kdklkBh 'kkGkie[k g ekxn'kd ¼coach½o lnin'kd ¼mentor½ vlrhy-

Lk= 2	11-00 rs 13-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
मार्गदर्शन व सदुपदेशनावर सादरीकरण	20	शालेय कर्मचारी व शिक्षक ही मार्गदर्शन व सदुपदेशनाची प्रक्रिया समजण्यास सक्षम होतात
चार/पाच दृष्टांतांचे पठण व त्यावर आधारित अभिरूप प्रशिक्षण/सदुपदेशनाची तयारी	20	
भूमिकाअभिनय (रोल प्ले)	40 प्रत्येक जोडीला 10 मि.	
मोठया गटात चर्चा व डी ब्रीफ मूल्यमापन	40	

Ñrh 2-1% ekXkn'ku o lnin'kukoj vk/kkfjr HkfedkfHku;

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& जोडीत भूमिकाभिनय व त्यानंतर मोठया गटात चर्चा

lpfoyY;k ik;Ú;k

- मार्गदर्शन व सदुपदेशनाची प्रक्रिया समजावण्यासाठी सुलभक पॉवर पॉईंट सादरीकरण दाखवितात *[D5-S2-2.1a दिवस 5 सत्र 2 कृती 2.1–मार्गदर्शन व सदुपदेशनावर पॉवर पॉईंट सादरीकरण]*
- शाळाप्रमुख व शिक्षक यांतील संवाद सुलभक वाचतात ज्याचे शीर्षक 'A Moving Drama' आहे, जो संसाधनात उपलब्ध आहे.
- सहभागींमधून सहाजण अभिरूप मार्गदर्शन– सदुपदेशन सत्रासाठी जोडी जोडीने तयार होतात. इतर सहभागी या जोडयांना भूमिकेच्या तयारीसाठी मदत करतात.

- सहभागींपैकी एक जोडी शाळाप्रमुख व एक जोडी शिक्षक बनून शिक्षकाच्या कौटुंबिक गोष्टी ज्या अध्ययन–अध्यापनावर प्रभाव पाडतात त्यावर चर्चा करतील.
- दुसरी जोडी शाळाप्रमुख व शिक्षक यांचा अभिनय करेल.
- यातील शिक्षक शाळाप्रमुखांच्या दृष्टीने चांगले सादरीकरण करीत नाहीत.
- तीसरी जोडी शाळाप्रमुख व शाळेत आलेले नवे शिक्षक यांची भूमिका करेल.
- पहिली जोडी सदुपदेशन (Mentoring) तर इतर दोन जोडया मार्गदर्शन (Coaching) व सदुपदेशन (Mentoring) यांच्या भूमिका निभावतील. भूमिकाभिनयासंबंधी काही कल्पना सादरीकरणामध्ये दिल्या आहेत.

fp|rukRed i|'u

- जोडयांमधील संभाषणाचे मुख्य मुद्दे काय होते?
- जोडयांमधील संभाषणाचे स्वरूप काय होते?
- शिक्षक व शालेय कर्मचाऱ्यांना जाणवणाऱ्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी शाळाप्रमुख सक्षम होते का?
- शाळा प्रमुखांनी शिक्षकांच्या समस्या निराकरणासाठी काही विकल्प सांगून मदत केली का?

l|yHkdk lkBh l|puk

मार्गदर्शन व सदुपदेशनातील फरक समजणे हा मोठया गटातील चर्चेचा मुख्य विषय असेल. दोन्ही प्रक्रिया Coach/ Mentor -Coachee /Mentee यांच्यातील विश्वास संपादनावर आधारित आहेत. या प्रक्रियांमध्ये, प्रश्न ऐकणे व विचारण्याची कला, इच्छुकांना मार्गदर्शन व समुपदेशन पुरविणे, त्यांच्या समस्यांवर उत्तरे शोधणे, यासाठी संघर्ष करणे हे महत्त्वाचे आहे. मार्गदर्शक हे विषयतज्ञ नसतील पण ते शिक्षकांच्या समस्या जाणून घेण्यात व त्या सोडविण्यात मदत करतात. एक समुपदेशक ज्यांची भूमिका/व्याप्ती मार्गदर्शकापेक्षा मोठी आहे. त्यांचे नाते परस्पर विश्वास व व़िदयार्थी वा शिक्षकांच्या दैनंदिन जीवनातील समस्या समजून घेण्यासाठी वेळ देण्यावर अवलंबून आहे. हे गरजेचे नाही की विद्यार्थी/शिक्षकांच्या कार्याशी सरळ जोडले असतील. सर्व सहभागींना 'मार्गदर्शक व सदुपदेशक' घटकसंच संसाधन म्हणून वितरित व्हावा *(D5-S2-3-2.1b दिवस 5 सत्र 2 कृती 2.1 मार्गदर्शन व सदुपदेशन घटकसंच)*

e|[; ln'k

- शाळाप्रमुख व कर्मचारी यांच्यात विश्वासार्ह नातेसंबंध प्रस्थापित करणे ही मार्गदर्शन व समुपदेशनाची गुरूकिल्ली आहे.
- मार्गदर्शक, इतर शिक्षक व विद्याार्थ्यांच्या समस्या निराकरणात मदत करून समस्येचे उत्तर शोधण्याच्या संपूर्ण प्रक्रियेत मार्गदर्शन पुरवितात.

fno l
5

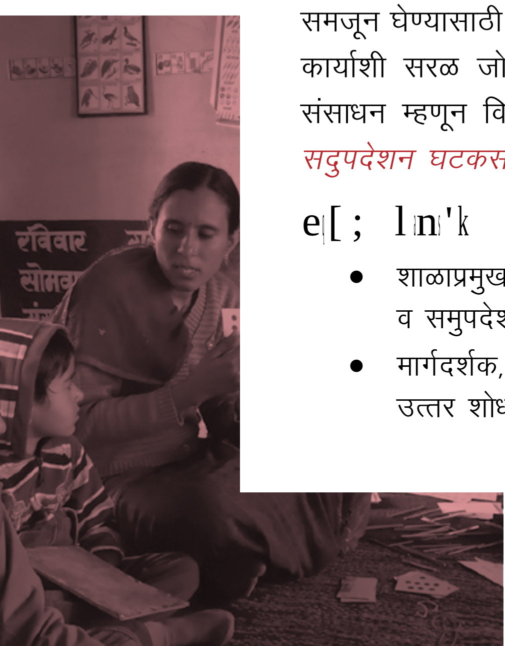

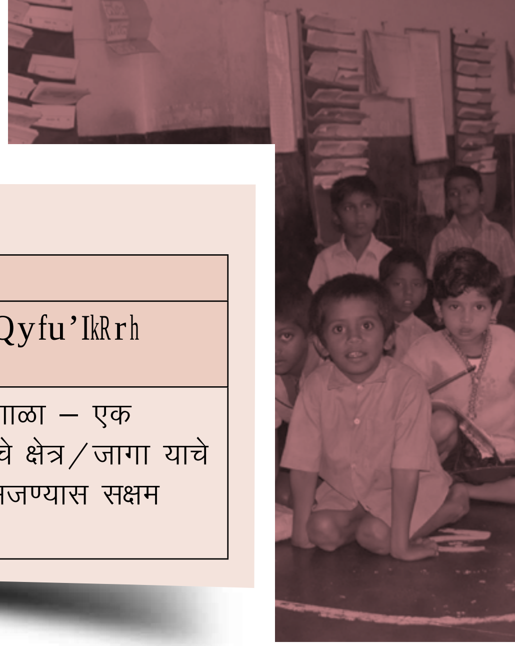

l= 3½ leko'kukph ifØ;k letu ?k.k

Lk= 3	14-00 rs 15-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu’IkRrh
^bfM;k vuVpM* चित्रफीत (www. youtube.comèwatch?v=9_ UnvzTo_ok) व त्यानंतर मोठया गटात चर्चा	90	सहभागी शाळा – एक समावेशनाचे क्षेत्र/जागा याचे महत्त्व समजण्यास सक्षम होतील.

Ñrh 3-1½ ^bfM;k vuVpM* eèkhy dkgh n`';s ¼Clips½

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& ‘इंडिया अनटचड्’ ही चित्रफीत 3 भागात दाखवा व त्यानंतर मूल्यमापन व मोठया गटात चर्चा

lqpfoyY;k ik;Ú;k

- समावेशनासाठी संदर्भ निश्चितीवर हे सत्र आधारित आहे.
- ‘इंडिया अनटच्ड’ ही चित्रफीत तीन भागांत दाखवा, जी शाळा वर्गखोल्या व बालकांचे समावेशन यांतील वास्तव घटनांचे चित्रण करते.
- चित्रफीत समावेशन, शालाबाहय मुले व शालेय नेत्यांची असमानतेचा स्वीकार करून प्रत्येक बालकाला शिक्षणाचा अधिकार आहे हा विश्वास निर्माण करण्यातील भूमिका यावर प्रश्न निर्माण करते.
- सध्याच्या वर्गातील व वर्गाबाहेरील समावेशन पद्धतीविषयी शाळाप्रमुखांमध्ये जागरूकता निर्माण करणे हा या सत्राचा उद्देश आहे.
- या सत्रात सहभागींना चित्रफीत तीन भागात दाखविली जाते.
- प्रत्येक भाग दाखविल्यानंतर मोठया गटात काही अनुत्तरीत प्रश्न व चर्चा सुलभक सुरू करतात.
- सुलभक फलकावर सहभागींच्या प्रतिक्रिया लिहितात व त्यांचा वापर चर्चेत व डी ब्रीफमध्ये करतात.

चित्रफीतीचा पहिला भाग– चित्रफितीच्या पहिल्या भागात शाळेत जाणारी काही मुले व असमावेशित समुदायातील वंचित मुले यांमधील गतीशीलता दर्शविते. असमावेशित समुदायातील मुलांना शाळा व अध्ययन प्रक्रियांपासून ही वंचित ठेवले जाते. विशेषत: जेव्हा मध्यान्ह भोजन दिले जाते. *(D5_S3_3.1a)*

fpirUkkRed i'u

- मध्यान्ह भोजनाच्या वेळी बालक इतर बालकांबरोबर का बसत नाही?
- जाती शिवाय इतर काही कारणे आहेत का ज्यामुळे बालकाला शाळेपासून दूर राहण्यास भाग पडते?दुसरी कोणती कारणे असू शकतील?
- तुमच्या मते शाळाप्रमुख व शिक्षकांना चित्रफीतीत दाखविल्या प्रमाणे आपल्या गावातील अशा मुलांची माहिती आहे का?
- चित्रफितीत दाखवल्यानुसार शाळेत कोणत्या इतर गोष्टी होत असतील?
- विविध समुदायातील बालके शाळेतील प्रक्रियांमध्ये मूल्ये निर्माण करतात असे आपल्यास वाटते का? कशा प्रकारे?
- असमावेशित समुदायातील बालकांना आपल्या शाळेत अधिक सुखकारक वाटण्यासाठी शाळाप्रमुखांनी काय करायला हवे?

चित्रफीतीचा दुसरा भाग – चित्रफितीच्या दुसऱ्या भागात शाळेतील मुलींना चहा बनविणे ते शाळेचे प्रांगण व प्रसाधनगृहांची स्वच्छता अशी शाळेची दैनंदिन कार्ये करावी लागतात. या चित्रफीतीत दाखविलेल्या मुली असमावेशित समुदायातील आहेत *(D5-S3-3.1b)*

fpirukRed i'u

- शालेय प्रक्रियांपासून मुलींना वंचित ठेवले जाते असे आपणांस वाटते का? जर हो तर कसे आणि जर नाही, तर का नाही?
- आपण शाळेत मुली काय शिकताना पाहता? त्या पुस्तक वाचण्यास व वर्गातील अध्यापनास हजर रहाण्यास पुरेसा वेळ देतात असे आपणांस वाटते का?
- शाळेतील विविध कार्ये करणे व अध्ययन या क्षमतांच्या बाबतीत मुली व मुलांमध्ये आंतर आहे असे आपणांस वाटते का ?
- अध्ययन प्रक्रियांपासून मुली वंचित राहतात हे आपण शाळाप्रमुखांच्या निदर्शनास आणून देण्यासाठी कोणता प्रयत्न कराल?
- शाळाप्रमुख, मुली व मुलांमध्ये जबाबदारीने वेगळया पद्धतीने विभाजन कसे करू शकतील?

चित्रफीतीचा तिसरा भाग–यात वर्गातील मुलांची आसन व्यवस्था दाखविली आहे व शिक्षक विविध समुदायांतील मुलांशी भेदभावाचे वर्तन करतात यात शाळेतील शिक्षक व समुदायातील सदस्यांमध्ये एक रंजक संवादही आहे, *[D5-S3-3.1c]*

fpirukRed i'u

- तुम्हांला या चित्रफितीत काय दिसले? शिक्षक वर्गातील मुलांमध्ये भेदभाव कसा निर्माण करतात?
- अशा वर्गात मुलांची मनोवृत्ती कशी विकसित होईल असे तुम्हांला वाटते? त्यांच्या सकुशल असण्यावर ही गोष्ट कसा प्रभाव पाडेल?

fnol
5

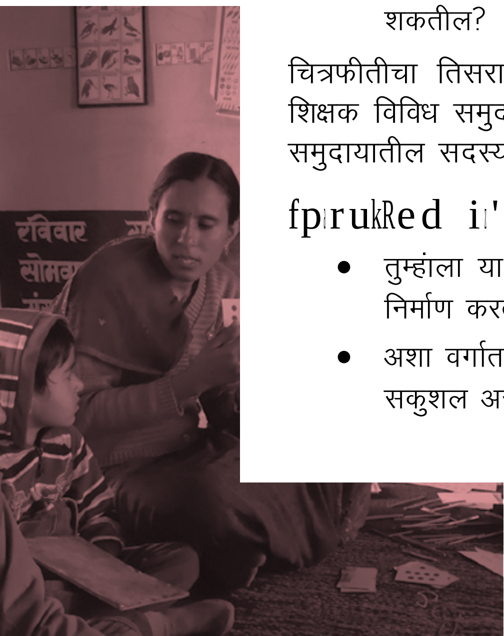

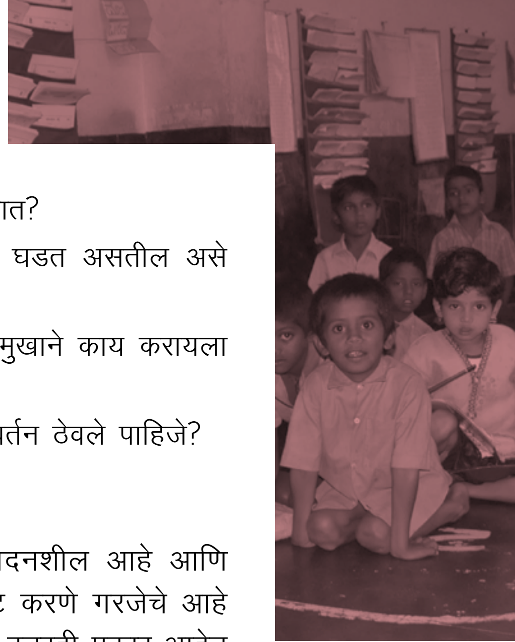

fnol
5

- समुदायातले सदस्य शिक्षकांच्या वर्तनाला कसा प्रतिसाद देतात?
- चित्रफितीत दाखविलेल्या वर्गखोलीत इतर कोणत्या गोष्टी घडत असतील असे तुम्हांला वाटते?
- शिक्षकांना भेदभाव करताना पाहून अशा परिस्थितीत शाळाप्रमुखाने काय करायला हवे होते?
- अशा प्रसंगात शाळाप्रमुखांनी समुदायातील सदस्यांशी कसे वर्तन ठेवले पाहिजे?

lyHkdklkBh lpuk

जात व लिंग यांच्याशी निगडित असल्याने हे सत्र अतिशय संवेदनशील आहे आणि चित्रफीतीत दर्शविलेल्या मुली दलित समुदायातील आहेत, हे स्पष्ट करणे गरजेचे आहे की हा जात व लिंग भेदाशीच निगडित विषय नाही, पण वंचिततेचे इतरही प्रकार आहेत जे वर्ग, वंश, प्रजाती इ. वर आधारित आहेत. तात्कालिक चित्रफितीच्या पलीकडेही चर्चा जाऊ शकते व इतर कारणांचीही चर्चा सहभागी करू शकतात. *[D5-S3-3.1a, D5-S3-3.1b, D5-S3-3.1c दिवस 5 सत्र 3 कृती 3.1a,b,c 'इंडिया अनटचड' चित्रफीत]*

e[; lns'k

- वंचिततेची विविध रूपे शाळेच्या आत व बाहेर असतात हे जाणणे हेच शाळेला समावेशक बनविण्याकडे टाकलेले पहिले पाऊल आहे.
- समावेशन शाळेची संपत्ती आहे, प्रत्येक बालकाला समुदाय, जाती, श्रेणी, लिंग यांच्या अपरोक्ष शिक्षणाचा अधिकार आहे.

l= 4% 'kkGsr o oxkZr lekos'kdrsP;k lLÑrhph fufeZrh

Lk= 4	15-45 rs 17-00	
Ñrh	dkyko/kh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu"iRrh
समावेशनासाठी विविध धोरणांची आखणी यावर गटकार्य	30	शाळा व वर्ग, समावेशनासाठी सक्षम बनविण्यासाठी धोरणांची आखणी करतात व शालेय अनुभव समृद्ध करण्यासाठी समुदायातील संसाधनांना सामील करून घेतील.
गटाचे सादरीकरण	45	

Ñrh 4-1% lekos'kuklkBh èkkj.kkph vk[k.kh

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& गटकार्य पश्चात सादरीकरण

lpfoyY;k ik;Ú;k

- आधीच्या सत्रात सुचविलेल्या विमर्षाच्या संदर्भात सहभागींचे 3 गटांत विभाजन करावे.
- हे 3 गट अशा धोरणांची आखणी करतील ज्यामुळे शाळा समावेशनासाठी तयार होईल, अशी रणनीती जी सुनिश्चित करेल की वर्गातील सर्व बालके सहभागी होतील, शिकतील, अशी रणनीती ज्यामुळे शाळेत समावेशनाची भावना वृद्धिंगत करण्यासाठी समुदायातील संसाधनांचा वापर करता येईल.
- तीनही गट आधीच्या चर्चेवर चिंतन करतील व वर्गातील आणि शाळेतील वंचिततेचे विविध प्रकार समजण्यासाठी सूत्र मिळवितील व कशाप्रकारे शाळा समाजाला भेदभाव करण्यापासून रोखू शकेल याची आखणी करतील.
- यानंतर गट धोरणे आखतील जी समावेशनासाठी योग्य असतील गटकार्यानंतर तीनही गट मोठया गटासमोर सादरीकरण करतील व सुलभक समावेशनात्मक पद्धतीवर चर्चेचे नेतृत्व करतील.

lyHkdklkBh lpuk

fno l
5

सुलभकांनी गटांना समावेशनात्मक धोरणे आखण्यात मदत करणे गरजेचे आहे उदा.

'kkGk

- अशी कोणती ठिकाणे वा दैनंदिन शालेय घटना आहेत, जिथे बालकांना वंचित ठेवले जाऊ शकेल? (दैनंदिन हजेरी, सकाळची प्रार्थना, शाळेतील कार्य – बादलीत पाणी भरणे, खेळाच्या मैदानात, काही खोल्यांत प्रवेशाची परवानगी, सर्व मुलांना ग्रंथालयातील पुस्तके उपलब्ध आहेत का?) विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांच्या हालचाली, सहशालेय उपक्रम, शाळेचे वार्षिक संमेलन इ.
- शाळेच्या वरील सर्व क्षेत्रांत समावेशनाची सुरूवात करण्यासाठी शाळाप्रमुखांना कोण त्या कृतीची सुरूवात करावी लागेल?

oxZ [kksyh

- वर्गात मुलांची बैठक व्यवस्था कशी आहे?
- विभिन्न जाती व समुदायातील मुलांमधील दुरावा तुम्ही कसा कमी कराल? प्रस्तावित धोरणे काय असतील?

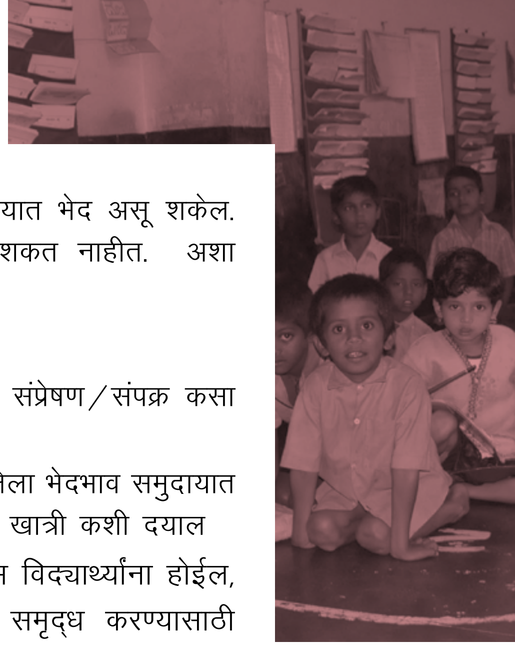

- विदयार्थ्यांच्या अध्ययनाची गती व त्यांचा संपादनाचा स्तर यात भेद असू शकेल. शिक्षक विशिष्ट विदयार्थ्यांच्या आवश्यकतांवर ध्यान देऊ शकत नाहीत. अशा मुद्दयांना तुम्ही कसे सोडवाल?

l ek t

- ज्या समुदायातील मुले शाळेत येत नाहीत, त्यांच्याशी तुम्ही संप्रेषण/संपक्र कसा कराल?
- अशा कोणत्या बाबी आहेत ज्यामुळे शाळेतील मुलांबरोबर झालेला भेदभाव समुदायात चर्चेचा विषय बनतो? आपण ही समस्या सोडवून समुदायाला खात्री कशी दयाल
- समुदायांकडे ज्ञानप्रणाली/माहिती आहेत का? ज्यांचा लाभ विद्यार्थ्यांना होईल, शाळा व वर्गातील बालकांचे अध्यापन–अध्ययन अनुभव समृद्ध करण्यासाठी सामाजिक संसाधनांचा कशाप्रकारे वापर करता येईल? (लोककला, लोकगीत कथा इ) (आधीच्या दिवशी दाखविलेल्या 'यंग हिस्टोरियन' चित्रफीतीचा वापर करता येईल)

fno l
5

e|[; l n'k

- शाळाप्रमुखांना हे जाणून घेणे आवश्यक आहे की, शाळेत व वर्गात समावेशनाच्या संधी निर्माण करणे गरजेचे आहे.
- शाळाप्रमुख म्हणून समावेशनाच्या अशा संधी/प्रक्रिया तयार करणे तुमच्या नियंत्रणात आहे.
- समावेशित वातावरण प्रत्येक बालक व शाळा समुदायाच्या घटकाला विविध अनुभवातून शिकण्याच्या संधी उपलब्ध करून देते व म्हणूनच शाळेतील प्रक्रियांची संपदा/संसाधन आहे.

l= 5½ ek÷;k 'kkGsr vè;;u&vè;kiukr ifjorZukph ifØ;k l|: dj.k

Lk= 5	17-00 rs 17-30	
Ñrh	dkyoèkh ¼feuVkr½	vis{kr Qyfu"iRrh
वैयक्तिक लेखन अभ्यास	10	या क्षेत्रातील अध्ययनाचे दृढीकरण करण्यास सक्षम होतील
मोठया गटात वाचून दाखविणे	20	

Ñrh 5-1% n<hdj.k

gh Ñrh d'kh jkcoky\

l|pfoyY;k ik;Ú;k

- अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियेत परिवर्तनावरील अध्ययनाच्या दृढीकरणास मदत करणे हे या सत्राचे उद्दिष्ट आहे.
- वैयक्तिकरीत्या सहभागी अध्ययन–अध्यापनात परिवर्तनाच्या संदर्भात कोणत्या प्रक्रिया शाळेत सुरू करतील, ते लिहितील.
- सहभागींना मोठया गटात मते मांडण्यास प्रोत्साहित करा.

l|yHkdkl kBh l|puk

जेव्हा सहभागी आपली व्यक्तिगत मते मांडतात, तेव्हा सर्वांना समजण्यासाठी ती फलकावर लिहा, हे ध्यानात ठेवा जेव्हा सहभागी शाळेत गेल्यावर काय करणार, हे सांगतात तेव्हा किती वेळा? व किती कालावधीमध्ये? हे स्पष्ट होईल. उदा. जेव्हा एक सहभागी नियमित रूपाने वर्गाचे निरीक्षण करेन असे सांगतात तेव्हा द्विमासिक, त्रैमासिक हे स्पष्ट करावे. या मागचा हेतू सहभागींना त्या प्रक्रियांशी प्रतिबद्ध होण्यास सहायता देणे हा आहे, ज्या त्यांच्यामते अध्ययन–अध्यापनात परिवर्तन घडविण्यांत महत्त्वपूर्ण आहेत.

uknh

fno l
5

uknh

fno l
5

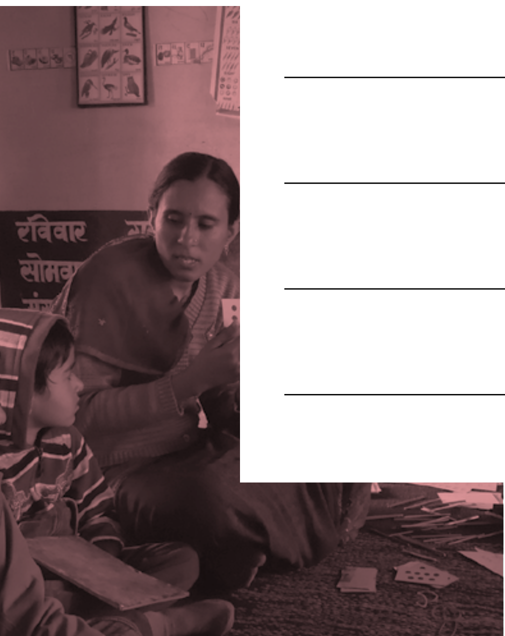

{k= 4

l?k ckèk.kh o urRo

fnol

6

fnol lgkok % lqyHkdkdfjrk iMrkGk lqph

¼{k= 4& l?k ckèk.kh o urRo½

fnol 6

vktP;k fnolklkBh [kkyhy lkèkus ?;k;p y{kkr vkgs uk\

1. 'संघ' यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन (D6_ S1_1.1) ☐
2. व्यक्तिअभ्यास (Case study) हस्तपत्रिका (D6_ S3_3.1a) ☐
3. समूह गतिशीलता सारणी (Matrix) व हस्तपत्रिका (D6_ S3_3.1b) ☐
4. 'जर मी ......जर आपण' नावाची चित्रफीत (D6_ S4_4.1) ☐

[kk=h djk dh [kkyhy xks"Vh miyCèk vkgsr

1 चार्ट,तक्ते ☐

2 स्केच पेन ☐

3 कोरे कागद ☐

4 लॅपटॉप/संगणक ☐

5 प्रोजेक्टर ☐

6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती वाटण्यासाठी ☐

7 स्पिकर्स– ध्वनिक्षेपक ☐

fnol
6

iLrkouk%

शाळा हा असा घटक आहे जिथे सदस्य एकत्र येऊन गहन कृतिद्वारे निश्चित उद्दिष्टांच्या प्राप्तीसाठी कार्य करतात. हे कार्य प्रभावीपणे होण्यासाठी संघबांधणी व त्याचे नेतृत्व ही शाळाप्रमुखांची एक महत्त्वपूर्ण भूमिका बनते. संघाच्या रूपात कार्य करण्याने केवळ शाळेचे कार्य चांगले होण्यास मदत मिळते असे नाही, तर समस्यांची ओळख करून घेण्याचे नवीन मार्ग समजतात व विचारांच्या आदान–प्रदानाचा परिणाम म्हणून संघातील प्रत्येकाच्या क्षमता व कौशल्यांचा विकास होतो. प्रभावी संघांची बांधणी व ते टिकवून ठेवणे यासाठी आवश्यक मूल्ये व कौशल्ये यांवर हे क्षेत्र प्रकाश टाकते. शाळाप्रमुखांना संघबांधणीची प्रक्रिया, सहकारिता, समूह गतिशीलता, समस्या निवारण, प्रभावी संप्रेषण व संघाच्या सदस्यांच्या व्यावसायिक विकासाची संधी याबाबत भूमिका समजण्यास मदत मिळते.

fnol lgkok % ,d n"Vh{ki

fnol 6		
l=	uko	dkyko/kh fefuVkr
1	संघाची ओळख	75
2	कर्मचारी बैठका : निश्चित उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी उद्दिष्टानुवर्ती संवादाच्या संधी निर्माण करणे	120
3	समूह गतिशीलता व विवाद निवारण	90
4	संघाचा नेता बनणे व संघबांधणी	90

l= 1% l?kkph vkG[k

Lk= 1	9-30 rs 10-45	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
संघाची ओळख	40	संघाचा अर्थ व उद्दिष्ट समजण्यास सहभागी सक्षम होतील.
तुमच्या संघाचे प्रतिक चिन्ह (लोगो) बनविणे	35	

Ñrh 1-1% l?kkph vkG[k

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& मोठया गटातील चर्चा (समग्र), छोटया गटातील कार्य

lqfoèkk;d ik;Ú;k

- या सत्रात सुलभक सहभागींना गटाचे सदस्य म्हणून त्यांच्या अनुभवांचा विचार करायला सांगतात (फक्त शाळेतीलच नव्हे, तर जीवनातील संघ) कोणत्या बाबींमुळे संघ यशस्वी वा अयशस्वी झाले?
- सुलभक खालील प्रश्नांच्या माध्यमातून गटाला मार्गदर्शन करताना गटाच्या प्रतिक्रिया फलकावर संक्षिप्तपणे लिहितात. मोठया गटात वरील मुद्दयांवर बुद्धिमंथन, विचारमंथन झाल्यानंतर सुलभक फलकावरील प्रतिक्रियांना महत्त्वपूर्ण कारकांच्या रूपात एकत्र करण्यास प्रेरित करतात,ज्या संघांच्या यशस्वितेस चालना देतात व ज्या संघाच्या कामगिरीत अवरोध निर्माण करतात.
- यानंतर सुलभक खालील प्रश्नांव्यतिरिक्तही काही प्रश्नांवर प्रतिक्रिया देण्याकरिता प्रेरित करतात व फलकावर लिहितात. चर्चेत मदत होण्यासाठी सुलभक पॉवर पॉईंट सादरीकरणाची मदत घेतात. हे सादरीकरण पूरक वाचन साहित्यात उपलब्ध आहे. *[D6_S1_1.1 दिवस 6 सत्र 1 कृती 1.1 'संघ' यावर पॉवर पॉईंट सादरीकरण]*
- सर्व सहभागींना सादरीकरणाच्या हस्तपत्रिका वितरित कराव्यात.

fpUrukRed iz'u

- कार्यशाळेत आपण खूप छोटया गटातील कृती केल्या. तुमच्या मते, गटात काम करणे संघात काम करण्यासारखेच आहे का? गट हा संघापेक्षा कोणत्या बाबतीत वेगळा आहे?
- शालेय नेत्याच्या भूमिकांवर चिंतन करण्याचा प्रयत्न करा. कोणती कार्ये एकेकट्याने करता येतात? कोणत्या कार्यात इतरांची मदत लागते?

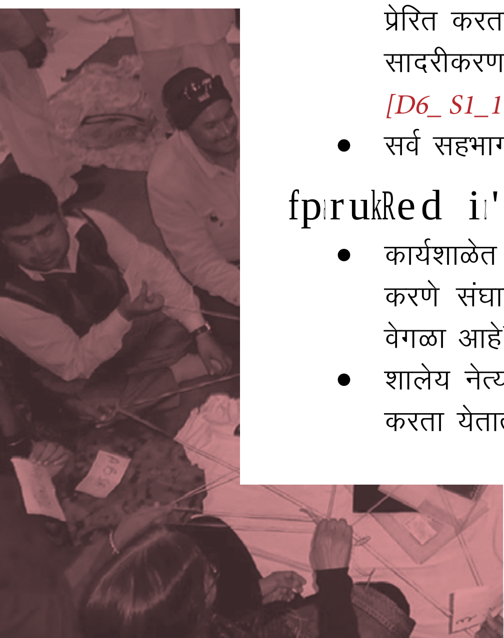

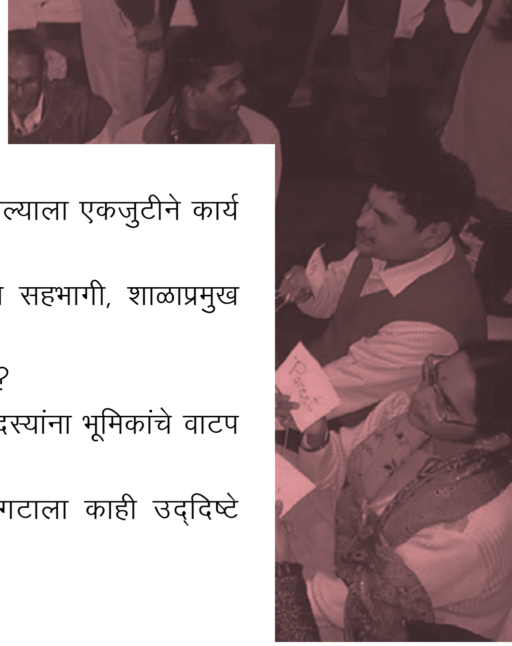

- शाळेत आपत्कालीन परिस्थिती निर्माण होते का? ज्यासाठी आपल्याला एकजुटीने कार्य करावे लागते.
- आपण आपत्कालीन परिस्थितीतील संघ कसे बनवितो? काही सहभागी, शाळाप्रमुख म्हणून आपले अनुभव सांगू शकतात.
- तुमच्या मते, एकत्र काम करण्याचे फायदे व तोटे काय आहेत?
- चांगल्या गटकार्यात संप्रेषणाचे महत्त्व काय आहे? गटातील सदस्यांना भूमिकांचे वाटप कसे केले जाते?
- गटाची वैशिष्ट्ये काय आहेत? यांचे आपण दृढीकरण करू गटाला काही उद्दिष्टे अथवा ध्येये असतात का? संघाची काही निष्पत्ती असते का?
- तुमच्या मते संघनेत्याची गुणवैशिष्ट्ये काय आहेत?

fno l
6

l|yHkdklkBh l|puk

दिवसांच्या पहिल्या सत्रात सुलभक समूहात वा गटात कार्य करणाऱ्या सहभागींच्या अनुभवाधारित या सत्राचे कौशल्यपूर्ण संचलन करतात. समूह व संघात एक महत्त्वपूर्ण फरक आहे, की नियोजनाशिवाय केलेले कार्य व निर्धारित भूमिका नसणे म्हणजे समूह. याचे स्वरूप अस्थायी असते व दीर्घकालीन उद्दिष्टे नसतात. दुसरीकडे संघ हा संघटित असतो व प्रत्येकाची भूमिका निर्धारित असते. त्याचबरोबर संघाचे उद्दिष्ट सुस्पष्ट असते, हे स्पष्ट करणे पण आवश्यक आहे, की संघाच्या सदस्यांवर सोपविलेल्या कार्याची जबाबदारी असते. सुलभक हा संदेश देण्याचा प्रयत्न करतात की संघाच्या कोणत्याही कृतीसाठी एकत्र येऊन काम करणे आवश्यक आहे, ज्यामुळे अपेक्षित उद्देश व परिणाम प्राप्त करता येतील. संघ हे शाळेच्या कार्यात मदत करणे व समस्या निराकरणातही मदत करतात. सुलभक विचार विमर्श करताना संसाधनात दिलेल्या स्लाईडसचा वापर करू शकतात.

e|[; ln'k

- भागीदारी उद्दिष्टे व अपेक्षित फलनिष्पत्ती ध्यानात ठेऊन संघांची बांधणी करणे गरजेचे आहे.
- शाळेचे कार्य प्रभावीपणे होण्यासाठी शालेय नेत्यांना कार्यांच्या विभागणीतही संघ उपयुक्त ठरतात.
- एखाद्या व्यक्तीच्या विशेष कौशल्य व क्षमतांच्या आधारेही संघबांधणी करता येते.

Ñrh 1-2% r|eP;k l?kklkBh ,d ifrdfpUg ¼ykxks½ cuok

inekrh& गटकार्य व सादरीकरण

l|pfoyY;k ik;Ú;k

सहभागी स्वतःला 5–6 जणांच्या गटात विभागतात व आपल्या गटाच्या/संघाच्या ओळखीसाठी प्रतिकचिन्ह बनवितात. सर्व सहभागी प्रतिकचिन्ह (लोगो) व ध्येयवाक्य (Motto) विकसित

करतात, ते शैक्षणिक व सहशालेय कोणत्याही मुद्द्यांवर विचार करू शकतात. एकदा का छोटया गटात प्रतिकचिन्ह तयार झाले की मोठया गटात तिचे सादरीकरण करता येईल. प्रत्येक गटनेता प्रतिकचिन्ह कसे/का तयार केले व तो लोगो (प्रतिकचिन्ह) त्यांच्या संघाचे प्रतिनिधित्व कसे करतो याचे सादरीकरण करेल.

l|yHkdk lkBh lpuk

छोटया गटातील कृती एकत्र विचार करणे, भागीदारी निर्णय घेणे व भागीदारी उद्देश प्राप्तीसाठी कार्य करण्यास सक्षम बनविण्यासाठी केली गेली. यामुळे सहभागी एक दुसऱ्यांना ओळखण्यात समर्थ होतील, हा उद्देश होता.

l= 2% mfnn"Vkuqorh l|oknkph lèkh r;kj dj.k % deZpkjh cBd

Lk= 2	11-00 rs 13-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vi{kr Qyfu'IkRrh
कर्मचारी बैठक आयोजित करणे: अभिरूप भूमिकाभिनय	60	उद्दिष्टानुवर्ती कर्मचारी बैठकीच्या आयोजनाचे महत्त्व, बैठकीची प्रक्रिया व घेतलेल्या निर्णयांच्या प्रगतीचे अवलोकन सहभागी समजतात. नेतृत्वशाली वर्तन जे बैठकीच्या गुणवत्तेवर प्रभाव पाडते, त्यावरही चिंतन करतील
कर्मचारी बैठकीची तयारी कशी कराल यावर मोठया गटात चर्चा	60	

fno l
6

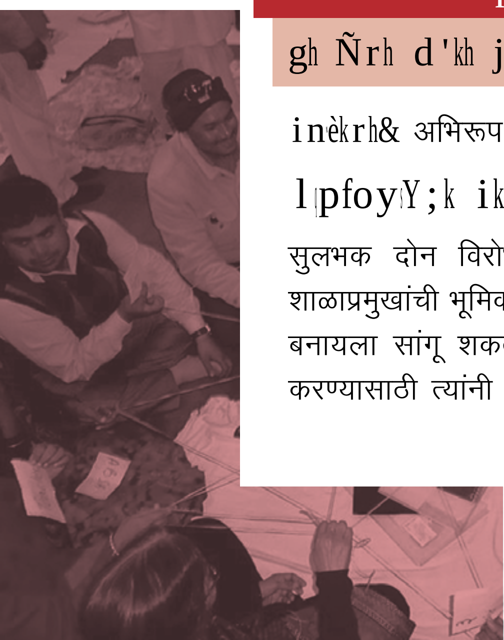

Ñrh 2-1% deZpkjh cBdhp vk;kstu dj.k

gh Ñrh d'kh jkcoky\

inèkrh& अभिरूप भूमिका पालनानंतर मोठया गटातील चर्चा व मूल्यमापन

lpfoyY;k ik;Ú;k

सुलभक दोन विरोधाभासी भूमिका सादर करतात व 8–12 जणांच्या तीनही गटात शाळाप्रमुखांची भूमिका पार पाडतात. वाटल्यास एका सहभागीला पहिल्या गटात शाळाप्रमुख बनायला सांगू शकतात. परंतु दुस–या व तीस–या गटांत प्रभावी बैठकीचे चित्र उभे करण्यासाठी त्यांनी स्वत: शाळाप्रमुखांची भूमिका पार पाडावी.

- हा 8–10 जणांचा गट शाळेतील कर्मचाऱ्यांचे प्रतिनिधित्व करतो, इतर सहभागी निरीक्षक म्हणून काम पाहतात. कर्मचारी म्हणून भूमिका पार पाडणारे सहभागींकडून काही विशिष्ट भूमिका निभावण्याची अपेक्षा नाही. पण सुलभकाला (जो शाळाप्रमुख म्हणून भूमिका करत आहे) प्रतिसाद देणे अपेक्षित आहे जो तीन गटांत कर्मचारी बैठक करीत आहे. निरीक्षक म्हणून काम करणारे कर्मचारी शाळाप्रमुखांच्या विशिष्ट वर्तनाच्या व त्याच्या कर्मचाऱ्यांवरील प्रभावाच्या नोंदी ठेवतील.
- कृती दोन तीन वेळा पुन्हा केली जाते. ज्यात वेगवेगळया नेतृत्वशैली दाखवितात. शालेय नेता आपल्या शैलीविषयी कोणासही काही सांगत नाही. भूमिका 5 ते 6 मिनिटांची संक्षिप्त असावी. प्रसंग/दृश्यात 2 प्रभावी बैठका ज्यात विचारांचे आदान–प्रदान होते. त्या 8–10 मिनिटांच्या झाल्या तरी चालतील.
- सर्व दृश्यात पार्श्वभूमी ही आहे की सुलभक (शाळाप्रमुखांच्या भूमिकेत) वर्गांना भेट देतात व कर्मचाऱ्यांशी अधिक आंतरक्रियात्मक पद्धतींचे आयोजन करण्याविषयी चर्चा करतात.
- तीनही भूमिकांअंती, सुलभक निरीक्षक गटाचाही अभिप्राय घेऊ शकतात व वर्तनाचे गुण व कर्मचारी बैठकीत काय घडते व त्याचा कर्मचाऱ्यावर काय परिणाम होतो, हे फलकावर नोंदवितात .

fno l
6

n';@i`lax 1% lqyHkdkalkBh lfgrk@Hkfedkvfhku;knjE;ku lgHkkxh

शालेय नेत्याचे आगमन, असंगत आचरण, दृढ देहबोली, हावभाव व आवाज. मी आताच वर्गात निरीक्षण करून आलो व आंतरक्रियात्मक पद्धतींचा वर्गात वापर होत नसल्याने दुःखी आहे असे ते सांगतात. यात लगेचच बदल करावा लागेल. कारण जिल्हा कार्यालयातून प्रगती तपासण्यासाठी लवकरच अधिकारी येतील कारण अभ्यासक्रम जवळजवळ पूर्ण होत आला आहे. शाळाप्रमुख एक भाषण देतात की स्थिती चांगली नाही व त्यांची/तिची पत पणाला लागली आहे. जिल्हा शिक्षणाधिकाऱ्यांसमोर सकारात्मक प्रतिमा निर्माण व्हायला पाहिजे असे ते सांगतात. बदल का गरजेचा आहे व तो कसा घडवायचा हे ते सांगत नाहीत.

शाळाप्रमुख बोलत असताना कोणासही बोलायची परवानगी नाही. जर कोणी प्रयत्न केलाच तर त्यांना ताबडतोब गप्प बसविले जाते. शाळाप्रमुख हे स्पष्ट करतात की या स्तरावर त्यांनी फक्त ऐकणे गरजेचे आहे. 'अधिक आंतरक्रियात्मक पद्धती' वापराव्यात या आज्ञेसह 'बैठक' संपते. संपूर्ण बैठकीत शाळाप्रमुख 'मी' 'मला पाहिजे, 'माझ्या अपेक्षेनुसार' असे शब्द अनुदेशनात्मक पद्धतीने वापरतात.

n';@i l x 2% lqxedR;k lkBh Hkkfedk fHkku;kph lfgrk

शाळाप्रमुख आगमनानंतर सर्वांचे स्वागत करतात, त्यांच्या अनुपस्थितीतील कामाकाजाविषयी सर्वांचे आभार मानतात व सांगतात की ते आंतरक्रियात्मक अध्ययन अनुभूतीच्या रंजक कार्यशाळेस जाऊन आले आहेत व सहकाऱ्यांशी याविषयी चर्चा करू इच्छितात, की या पद्धती शाळेत कशा वापराव्यात? शाळाप्रमुख सांगतात की, त्यांनी पाहिलेल्या काही चित्रफीतींनुसार या पद्धती यशस्वी ठरल्या व विद्यार्थ्यांनी सकारात्मक प्रतिसाद दिला. आंतरक्रियात्मक अनुदेशनाबाबत टिपणी व प्रश्नांचे ते स्वागत करतात व प्रस्ताव ठेवतात, की विदयार्थ्यांच्या हितासाठी या पद्धतींचा स्वीकार करावा. परंतु हे योग्य पद्धतीने व्हावे व कर्मचाऱ्यांनाही सुखकारक व्हावे या दिशेने पुढे कसे जावे हे विचारतात. उत्तरे मिळाली नाहीत किंवा वास्तविक उत्तरे मिळाली नाहीत तर शाळाप्रमुख संवाद छोटया गटावर याचा प्रयोग करावा, इकडे वळवतात.

शाळाप्रमुख कार्यवाहीचा सारांश सादर करतात व सहकाऱ्यांचा प्रतिसाद व मिळणारे लाभ याविषयी खूप सकारात्मक असतात. पुढे काय घडेल व ठरावीक कालावधीत काय घडेल याविषयी सर्वजणांना सुस्पष्ट कल्पना असते. छोटया गटाकडे सल्ला देण्यासाठी 1 महिन्याचा कालावधी असेल व पुढच्या कर्मचारी बैठकीत ते याविषयावर समग्र चर्चा करतील.

शाळाप्रमुख अशा शिक्षकांना आमंत्रित करतील जे रंजक पाठ आंतरक्रियात्मक पद्धतींनी घेतील व इतर सहकाऱ्यांना पाठ पाहण्यास सहभागी करतील. संपूर्ण वेळ शाळाप्रमुख 'आपण' हा शब्द वापरतात व संघभावनेवर भर देतात.

fno l
6

n';@i l x 3% ¼,fPNd½

गरज असल्यास, 3 प्रसंगांचे सादरीकरण केले जाईल, ज्यात सुलभक अध्ययन प्रभावी होण्यासाठीची भूमिका घेतील. सुलभक प्रभावी बैठक घेतील ज्यात 5–6 मिनिटांचे छोटे सत्र असेल, त्यात अभिरूप वर्गाच्या माध्यमातून आंतरक्रियात्मक अध्यापनाचे सादरीकरण होईल.

fpUrukRed i'u

भूमिकेअंती, सुलभक निरीक्षकांना त्यांची निरीक्षणे नोंदविण्यास (ज्यांनी भूमिका केली आहे ते सोडून) सांगतात. (शाळाप्रमुखाचे वर्तन, गुणवैशिष्टये, पद्धती इ. विषयी) सुलभक विरोधाभासी चित्र उभे करतात व फलकावर समग्र यादी करतात. मोठया गटातील चर्चेअंती प्रभावी कर्मचारी बैठकीची गुणवैशिष्ट्ये निश्चित केली जातात. प्रत्येक सदस्याला आपण गटाचा भाग आहोत, आपलेही म्हणणे ऐकले जाते असे वाटावे. प्रत्येक सदस्याच्या

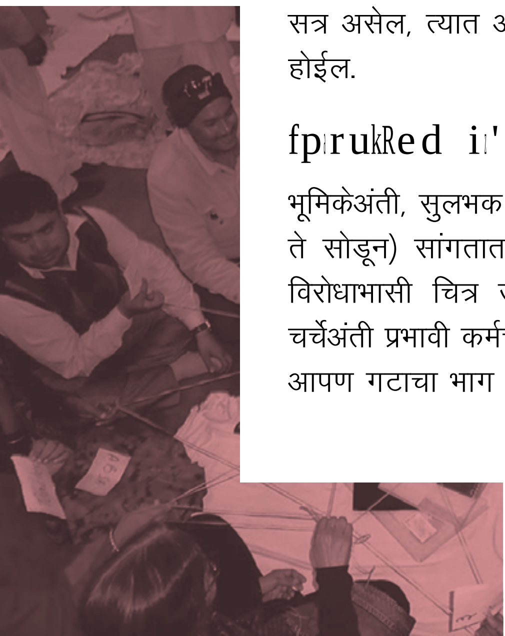

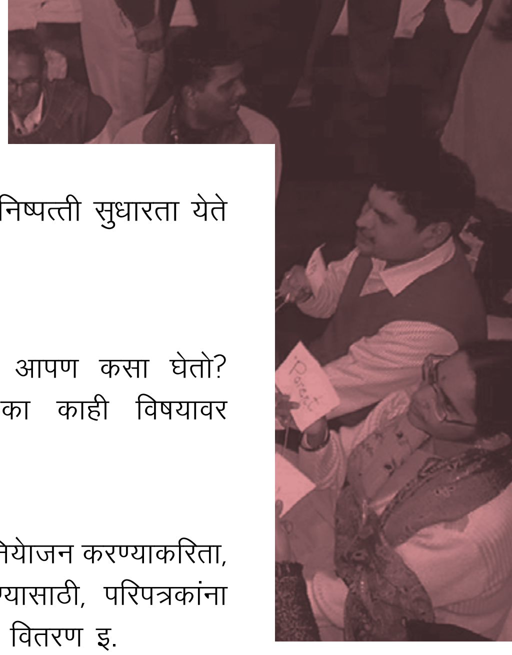

ज्ञान व कौशल्यांच्या फायदयाने गटाला प्रभावी बनवून विद्यार्थ्यांची निष्पत्ती सुधारता येते प्रभावी कर्मचारी बैठक आयोजित करण्यासाठी पथदर्शी पावले

,dk 'kky; o"kkr CkBdhph okjokfjrk

- साधारणपणे बैठकीचे आयोजन केव्हा करावे याचा निर्णय आपण कसा घेतो? समयाधारित? (वर्षांच्या सुरूवातीला/मासिक/त्रैमासिक) का काही विषयावर चर्चेसाठी बैठक आयोजित केली जाते?

cBdhpk gr

- कर्मचारी बैठक घेण्याचे अनंत हेतू असू शकतील. शालेय वर्षांचे नियोजन करण्याकरिता, वेळापत्रक तयार करण्यासाठी, शासन आदेशांवर चर्चा करण्यासाठी, परिपत्रकांना उत्तर देण्यासाठी, शिष्यवृत्तीचे वितरण, पाठयपुस्तक, गणवेश वितरण इ.
- बैठक आयोजनाचे इतर कोणते उद्देश आहेत, विद्यार्थ्यांना पाठयक्रम समजण्यात येणाऱ्या अडचणी, विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील प्रगतीचे अवलोकन, शिक्षकांच्या प्रगतीचे अवलोकन, शिक्षकांच्या व्यावसायिक विकासावर चर्चा, शिक्षकांमधील विवादांचे निराकरण, समुदायाची मदत घेणे, हे विषय तुमच्या बैठकीत येतात का? हे मुददे महत्त्वाचे आहेत का?

depkjh cBdhlkBh dk;lph ¼Agenda½ r;kj dj.k

- कर्मचारी बैठकीचे पूर्वनियोजन आधीच कसे करावे?
- गटाला विचारविमर्श करता येईल असे व शिक्षकांशी संबंधित 4–5 मुद्दे असलेली कार्यसूची (Agenda) तयार करावी. शाळाप्रमुखांनी बैठकीपूर्वी ठिकाण व वेळ सर्वांना समजेल अशी व्यवस्था करावी.
- आधीच सूचना देण्याने काय फायदे होतात? उदा. शिक्षकांना बैठकीसाठी तयारी करावी लागत असल्यास त्यांच्याजवळ आवश्यक ती कागदपत्रे गोळा करण्यासाठी पुरेसा वेळ असेल.
- संघांची बांधणी अथवा व्यक्तींना कामाची विभागणी
- घेतलेल्या निर्णयांच्या नोंदी ठेवण्यासाठी स्वतंत्र सदस्य असावा का? त्याने काय फायदे होतील?
- विशिष्ट कार्यासाठी विशिष्ट व्यक्तीची नेमणूक अथवा संघबांधणी कशी कराल?
- बैठकीत कार्यप्रणाली स्पष्टपणे सांगा व निष्पत्ती काय अपेक्षित आहे, हे ही स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करा उदा. तिसऱ्या वर्गाच्या व़िद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचनात अडचणी येतात. ही समस्या ओळखली, तर ती सांघिकरीत्या कधी व कशी सोडविता येईल? नोंदी ठेवणाऱ्या शिक्षकाला नोंदी ठेवण्यास सांगा.

dk;lph lkx.k o depkjh cBdkp iujkoykdu

- पुढील बैठकीत आधीच्या बैठकीची कार्यसूची वाचून निष्पत्तीवर चर्चा व्हावी, त्याचे कोणते परिणाम दिसले?

fno l
6

e[; lnn'k

- शाळेसाठी महत्त्वपूर्ण गोष्टीचा शोध लावणे व त्यावर चर्चा करणे यासाठी कर्मचारी बैठका आवश्यक आहेत. या बैठकांच्या माध्यमातून अनेक समस्यांची सोडवणूक व शाळेच्या प्रक्रियांमध्ये सुधारणा होऊ शकते.
- प्रत्येक बैठकीला कार्यसूची (Agenda) असणे आवश्यक आहे. ज्यामुळे घेतलेल्या निर्णयांची यशस्विता ठरावीक कालावधीत तपासता येईल.

Lk= 3½ leg xfr'khyrk o l?k"kZ fujkdj.k

Lk= 3	14-00 rs 15-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼feuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
समूह गतिशीलता : छोटया गटातील कार्य	10	लोक एकमेकांशी क्रिया–प्रतिक्रिया कशा व्यक्त करतात व संघात संघर्षाचे निराकरण कसे करावे, हे समजण्यास सहभागी सक्षम होतील.
व्यक्तिअभ्यास (Case study) वाचन	20	
मोठया गटात चर्चा व समूह	30	
गतिशीलतेवर डी ब्रीफ संघातील विवाद	30	

fno l
6

Ñrh 3-1½ leg xfRk"khyrk

gh Ñrh d'kh jkcoky\

lpfoyY;k ik;Ú;k

सहभागी दोन गटात विभागतात (प्रत्येक गटात 25 सदस्य असतील). सहभागींना दोन गटात बसवतील किंवा सहभागी स्वतःच्या इच्छेनुसार गट पाडतील किंवा कसेही सहजगत्या गट पाडतील. प्रत्येक सहभागीला एक चिठ्ठी दिली जाईल व दुसऱ्या सहभागीचे नाव लिहिण्यास सांगितले जाईल, नंतर गटाला खालील प्रश्न विचारले जातील

सत्रात कोणाबरोबर काम करायला आवडेल? प्रत्येक गटातील सदस्याने त्याच गटातील दुसऱ्या सदस्याचे नाव लिहावे.

- चिठ्ठीत स्वतःचे व ज्याच्याबरोबर काम करू इच्छिता, त्याचे नाव लिहावे. त्यांनी लिहिलेले नाव गुप्त ठेवले जाईल.

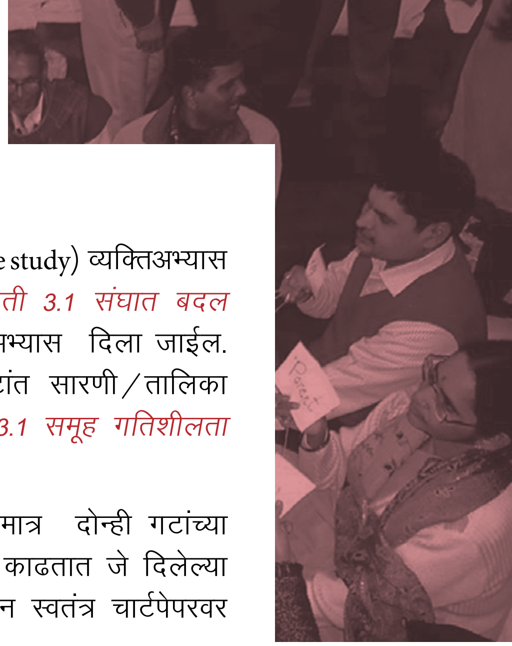

- चिठ्ठ्यांच्या घडया घालून सुलभकाकडे दिल्या जातात.
- सुलभक चिठ्ठ्यांचे काम संपेपर्यंत सहभागींना 20 मिनिटे (case study) व्यक्तिअभ्यास वाचायला दिला जातो. *[D6_ S3_3.1 दिवस 6 सत्र 3 कृती 3.1 संघात बदल घडविणे]* पहिल्या सत्राच्या अनुवर्ती कार्याच्या रूपात व्यक्तिअभ्यास दिला जाईल. सहभागी वाचतात, तेवढया कालावधीत सुलभक दोन गटांत सारणी/तालिका (मॅटिक्स) बनवितात. *[D6_ S3_3.1b दिवस 6 सत्र 3 कृती 3.1 समूह गतिशीलता सारणी]*
- या कृतीत सुलभक इतर सुलभकांची मदत घेऊ शकतात मात्र दोन्ही गटांच्या चिठ्ठया स्वतंत्रपणे उघडून दोन स्वतंत्र कागदांवर आकृती काढतात जे दिलेल्या संसाधनाचे चित्रमय प्रतिनिधित्व आहे. दोघेही सुलभक दोन स्वतंत्र चार्टपेपरवर कार्य करतात.
- ज्या सहभागीला कमाल प्रतिसाद मिळाला, म्हणजेच ज्यांच्याबरोबर बहुसंख्य सहभागी काम करू इच्छितात त्याच्यासाठी 'स्टार्स', जे सहभागी एकमेकांना निवडतात त्यांसाठी 'परस्पर पसंतीक्रम', ज्या सहभागींनी कोणालाही निवडले नाही, तो 'एकटा' व गटात ज्यांनी परस्परांना निवडले ते 'कंपू/गट'. गट तयार होतीलच असे नाही कारण एका व्यक्तीने एकापेक्षा अधिक व्यक्तींना नामनिर्देशित करणे गरजेचे आहे. वेळ असेल तर कार्यक्रमारंभी सहभागींनी ही कृती करावी.
- एकदा दोन्ही तक्ते/चार्ट तयार झाले, की मोठया गटात वाचून दाखविले जातात व कृतीची पार्श्वभूमी स्पष्ट केली जाते. यामागील कल्पना ही आहे , की 5 दिवसांनंतर गट कसे तयार झाले व एका वा अधिक व्यक्तींवर अवलंबून राहायला सुरूवात झाली आहे का ते पाहावे.

fno l
6

fprukRed i'u

- सहभागींना निकाल पाहून आश्चर्य वाटेल. 'स्टार' म्हणून निवडलेल्यांविषयी अथवा 'परस्पर पसंतीक्रम' अथवा 'एकटा' या विषयी काय वाटले?
- निवडलेल्या 'स्टार्स'ना 'परस्पर पसंतीक्रमांना' वा 'एकटयांना' स्वतःविषयी काय वाटते?
- त्याच्या शाळेतही असे गट होताना दिसतात का?
- स्टार, परस्पर पसंती, गट, एकटे सांघिक कामावर काय परिणाम होतो?
- ही नवीन माहिती आपल्या शाळेत संघ बनविताना कशी वापराल?
- आपल्या गटात स्टार्स, पसंतीक्रम, एकटे अशा व्यक्तीना कसे समाविष्ट कराल?

l|yHkdkalkBh lwpuk

वरील सत्राला अशा एका कृतीच्या रूपात पाहिले जावे, की जी लोकांच्या परस्पर, क्रिंया –प्रतिक्रियांच्या पद्धतीत महत्त्वपूर्ण अंतर्दृष्टी देईल. या क्रिया–प्रतिक्रियांच्या मूल्य, मान्यता व वैयक्तिक जीवनशैलीत समानता अथवा भिन्नता असू शकेल. इथून मिळण ाारा प्रमुख संदेश हा आहे की, 'स्टार्स' वैयक्तिक निवड वा एखादा इ. चा उपयोग करण्यासाठी कौशल्य विकसित करण्याची गरज असते. उदा. एखादा शाळाप्रमुख असा संघ बनवितात की त्यात सामील करण्याचा निर्णय घेतात की ज्यामुळे त्याला/तिला आपणही महत्त्वाचे आहोत असे वाटून एखाद्या मधील कौशल्यांना न्याय दिला जातो.

Ñrh 3-2% xVkrhy folokn

gh Ñrh d'kh ?;ky\

in/krh & eksBk xV ¼ppkZ½

lwpfoysY;k ik;Ú;k

गेल्या पाच दिवसांत छोटया गटातील कृतीमध्ये सहभागींनी भाग घेतला त्याचा उल्लेख करीत सुलभक मोठया गटातील चर्चा सुरू करतात. सुलभक सहभागींकडून हे जाणून घेण्याचा प्रयत्न करतात की, एकत्र काम करताना त्यांना विसंवादाचा सामना करावा लागला का? सहभागी त्यांचे अनुभव इतरांना सांगू शकतात

fnol
6

fpUrukRed iz'u

- गटात काम करताना आपल्यापैकी कोणाला असे वाटले का की, सदस्यांनी आपले ऐकले नाही?
- काही सदस्य आपल्या मतांवर ठाम आहेत व इतरांचे अजिबात ऐकायला तयार नाहीत, असे वाटले का?
- तुमच्या शाळेच्या संदर्भात कोणत्या प्रकारचे विवाद तुम्हांला दिसतात?
- हे विवाद कोणामध्ये निर्माण होतात? हे विवाद अथवा असहमती शाळाप्रमुख व शिक्षक, शिक्षक आणि शिक्षक, की विद्यार्थी आणि शिक्षक अथवा शिक्षक आणि समुदायातील सदस्य की इतरांमध्ये असतात?
- सांघिक कार्य करताना कशा प्रकारचे विवाद उत्पन्न होतात?
- वैचारिक मतभेद महत्त्वाचे आहेत असे तुम्हांला वाटते का? संघाच्या कार्यात विवाद कशाप्रकारे मदतीचे ठरतात अथवा ठरत नाहीत?
- संघाचे उद्देश साध्य करण्यासाठी सदस्यांच्या विरोधी विचारांमध्ये समतोल कसा साधता येईल?

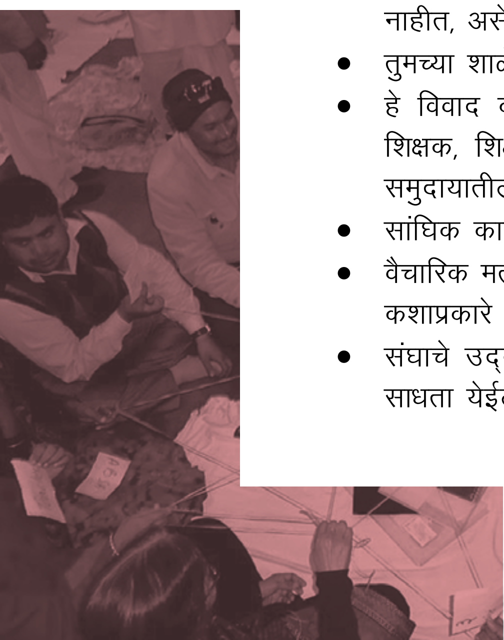

- तुमच्या अनुभवातील अशा विवादात्मक परिस्थितीत सांगा ज्या आपण आपल्या कल्पकतेने–सोडविल्या वा सोडविण्यासाठी नवीन पद्धतीचा वापर केला
- शाळेच्या संदर्भात, विवादांचे निराकरण कसे करता येईल?

l|yHkdk l kBh l puk

विवाद तेव्हा उत्पन्न होतात जेव्हा मूलभूत गरजा पूर्ण होत नाहीत. वा एखादी व्यक्ती अथवा समूह एखाद्या विशिष्ट उद्दिष्ट प्राप्तीच्या आड येतात. आपण जेव्हा नवीन व चांगल्या विचारांच्या प्राप्तीसाठी असहमती दर्शवितो, तेव्हा असहमती चांगली असते. प्रत्येकजण एकाच तऱ्हेने विचार करीत असेल, तर नवीन विचार निर्माण होत नाहीत. आपण असहमती दर्शवितो, तेव्हा आपण चिकित्सक विचार करीत असतो व आपण घेतलेल्या निर्णयामुळे समाधानी असतो. परंतु काही वेळा असहमती विवादात बदलू शकते. जेव्हा असहमती/मतभेदांमुळे लोक एकमेकांशी बोलत नाहीत, तेव्हा संघातील सदस्यांमध्ये अविश्वास निर्माण होतो. शालेय नेत्याचे यश या बाबतीत निश्चित होते, जेव्हा संवादांच्या माध्यमातून विवाद निराकरणात मदत करतील ज्यामुळे संघाची एकजूट पुन्हा साधणे शक्य होईल.

fno l
6

e|[; l|n'k

- सदस्यांमध्ये असहमती व विवाद यांत फरक आहे आणि या दोन्हींचा वापर संघबांधणीसाठी केला जाऊ शकतो.
- व्यक्ती आणि समाज यांच्या योग्य कार्यान्वयासाठी शालेय नेतृत्वाने शाळेच्या सदस्यांतील आणि त्यांचे बाहेरच्या सदस्यांसोबतचे विवाद व तणाव कमी करावेत.

l= 4% l?k ckèk.kh o l?kkp urRo dj.k

Lk= 4	15-30 r 17-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼feuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
शाळेसाठी पथदर्शी आराखडा करणे	35	आजच्या अध्ययनावर आधारित कृती कार्यक्रम तयार करतील
संघासाठी गटाद्वारा तयार केलेल्या कृती आराखडयाचे सादरीकरण	50	
मी व आम्ही या भावनेच्या आधारावर निष्कर्ष काढणे	5	

Ñrh 4-1% 'kkGslkBh iFkn'khZ vkjk[kMk r;kj dj.k

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& छोटया समूहात कृती व सादरीकरण

lgfoyY;k ik;Ú;k

या सत्रात सहभागींना छोटे गट बनविण्यास सांगितले जाईल. प्रत्येक गट संघाप्रमाणे नियोजन करेल. संघांची निर्मिती कोणत्याही एका मध्यवर्ती कल्पनेवर (Theme) होईल. गट संघाच्या रूपरेषा आखतील व चर्चा करतील. उद्दिष्ट ठरवितील व अपेक्षित परिणाम आणि ते साध्य करण्याचा निश्चित वेळ ठरवतील. त्यांना खालील मुद्दे असणारा पथदर्शी आराखडा तयार करता येईल.

- संघाची कार्यसूची (Agenda)
- कार्यसूची राबविण्याची प्रक्रिया
- प्रत्येक सदस्याची भूमिका
- विशिष्ट भूमिका एखादया सदस्याला देण्यामागची कारणे.
- प्रस्तावित संघ नियोजन कार्यान्वित करताना होणारा संभावित विरोध
- विवाद उद्भवलेच तर ते कोणकोणत्या विविध मार्गांनी सोडविता येतील? तुम्ही शाळाप्रमुख वा गटाचा सदस्य म्हणून काय कराल?

fnol
6

lgyHkdklkBh lpuk

विविध पैलूंशी निगडित (उदा. शैक्षणिक, सहशालेय, बांधकाम, सहभागिता इ.) बनविता येणाऱ्या विविध संघांची सूची बनवायला सुलभक सांगतात. सुलभकाने हे सुनिश्चित करावे, की छोटे गट वेगवेगळया गटांमध्ये कार्य करतील. जसे की कर्मचारी बैठकीशी संबंधित विचार करणारा गट, विदयार्थ्यांच्या अध्ययनासंबंधी विचार करणारा गट, शिक्षकांच्या व्यावसायिक विकासाचा विचार करणारा गट, समुदायामुळे निर्माण होणाऱ्या विशिष्ट समस्या इ. छोटया गटातील कार्यानंतर गट आपापली कार्ययोजना सादर करतील व सुलभक प्रत्येक गटाच्या अध्ययनाचे संकलन व दृढीकरण करतील.

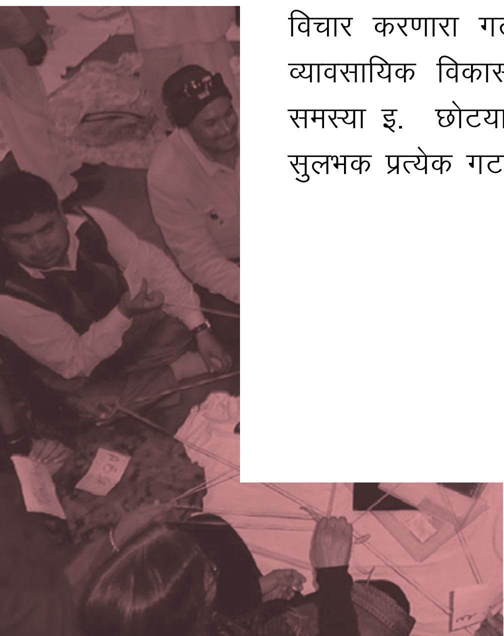

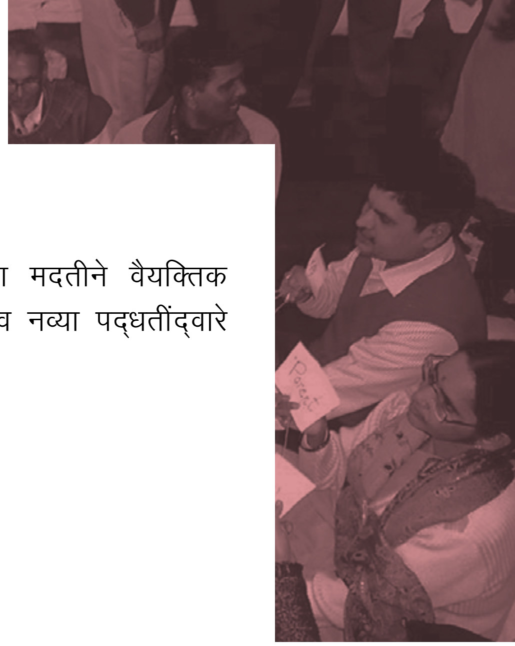

e[; lnn'k%

संघ बांधणी ही शाळाप्रमुखांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे ज्याच्या मदतीने वैयक्तिक कौशल्यांचा विकास करून चांगल्या निष्पत्तीसाठी नव्या कल्पना व नव्या पद्धतींद्वारे सगळे योगदान देतात.

दिवसाच्या सत्राचा समारोप चित्रफीतीद्वारे करावा.

fno l
6

[D6_S4_4.1 दिवस 6 सत्र 4 कृती 4.1 चित्रफीत]

uknh

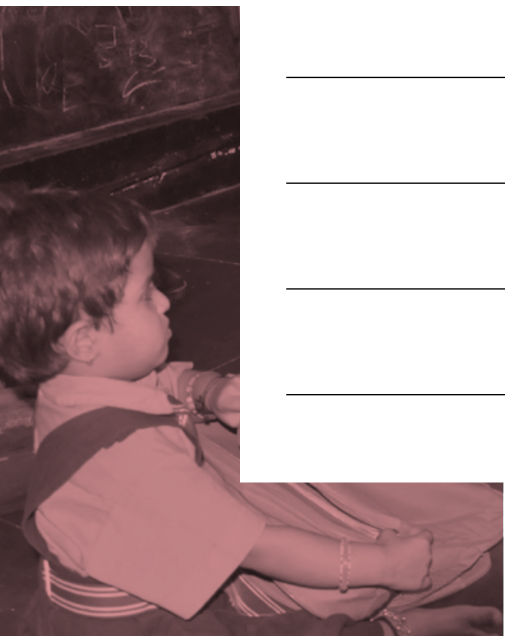

{k= 5

uokiØekp urRo

fnol

7

fnol lkrok % lqyHkdkdfjrk iMrkGk lwph

¼{k= 5& uokiØekps urRo½

fnol 7

vkt P;k fnolklkBh [kkyhy ckch y{kkr vkgs uk\

1. माहितीच्या व दैनंदिन जीवनातील परिस्थितीतील नवोपक्रमांची ओळख यावर पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन (D7_S1_1a) ☐
2. प्रो. शेरी चान्द द्वारा ऑडिओ टॉक – चित्रफीत (D7_S1_1.1b) ☐
3. टाकाऊतून खेळणी –अरविंद गुप्ता– चित्रफीत (D7_S2_2.1a)(D7_S2_2.1b) ☐
4. व्यक्तिअभ्यास (Case Study) हस्तपत्रिका (D7_S3_3.1) ☐
5. बदल्यातील अडथळयावर कशी मात कराल – चित्रफित(D7_S4_4.2) ☐

[kkyhr xks"Vh miyC/k vkgsr ;kph [kk=h djk-

1 तक्ते ☐

2 स्केच पेन ☐

3 कोरे कागद ☐

4 लॅपटॉप/संगणक ☐

5 प्रोजेक्टर ☐

6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या छापील प्रती हस्तपत्रिका ☐

7 ध्वनिक्षेपक ☐

fnol
7

iLrkouk

कोणत्याही संस्थेत नवोपक्रमांकडे समस्यांचे उपयुक्त निराकरण आणि परिवर्तनाच्या संभावित दृष्टिकोनाच्या रूपात पाहिले जाते. नवोपक्रम फक्त समस्या निराकरणासाठीचे केला जावा असे नाही, तर शाळेतील समावेशनाच्या पद्धतींना प्रोत्साहनाद्वारे सर्वांच्या समावेशनाच्या प्रक्रियेच्या रूपात पाहिले जावे. नवोपक्रम लोकांना जोखीम घ्यायला, विचारांचा आनंद घ्यायला व विश्वासासह काम करायला प्रोत्साहित करतात. 'हो, हे मी करू शकतो' या दृष्टिकोनासह काम करण्याचा आत्मविश्वास देतात, म्हणून शाळेत नवोपक्रमाची संस्कृती निर्माण करणे महत्त्वाचे आहे, ज्यायोगे शाळांना अध्ययन संस्थांत रूपांतरित करण्यासाठी नेतृत्व करण्यात शाळाप्रमुखांची भूमिका महत्त्वाची असते म्हणूनच या क्षेत्राचे अंतिम उद्दिष्ट 'नवोपक्रमातील कृतीद्वारे परिवर्तन सहज शक्य' हे आहे. शाळांचे अध्ययन संस्थांमध्ये रूपांतर झाल्यानंतर अध्ययन फक्त मुलांसाठी नव्हे, तर शिक्षक, पालक, समाजासाठी आनंददायी बनते.

fnol lkrok % ,d n"Vh{ksikr

fnol 7		
Lk=	Ukko	dkykoèkh fefuVkr
1	नवोपक्रम अध्ययन संस्थेचे केंद्र	90
2	शाळेत नवोपक्रमशील संस्कृतीची निर्मिती	90
3	नवोपक्रमातून शाळेंची पुनर्रकल्पना	60
4	कार्य अभ्यास/सराव	120

l= 1% uokiØe % vè;;u lLFkp dn

Lk= 1	10-00 r 11-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
परिचयाच्या आणि दैनंदिन परिस्थितीतील नवोपक्रमाविषयी जाणणे	15	सहभागी आपापल्या शाळेच्या संदर्भात परिचित व दैनंदिन परिस्थितीकडे नव्या दृष्टीने विचार करायला सुरूवात करतात. सहभागी आपली वर्तमान विचारशैली व शालेय कार्यपद्धतीशी संबंधित प्रश्न विचारायला सुरूवात करतील.
बदल हा नवोपक्रम आहे हे कसे ओळखायचे?	30	
शाळेत केलेल्या बदलाशी संबंधित बाहयचिंतनात्मक अभिव्यक्ती	45	

fnol
7

Ñrh 1-1% ifjp;kP;k vkf.k nSufnu ifjfLFkrhrhy uokiØekfo"k;h tk.k.k

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& वैयक्तिक वाचन व झालेले आकलन मोठया गटात सांगणे

lpfoyY;k ik;Ú;k

- पुरविलेल्या पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या हस्तपत्रिका वाटा *[D7_S1_1.1a दिवस 7 सत्र 1 कृती 1.1 परिचित आणि दैनंदिन जीवनातील नवोपक्रमांविषयी जाणणे]*
- मोठया समूहात चिंतनासाठी 10 मिनिटे दया, आपण आपल्या शाळेत नवोपक्रमशील आहात का?
- पुरविलेला 'ऑडिओ टॉक' ऐकवा *[D7_S1_1.1b दिवस 7 सत्र 1 कृती 1.1इ परिवर्तन हा नवोपक्रम आहे, हे कसे ओळखतात[*
- नवोपक्रमांच्या संकल्पनेच्या आकलनावर मोठया गटात चर्चा

fprukRed i'u

- शाळेतही नवोपक्रम होतात का? तुम्हांला शाळेत झालेले काही नवोपक्रम आठवतात का?

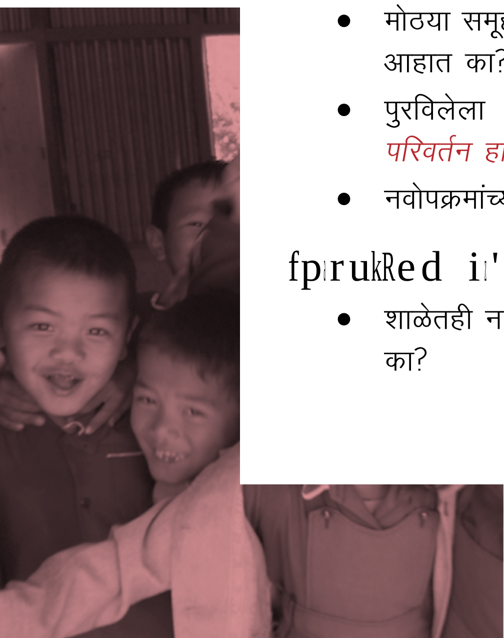

- तुम्ही शाळेतील कोणत्या बाबींना नवोपक्रम म्हणाल? शाळेत नवोपक्रमांच्या संभावित संधी कोणत्या?
- या नवोपक्रमांच्या माध्यमातून शाळेत कोणते परिवर्तन झाले आहे?
- शाळाप्रमुख म्हणून शालेय नवोपक्रमांचे नेतृत्व कसे करावे?

l|yHkdk lkBh lpuk

- शाळा एक अध्ययन संस्था तिथे नवोपक्रम केंद्रस्थानी असतात या चर्चेत सहभागींना सामील करावे.
- नेहमीच्या पठडीपेक्षा वेगळा विचार
- नवोपक्रम करण्यासाठी अनिश्चित घटनांकडे लवचीक व अनुकूलनात्मक दृष्टिकोनातून पाहावे.
- शिक्षक, विद्यार्थी, कर्मचारी, शालेय व्यवस्थापन समिती या सर्वांनी नवोपक्रम करावेत म्हणून प्रोत्साहन देणाऱ्याच्या भूमिकेत शाळाप्रमुख असतील.
- बदल म्हणजेच नवोपक्रम नव्हे, तर नवोपक्रमात बदल अंतर्भूत असतो यावर भर दयावा.

fno l
7

Ñrh 2-1% 'kkGsr ?kMu vkysY;k ifjorZukoj ckg;fpUrukRed vfHkO;Drh

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& संपूर्ण गटात चर्चा

l|pfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागी, त्यांनी शाळेत घडविलेला सर्वांत महत्त्वपूर्ण बदल निवडतील व सर्वांना सांगतील.
- याच सत्रातील आधीच्या दोन कृतींमधील अध्ययनावर सहभागींचा संवाद
- चर्चेच्या आधारे हे जाणून घ्या की, 'नवोपक्रमाने परिवर्तन घडते की परिवर्तनाने नवोपक्रम होतो'

fprUkkRed i'u

बदल व नवोपक्रम या सारख्याच संकल्पना आहेत का? जर वेगळया असतील तर तुम्ही हा बदल आहे की नवोपक्रम हे कसे ओळखाल? आपापल्या शाळेतील बदलच्या अनुभवांचा वापर करून चर्चा करा.

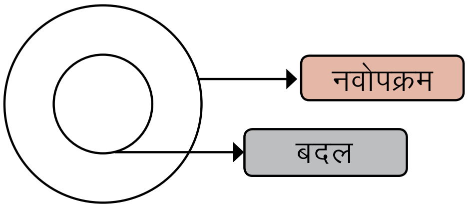

आकृति - 1

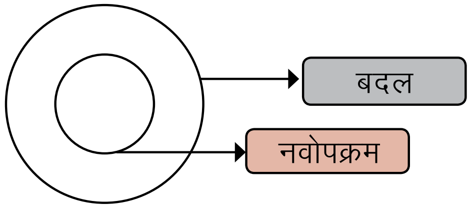

आकृति - 2

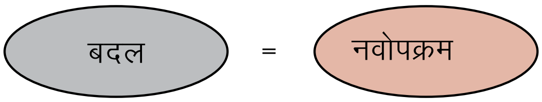

आकृति - 3

fnol
7

lgHkkxkalkBh lpuk

- शाळा एक अध्ययन संस्था असून नवोपक्रम तिच्या केंद्रस्थानी आहेत हे समजण्यासाठी सहभागींना चर्चेत सामील करा.
- चौकटी बाहेरचा विचार (out of box thinking)
- नवोपक्रम घडण्यासाठी अनिश्चित घटनांकडे लवचीक व अनुकूलनात्मक दृष्टिकोनातून पहावे.
- शिक्षक, विद्यार्थी, कर्मचारी, शाळा व्यवस्थापन समिती, सर्वांनी नवोपक्रम करावेत म्हणून प्रोत्साहन देण्याऱ्याच्या भूमिकेत शाळाप्रमुख.

e[; ln'k

- धारणा नेहमीच खऱ्या नसतात. विचारांचा खुलेपणा, परिस्थिती वास्तविकपणे समजण्यास मदत करतात.
- प्रत्येक लहान वा कमी महत्त्वाच्या स्थितीतही नवोपक्रमांची संधी आहे.

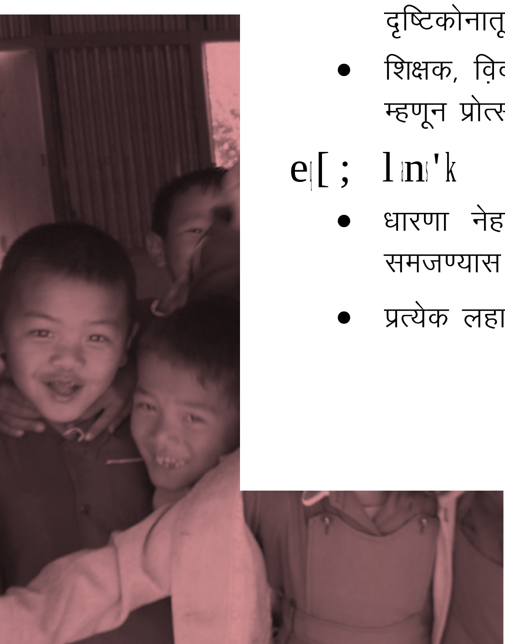

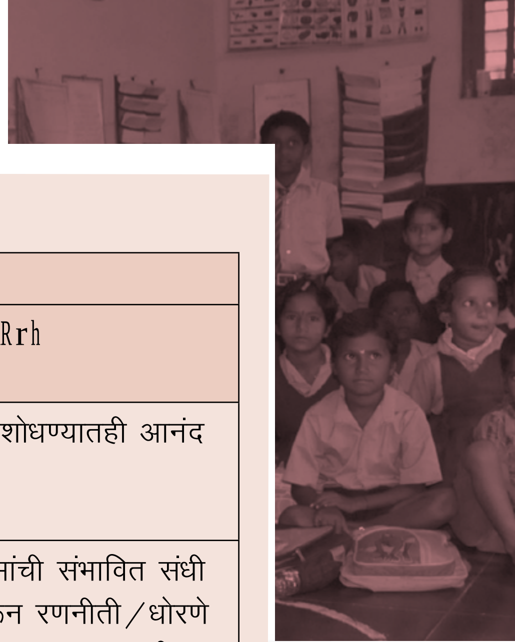

l= 2½ 'kkGsr uokiØekP;k lLÑrhph mHkkj.kh

Lk= 2	12-00 rs 13-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	visf{kr Qyfu’IkRrh
अरविंद गुप्ता यांची अध्ययन चित्रफीत अध्ययनासाठी टाकाऊपासून खेळणी	45	सहभागी नवोपक्रम शोधण्यातही आनंद मिळवतील
शाळेतील एक किंवा दोन वर्तमान मुद्दयांशी संबंधित नवोपक्रम	45	आव्हानांना नवोपक्रमांची संभावित संधी म्हणून स्वीकार करून रणनीती/धोरणे आखायला सहभागी सुरूवात करतील

fnol
7

Ñrh 2½ fp=Qhr ikg.ks & vjfoan xIrk ;kaph fp=Qhr & vè;;ukl kBh VkdkÅru [kG.kh

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& चित्रफीत व गटकार्य, वैयक्तिक विचार व लेखन नंतर छोटया गटात सादरीकरणाद्वारे भागीदारी

lapfoyY;k ik;Ú;k

- दिलेल्या साहित्यात चित्रफीत पुरविली आहे *[D7_S2_2.1 : दिवस 7 सत्र 2 कृती 2.1 अरविंद गुप्ताद्वारा चित्रफीत – अध्ययनासाठी टाकाऊतून खेळण]*
- शोधक प्रश्नांच्या माध्यमातून चित्रफीतीवर मुक्त चर्चा (30 मिनिटे)

fparukRed iz'u

चित्रफीत – अरविंद गुप्ता – अध्ययनासाठी टाकाऊतून खेळणी (Turning trash into toys for learning by Arvind Gupta) व्हिडिओतील सगळयात चांगली बाब कोणती वाटली? का?

- व्हिडिओत पाहिल्याप्रमाणे आपल्या शाळेत आपण नवोपक्रमांचा प्रयोग करण्याच्या संधी कशा निर्माण कराल?

- शाळेतील उपलब्ध साहित्याचा वेगळया पद्धतीने आपण कसा वापर करता हे सर्वांना सांगा
- एक शाळाप्रमुख म्हणून तुम्ही शिक्षक, विद्यार्थी व इतर कर्मचाऱ्यांना नवोपक्रमशील कृतीत जोडले आहे का? जर त्यांनी काही नवोपक्रम तयार केला असेल, तर आपण शाळेच्या प्रयोजनासाठी त्यांचा कसा वापर केला?
- काही असे शिक्षक/विद्यार्थी असतात जे शाळेसाठी नव्या वस्तू तयार करणे/नवोपक्रम राबविणे यासाठी उद्युक्त असतात. आपण त्यांना कशी मान्यता दिली? कौतुक कसे केले? (पुरस्कार, मान्यता, प्रोत्साहन, संधी देणे, सुविधा देणे, समूह वा ब्लॉकस्तरावरील बैठकीत सांगणे इ.)
- आपल्या शाळेत अध्यापक, विद्यार्थी वा अन्य लोकांना विचार करण्याचे वा सर्जनात्मक कार्य करण्याचे स्वातंत्र्य आहे, तर आपण त्यांना आवश्यक सुविधा कशा पुरवता? जर आपण आधीच असे कार्य करीत असाल, तर इतरांनाही सांगा.

l|yHkdk lkBh lpuk

ही चित्रफीत टाकाऊतून अध्ययनपूरक साहित्य निर्मिती बनवायचे प्रारूप म्हणून न वापरता यातून नवोपक्रमशील विचार विकसित होणे अपेक्षित आहे.

Ñrh 2-2% 'kkGrhy ,d ok nku orleku e|nnîk'kh lcfèkr uokiØe

gh Ñrh d'kh ?;ky\

fnol 7

inèkrh& समूहकार्य आणि देवाणघेवाण

lpfoyY;k ik;Ú;k

- शाळेतील वास्तविक परिस्थितीतून नवोपक्रमासाठी क्षेत्र ओळखा व नवोपक्रमशील धोरण तयार करण्यासाठी आराखडा बनवा.
- संपूर्ण गटात वाचन व चर्चा.

fp|rukRed i|'u

- नवोपक्रमांच्या माध्यमातून आव्हानांना फायद्याच्या रूपात परिवर्तित करता येईल का? कसे?
- शालेय प्रक्रियांना मूर्त रूप देण्यास नवोपक्रम कोणत्या प्रकारे फायदयाचे ठरतात?

l|yHkdk lkBh lpuk

नवोपक्रम व त्यांच्यातील परिवर्तनाची शक्ती यावर विचार करण्याची पुरेशी संधी व वेळ सहभागींना दया, चित्रफीतीच्याही पलीकडे जाऊन विचार करण्यासाठी व निकषाधारित आराखडयांच्या बाहेर कार्य करण्यासाठी सहभागींना विचारप्रवृत्त करा.

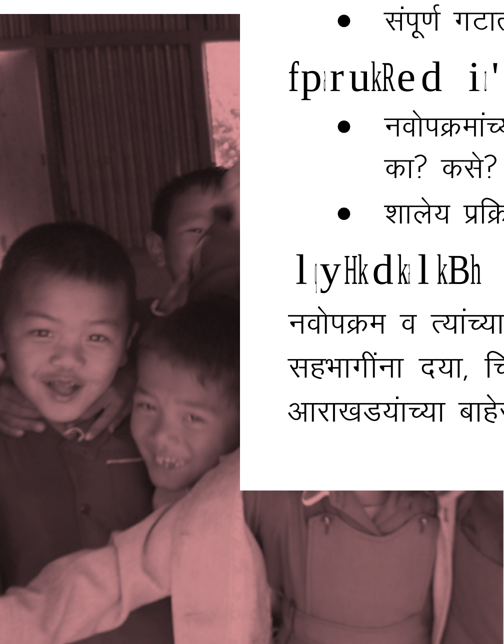

e[; ln'k

- मी नवोपक्रम घडवू शकतो – एकत्रपणे आपण नवोपक्रम घडवू शकतो
- आव्हाने हे धोके नाहीत तर संधी आहेत.

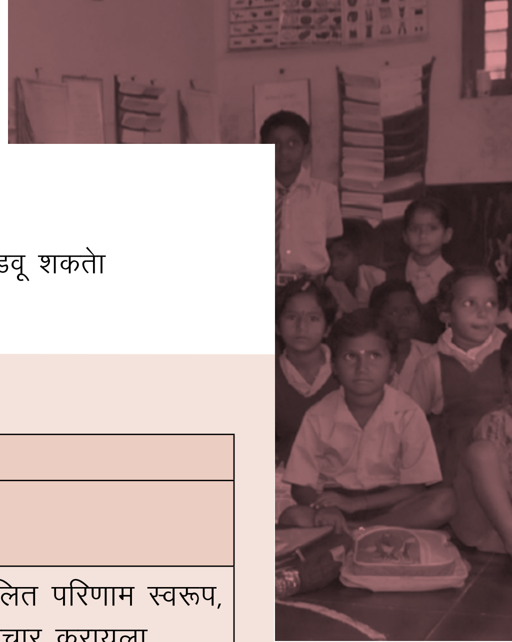

l= 3½ uokiØekP;k ekè;ekru 'kkGph iujpuk

Lk= 3	14-30 rs 15-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
व्यक्ती–अभ्यास वाचन, विश्लेषण व संपूर्ण गटासमोर सादरीकरण	60	तिन्ही सत्रांचा एकत्र संकलित परिणाम स्वरूप, सहभागी, वेगळा, हटके विचार करायला लागतील व नवोपक्रमशील पद्धतींची आखणी व नियोजन करतील.

fno l
7

Ñrh 3-1½ uokiØekoj vk/kkfjr 0;fDrvH;kl ¼case study)

gh Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& वैयक्तिक वाचन, चर्चा व व्यक्तिअभ्यास विश्लेषण (छोटया गटात) मोठया गटात सादरीकरण व समग्र चर्चा

[kkyhy ennîkpk ijke'k ?krkuk 0;fDrvH;kl vH;klk

- शाळेचा संदर्भ
- व्यक्तिअभ्यास प्रस्तुत मुद्दे/आव्हाने
- वापरलेली पद्धती
- सत्र 1 मध्ये नवोपक्रम ओळखण्याचे जे मानदंड निश्चित केले त्यांचा वापर करून व्यक्तिअभ्यासात नवोपक्रम आहे किंवा नाही, हे सुनिश्चित करा
- समग्र सादरीकरण व चर्चा

lpfoyY;k ik;Ú;k

- सहभागी छोटया गटात विभाजित होतील
- सहभागींना दयायचे व्यक्तिअभ्यास साहित्यात दिलेले आहेत
- *[D7_S3_3.1 : दिवस 7 सत्र 3 कृती 3.1 व्यक्तिअभ्यास]* प्रत्येक गट आपल्याला मिळालेल्या व्यक्तिअभ्यासावर चर्चा करेल. नवोपक्रम, पद्धती व दृष्टिकोन, आव्हाने, उत्तरे इ.
- समग्र सादरीकरण व चर्चा.

fpa rukRed i{'u

तिनही सत्रातील अध्ययनावरून हे सुनिश्चित करा की नवोपक्रम ओळखण्यासाठीचे मानदंड पुरेसे आहेत का? जर नाही तर अजून मुद्द्यांची भर घाला.

l qyHkdk lkBh lpuk

सत्र संचलित करताना सहभागींच्या अध्ययनाचे समालोचनात्मक विश्लेषण (critical analysis) करण्यासाठी मार्गदर्शन करा. जर गरज असेल तर त्यांना सूचना/दिशा दया. अध्ययनाच्या विश्लेषणाची पद्धती सहभागींना स्पष्ट रूपात समजली पाहिजे जेणेकरून त्यांचा प्रभावी रूपात वापर करता येईल.

e[; ln'k

- नवोपक्रम अमूर्त नाहीत. कोणतीही व्यक्ती नवोपक्रम करू शकते.
- नवोपक्रमांसाठी इच्छाशक्तीच नाही, तर ग्रहणशील अभिवृत्ती हवी.

l= 4% ljko@vH;kl

Lk= 4	15-45 rs 17-45	
Ñrh	dkykoèkh ¼feuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
शालेय विकास योजनेचा आराखडा तयार करा, ज्यात शालेय सुधारण ेत नवोपक्रम केंद्रस्थानी असतील	110	कोणीही नवोपक्रम तयार करू शकतो हा आत्मविश्वास वाढीला लागेल. शालेय विकास योजनेचे नवोपक्रमशील नियोजन करण्यास सक्षम होतील
विरोधावर विजय मिळविणे	10	

fnol
7

drh 4-1% uokiØekpk okij d:u 'kky; fodkl ;kstupk ckgî vkjk[kMk r;kj dj.kk

gh drh d'kh ?;ky\

in/krh& गटकार्य व समग्र सादरीकरण

lpfoyY;k ik;Ú;k

- सत्राचा हेतू स्पष्ट करण्यासाठी सुरूवातीच्या सूचना दया.

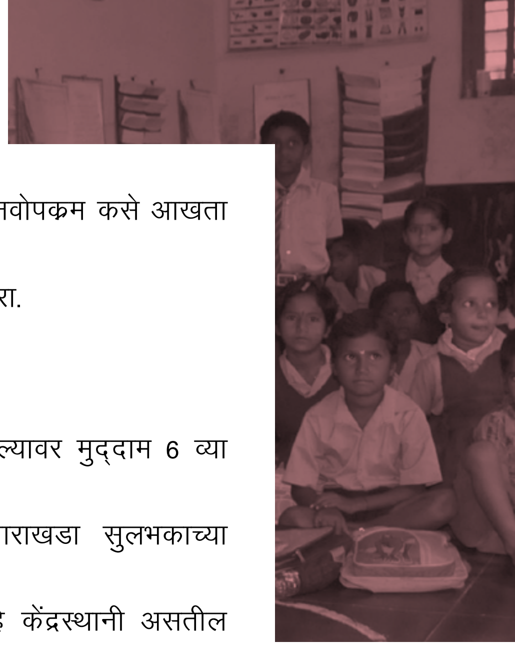

- पहिल्या तीन सत्रातील कृती व चर्चेद्वारे, शालेय विकासात नवोपक्रम कसे आखता येतील? त्यांच्या सुयोग्य नियोजनातील प्रमुख क्षेत्रे शोधा.
- संपूर्ण गटाची 5–6 सदस्यांच्या छोटया गटात विभागणी करा.
- मोठया गटात सादरीकरण व चर्चा

l|yHkdkl kBh l puk

- शालेय विकास आराखडा (SDP) : ही कृती दृढीकरण झाल्यावर मुद्दाम 6 व्या व 10 व्या दिवशी घ्यावी.
- या सत्राच्या यशस्वितेसाठी शालेय विकास योजनेचा आराखडा सुलभकाच्या मार्गदर्शनाखाली तयार करुन घ्यावा.
- शालेय विकास योजनेचा आराखडा बनविताना नवोपक्रम हे केंद्रस्थानी असतील याची खात्री करा.
- सहभागींशी चर्चा करून सादरीकरणाची नवोपक्रम पद्धती शोधा ज्यामुळे कार्याचे प्रदर्शन व विचारांची देवाणघेवाण होईल.

fno l
7

e|[; l n'k

- विचार करणे आनंददायी असू शकते.
- ‘होय! मी करू शकतो’ आणि ‘मी नवोपक्रम केलेत’ आणि ‘एकत्रपणे आपण नवोपक्रम करू शकतो व केलेत.’

d`rh 4-2% cnykyk fojk/k ;koj ekr d'kh djkoh ;kckcr fp=Qhr

दिवसाचा समारोप चित्रफीत दाखवून करा, ज्यात वास्तविक जीवनातील स्थितीत नवोपक्रम आणण्याविषयी गहनचिंतन आहे.

fp rukRed i'u

- मी नव्या पद्धतीने/वेगळया पद्धतीने नवोपक्रमांवरील सत्रे घेताना विचार केला का?
- ते सहभागींना कितपत उपयोगी पडले?
- आजच्या सत्रातून सहभागींकडून मला काय शिकायला मिळाले?
- सुलभक म्हणून नवोपक्रमातील चर्चेतून निघालेले मुद्दे मी स्वतःच्या व्यावसायिक विकासात कसे समावेशित करू शकतो? *[D7_S4_4.2 : दिवस 7 सत्र 4 कृती 4.2 बदलाला विरोधावर कशी मात कराल चित्रफीत]*

uknh

fno l
7

{k= 6

Hkkxhnkjkp\s usr`Ro

fnol

8

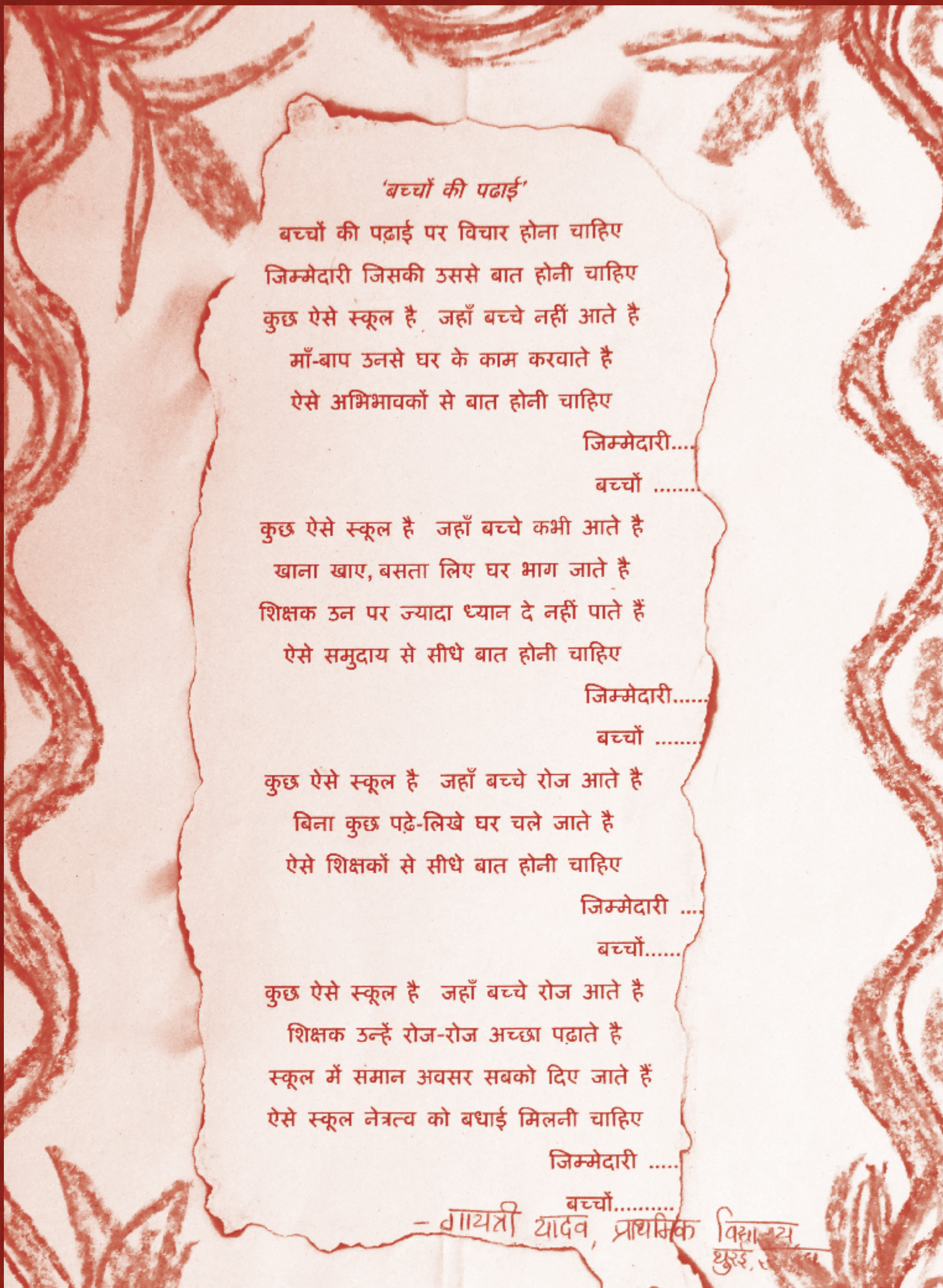

'बच्चों की पढाई'

बच्चों की पढाई पर विचार होना चाहिए
जिम्मेदारी जिसकी उससे बात होनी चाहिए
कुछ ऐसे स्कूल है जहाँ बच्चे नहीं आते है
माँ-बाप उनसे घर के काम करवाते है
ऐसे अभिभावकों से बात होनी चाहिए
जिम्मेदारी....
बच्चों ....

कुछ ऐसे स्कूल है जहाँ बच्चे कभी आते है
खाना खाए, बसता लिए घर भाग जाते है
शिक्षक उन पर ज्यादा ध्यान दे नहीं पाते हैं
ऐसे समुदाय से सीधे बात होनी चाहिए
जिम्मेदारी......
बच्चों ....

कुछ ऐसे स्कूल है जहाँ बच्चे रोज आते है
बिना कुछ पढ़े-लिखे घर चले जाते है
ऐसे शिक्षकों से सीधे बात होनी चाहिए
जिम्मेदारी ....
बच्चों......

कुछ ऐसे स्कूल है जहाँ बच्चे रोज आते है
शिक्षक उन्हें रोज-रोज अच्छा पढ़ाते है
स्कूल में समान अवसर सबको दिए जाते हैं
ऐसे स्कूल नेत्रत्व को बधाई मिलनी चाहिए
जिम्मेदारी .....
बच्चों..........

– गायत्री यादव, प्राथमिक विद्यालय, घुरई, [illegible]

fnol vkBok % lyHkdkdfjrk iMrkGklph

¼{k= 6& Hkkxhnkjkps usrRo½

fnol 8

vkt lkBh rUgh [kkyhy L=ksr@lk/kus tek dsyh vkgsr dk\

1. वैयक्तिक चिंतनासाठी मजकूर / आशय (D8_S2_2.1)
2. केस स्टडीसाठी Hand Out (D8_S2_2.2)
3. अभिरूप दृश्य (D8_S2_3.2)
4. भागीदारी निर्मितीची PPT (D8_S4_4.2)

[kkyhr xks"Vh miyC/k vkgsr ;kph [kk=h djk-

1 तक्ते
2 स्केच पेन
3 कोरे कागद
4 लॅपटॉप / संगणक
5 प्रोजेक्टर
6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या प्रती हस्तपत्रिका
7 ध्वनिक्षेपक

fnol 8

iLrkouk%

शाळेत येणारी मुले ही विविध आर्थिक, सामाजिक पार्श्वभूमी सोबत विविध अनुभव घेऊन येत असतात. जेव्हा त्यांच्या सामाजिक आणि भावनिक गरजा लक्षात घेतल्या जातात, तेव्हा त्यांना शाळेशी स्वतःला एकरूप करून घेता येते आणि ती अधिक चांगली शिकतात. मुलांचे जगणे समृद्ध करण्याची खात्री पालकांना,समाजाला इतर सहभागी घटकांना विविध माध्यमात सहभाग देऊन करण्याची संधी शाळांना असते. शाळाप्रमुखांना पालकांशी, समाजाशी, स्थानिक लोकांशी आणि इतर शाळाप्रमुखांशी सहभागी होण्यासाठी नातेसंबंध निर्मिती व बांधणी करण्यासाठी प्रमुख क्षेत्र शाळा प्रमुखांना मदत करील.

fnol
8

fnol vkBok % ,d n"Vh{ki

fnol 8		
Rkkfl dk	uko	oG fefuVkr
1	भागीदारी समजून, घेणे सहयोगींचा शोध आणि त्यांची बांधीलकी	75
2	घर–शाळा सहभाग	90
3	समाजासोबत काम करणे	75
4	यंत्रणेसोबत काम करणे आणि थांबणे	120

rkfldk 1% Hkkxhnkjh letu ?k.k % Hkkxnkjdkpk¼ LVsdgkYMj½ 'kkèk o R;kph xjro.kd

Lk= 1	10-00 rs 11-15	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu’iRrh
बिंगो कृती: लाभार्थी सोबत भागीदाराच्या गरजा ओळखणे	75	प्रत्येक मुलाच्या अध्यापनात सुधारणा होण्यासाठी विविध सहयोगी घटकांची भूमिका लक्षात घेतील.

Ñrh 1-1% fcaxks d`rh % ykHkkFkhZ HkkxhnkjkP;k xjtk 'kksèk.ks

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& समूह कृती/गटकृती

lwpd ik;Ú;k

fnol 8

- सुलभक म्हणतात की शाळेच्या लाभार्थींमध्ये वेगवेगळया अभिरूची असतात.
  - पालकांना वाटते की शाळा चालावी, शिक्षकांनी शिकवावे आणि मुलांनी शिकावे.
  - शिक्षकांना वाटते स्वतःची प्रगती व्हावी आणि मुलांनी संपादणूक पातळी गाठावी.
  - मुलांना वाटते सुरक्षितता आणि प्रोत्साहन देणारे वातावरण असावे, त्यासोबत भविष्यातील ऐच्छिकतेची खात्री दयावी.
  - समाजाला एक अशी अपेक्षा असते की, त्यांची संस्कृती सुरक्षित असावी
  - प्रशासनाला वाटत असते की, माहिती आणि योजनेचा वापर व्हावा किंवा ताबडतोब ते काम पूर्ण व्हावे.
  - शाळा व्यवस्थापन समितीला वाटत असते की, शिक्षक आणि मुले,पालक यांनी अधिक बांधीलकी आणि नियमितता जपावी.
- सुलभक पाच गट करतात
- सुलभक तक्ता समोर लावतात/स्लाईड दाखवितात आणि प्रशिक्षणार्थींना प्रत्येक लाभार्थी अर्थपूर्णरीत्या कोणत्या घटकांशी संलग्न आहे हे ओळखायला सांगतात.

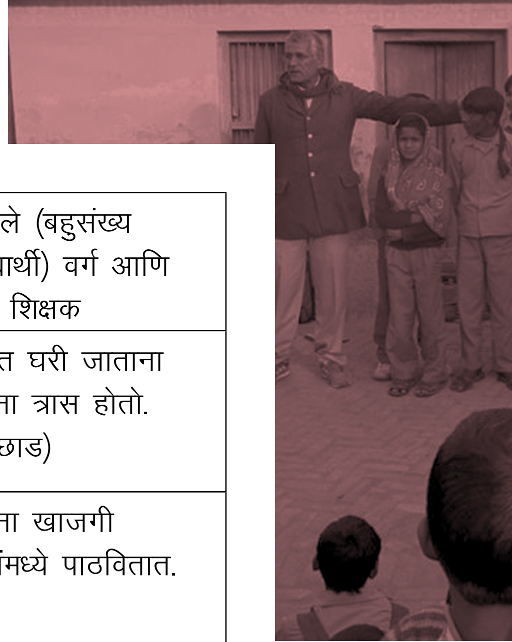

fno l
8

मध्यान्ह भोजनाच्या निकृष्ट दर्जाबद्दल पालक तक्रार करतात.	शाळा व्यवस्थापन समिती व शाळेचा वाद	भरलेले (बहुसंख्य विद्यार्थी) वर्ग आणि अपुरे शिक्षक
पिण्याचे पाणी नाही आणि स्वच्छता गृहाची सोय नाही हे माध्यमांनी दाखविले.	काही मुले संथगतिने शिकतात.	शाळेत घरी जाताना मुलींना त्रास होतो. (छेडछाड)
पालक कामाला जातात तेव्हा मुली त्यांच्या भावंडांना सांभाळण्यासाठी घरी थांबतात.	शाळेला इमारत नाही पण शिक्षक आणि मुले शाळेत आहेत.	मुलांना खाजगी शाळांमध्ये पाठवितात.

l|yHkdkl kBh l|puk %

लाभार्थींचा (stakeholder) शोध घेऊन त्यांच्याशी संबंधित शाळेतील कोणती आव्हान आहेत? आणि ही समस्या सोडवण्यासाठी त्यांची भूमिका काय आहे? सुलभक प्रत्येक गटाला त्यांचे सादरीकरण करायला सांगतील आणि चर्चा हाताळतील, यासाठी 5 मिनिटे एवढा वेळ देण्यात येईल.

fp|rukRed i|'u

योग्य लाभार्थी (stakeholder) व त्यांच्याशी संबंधित प्रश्न/समस्या शोधा

- कोणता सहभागी /लाभार्थी घटक दिलेल्या सूचीमधील समस्या सोडविण्यास मदत करू शकेल असे तुम्हांला वाटते? किंवा समस्या सोडविण्यास सहाय्यभूत ठरेल?
- वरील प्रश्न/विषय सोडविण्यासाठी लाभार्थ्यांना/सहभागी घटकांना तुम्ही कसे सहभागी करून घ्याल?

e|[; l|n'k

- शाळेला विविध सहभागी घटक असतात
- प्रत्येक सहभागी/आपली भूमिका निभावतो आणि व्यक्ती व शाळेविषयी रूची दाखवितो.
- प्रत्येक सहभागी घटकाची भागीदारी महत्त्वाची असते.

l= 2% ?kj&'kkGk Hkkxhnkjh@lgHkkx

Lk= 2	11-15 rs 12-45	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
वैयक्तिक चिंतन	30	पालकांशी एकात्म होण्याचे विविध मार्ग समजून घेतील.
गटचर्चा केस स्टडी (व्यक्तिअभ्यास) (प्रत्येक गट दोन व्यक्तिअभ्यासावर विचार करील, दिलेल्या प्रश्नावर चिंतन)	60	शाळा–घर सहभागाविषयी प्रत्येकजण आव्हाने, शक्तिस्थाने आणि शक्यता या बद्दल सजग होईल,

fnol
8

Ñrh 2-1% oS;fDrd fparu

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& वैयक्तिक चिंतन

lpd ik;Ú;k&

- सुलभक सूचना देतात की, प्रशिक्षणार्थींनी दिलेला मजकूर वाचून त्यावर दिलेल्या प्रश्नांचा विचार करावा. ते प्रश्न सोबत जोडले आहेत. *[D8_S2_2.1: दिवस 8 तासिका 2 कृती 2.1 वैयक्तिक चिंतनाकरिता मजकूर]*
- घर शाळा भागीदारी बाबत सुलभक लिहिलेले कागद जमा करतात आणि चर्चा करतात

lYkHkdklkBh lpuk

सुलभक वर्गात खुली चर्चा सुरू करतात आणि मुख्य मुद्द्यांचे संकलन करतात ते मुद्दे चर्चेतून आलेले आहेत

Ñrh 2-2% 0;Drh vH;kl ;koj vkèkkfjr xVppk

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& छोटा गट कृती

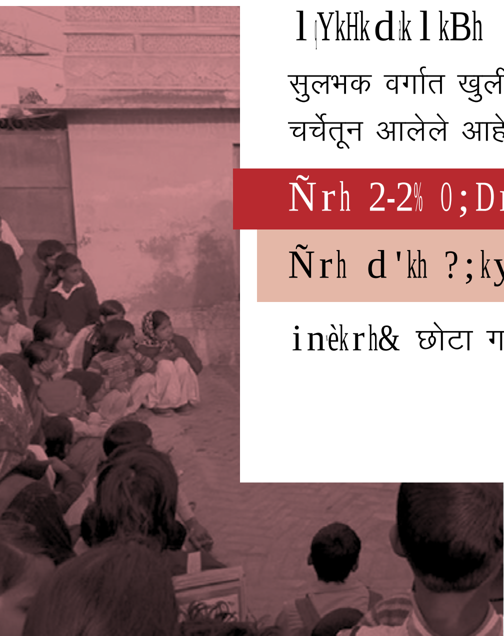

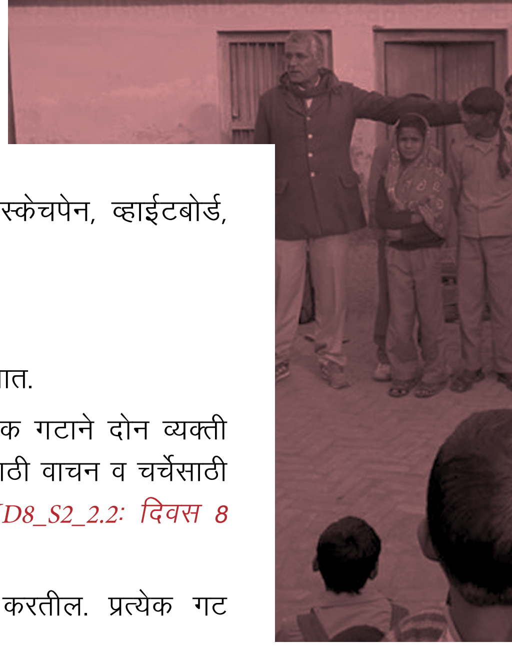

vko';d lkfgR;%& व्यक्ती अभ्यास (case study) तक्ता, तक्ते, स्केचपेन, व्हाईटबोर्ड, मार्कर पेन

lpd ik;Ú;k

- सुलभक प्रशिक्षणार्थींची 4 गटांत विभागणी करून सूचना देतात.
- प्रत्येक गटाने दिलेल्या व्यक्ती अभ्यासाचे वाचन करावे (प्रत्येक गटाने दोन व्यक्ती अभ्यास) शेवटी दिलेले प्रश्नांवर आधारित समाधान शोधण्यासाठी वाचन व चर्चेसाठी 35 मिनिटे. व्यक्ती अभ्यास या संदर्भामध्ये जोडलेला आहे *[D8_S2_2.2: दिवस 8 तासिका 4 कृती 2.2 चर्चा व्यक्तीअभ्यासावर आधारित]*
- प्रत्येक गट त्यांच्या उपायांचे सादरीकरण मोठया गटात करतील. प्रत्येक गट यासाठी 10 मिनिटे घेईल.

ekB;k xVkr ppklkBh fopkjiorld i'Uk

- मुलांच्या अध्यापनात व विकासात बालक कसे योगदान देऊ शकतात?
- पालकांसोबत संबंध/नाते प्रस्थापित करताना कोणकोणती आव्हाने पेलावी लागतात?
- शाळेसाठी स्त्रोत म्हणून कोणकोणत्या प्रकारे पालकांचा वापर/उपयोग करता येऊ शकतो?
- शाळाप्रमुख म्हणून घर, शाळा प्रभावी नातेसंबंध प्रस्थापित करण्यासाठी तुम्हांला सध्या कशाचा अडथळा येत आहे?
- तुमच्या शाळेतील पालकांसाठी तुम्ही कोणकोणत्या संधी निर्माण करू शकता?
- शाळेतील उपक्रमांबाबतीत तुम्ही पालकांशी कसा संवाद साधाल?
- शाळेतील उपक्रमांत सक्रिय सहभागासाठी तुम्ही पालकांना कसे प्रेरित कराल?

lyHkdklkBh lpuk

सर्व प्रशिक्षणार्थींना सर्व व्यक्तिअभ्यास साहित्य वाटप करण्यात यावे. त्यांना सर्वांचे वाचन करायला सांगावे, कारण चर्चेच्या वेळी सर्वांना सर्व मुद्देनिहाय माहिती असणे आवश्यक आहे.

ie[k lns'k

- मुलांचे अध्ययन व विकास यांबाबत पालकांमध्ये जाणीव जागृती निर्माण करणे
- मुलांच्या कल्याणासाठी शाळाप्रमुखांनी शिक्षक आणि पालकांना एकत्र आणावे.

fno l
8

l= 3% lektklkcr dke dj.k

Lk= 3	13-30 rs 14-45	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu"iRrh
शाळा आणि समाज यांमधील एकमेकांविषयीच्या अपेक्षांविषयी चिंतन	20	समाजाच्या शाळेकडून आणि शाळेच्या समाजाकडून सामंजस्यात्मक अपेक्षा समजून घेतील.
शाळा व्यवस्थापन समितीचे शाळा विकासासाठी योगदान अभिरूप स्वाध्याय	55	शाळा व्यवस्थापन समिती शाळा विकासात कशी सहभागी होऊ शकते हे समजून घेतील.

Ñrh 3-1% 'kkGk vkf.k lekt ;kP;krhy ,dedkfo"k;hP;k vis{kkcnny lkefgd fpUru

कृती कशी घ्याल?

inèkrh& गट पद्धत/चर्चा.

lpd ik;Ú;k

- एकमेकांच्या विरूद्ध भिंतींवर दोन रंगांचे चार्ट पेपर चिकटवा. प्रशिक्षणार्थींना दोन गटांत विभागा, समाज आणि शाळाप्रमुख यांना चार्टवर त्यांच्या एकमेकांकडून काय काय अपेक्षा आहेत त्या लिहायला सांगा. उदा. शाळाप्रमुख लिहितात की त्यांच्या समाजाकडून काय अपेक्षा आहेत आणि समाज लिहितो की त्यांच्या शाळेकडून काय अपेक्षा आहेत.
- या कृतीसाठी 20 मिनिटे वेळ द्या. त्यानंतर त्यांच्यात बदल करा, एकमेकांनी लिहिलेले वाचायला सांगा.

Ñrh 3-2% 'kkGk 0;oLFkkiu lferhp ;kxnku ¼vfHk:i Lokè;k;½

Ñrh d'kh ?;ky\

inèkrh& अभिरूप स्वाध्याय, मोठया गटाच्या चर्चेने.

fno l
8

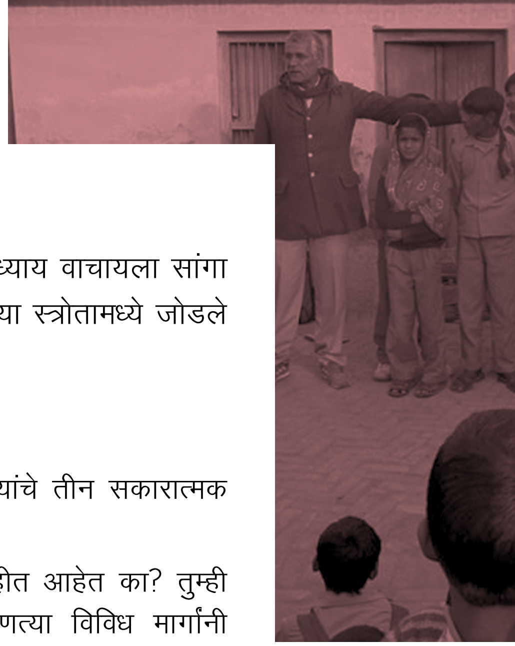

fno l
8

lpd ik;Ú;k

प्रशिक्षणार्थींना विविध गटात विभाजित करा आणि त्यांना दोन स्वाध्याय वाचायला सांगा आणि प्रश्नांच्या आधारे बुद्धिमंथन करायला सांगा. अभिरूप दृश्य या स्त्रोतामध्ये जोडले आहे. *[D8_S3_3.2: दिवस 8 तासिका 3 कृती 3 अभिरूप दृश्य]*

ekB;k xVkP;k pplkBh fopkjiorld i'u

- तुमच्या शाळा व्यवस्थापन समितीचे सदस्य कोण आहेत? त्यांचे तीन सकारात्मक गुण सांगा.
- शाळा व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना त्यांच्या भूमिका माहीत आहेत का? तुम्ही त्यांना त्यांच्या भूमिकांबद्दल जाणीव करून द्या, ते कोणत्या विविध मार्गांनी शाळेसाठी योगदान देऊ शकतात?
- तुमच्या शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समिती सदस्यांशी असलेल्या संबंधांचे कसे वर्णन कराल?
- तुमच्या शाळेच्या गरजांना शाळा व्यवस्थापन समिती कसा प्रतिसाद देते?
- तुमच्या मते शाळा व्यवस्थापन समिती कोणती सर्वांत मोठी महत्त्वाची गोष्ट करू शकते ?
- शाळेच्या विकासासाठी शाळा व्यवस्थापन समिती उपयोगाची ठरू शकते असे तुम्हांला वाटते का? कसे?
- तुमच्या शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीची भूमिका तुम्ही कशी बळकट करू शकाल? तुम्ही काय कराल?

lyHkdklkBh lpuk

सुलभकांनी अभिरुप दृश्याची प्रिंट घेऊन सर्व प्रशिक्षणार्थींना तिचे वाटप करावे, गटातील चर्चेनंतर, सुलभक मोठया गटात चर्चेला सुरूवात करतील.

e[; ln'k

- मुलांच्या विकासासाठी आणि शिकण्यासाठी समाजाचे ज्ञान आणि माहिती ही बाब सर्वांत महत्त्वाची आहे.
- समाज हा समृद्ध स्त्रोत उपलब्ध असतो आणि शालेय विकासासाठी तो वेगवेगळया पद्धतीने योगदान देऊ शकतो.
- समाजशक्तीच्या उपयोगासाठी, दोन्ही बाजूंनी संप्रेषण खूप आवश्यक असते.

l= 4% ;=.kklkcr dke dj.k

Lk= 4	15-00 rs 16-30	
Ñrh	dkyko/kh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu"iÙkh
भूमिका अभिनय : यंत्रणेतील कार्यरत घटक आणि शाळा प्रमुखांसोबत समन्वयाने काम करणे.	60	शिक्षण विभागातील विविध कार्यकारी घटकांसोबत संबंध प्रस्थापित करतील आणि त्यांचे महत्त्व समजून घेणे, शाळा प्रमुखांनी संबंध निर्माण करून समन्वयाने त्या इतरांसोबत काम करण्याचे महत्त्व समजून घेतील.
समारोप आणि कालचक्र	30	

Ñrh 4-1% ;=.krhy dk;Zjr ?kVdklkcr vkf.k 'kkGk ie[kkalkcr leUo;kus dke dj.k

gh Ñrh d'kh gkrkGky\

inèkr% भूमिका अभिनय

fnol
8

lpd ik;Ú;k

1. 4 किंवा 5 गट तयार करा.
   - गट 1 हा प्राचार्य, प्रमुख शिक्षक आणि सहकारी म्हणून भूमिका करेल.
   - गट 2 हा गटशिक्षणाधिकारी, प्रमुख शिक्षक आणि सहकारी म्हणून भूमिका करेल.
   - गट 3 हा गटसाधन केंद्र / समूह साधन केंद्र साधन व्यक्ती प्रमुख शिक्षक आणि सहकारी म्हणून भूमिका करेल.
   - गट 4 हा वेगवेगळया शाळेचे प्रमुख शिक्षक म्हणून भूमिका करेल.
2. प्रत्येक गटात, प्रशिक्षणार्थी चर्चा करतील आणि अडथळा शोधून काढतील की ,शाळाप्रमुखांना य़ंत्रणेतील कार्यरत घटकांना कसे हाताळावे लागते, जसे BEO, BRC, CRC & PRIs ते सुध्दा त्यांच्या वरील सहभागी घटकांकडून स्वतःच्या अपेक्षा व्यक्त करतात. गट 4 मधील सहभागी लोक प्रत्येक शाळेत जाणवणारे प्रश्न, त्या अनुषंगाने काही भरीव उपाय इतर गटांतील शाळाप्रमुखांनी सादर करायला हरकत

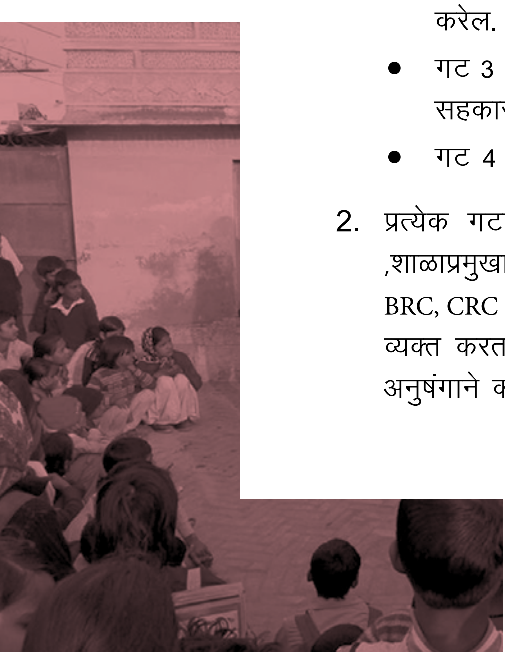

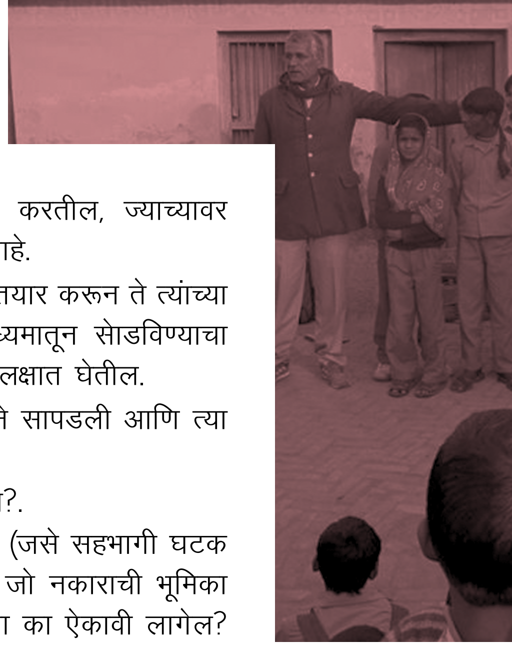

नाही. अशा तऱ्हेने प्रशिक्षणार्थी काही विषय/प्रश्नांची यादी करतील, ज्याच्यावर त्यांना त्यांचे मानवी संबंध प्रस्थापित करून काम करावयाचे आहे.

3. प्रत्येक 4/5 सहभागींचा गट त्यांच्या छोटासा भूमिका अभिनय तयार करून ते त्यांच्या सहभागी घटकांना शोधून काही विषय/प्रश्न संवादाच्या माध्यमातून सोडविण्याचा प्रयत्न करतील. प्रत्येक गट कृती करतांना खालील दर्शकांना लक्षात घेतील.
   - संबंधित सहभागी घटकांना त्यांच्या गटात कोणती आव्हाने सापडली आणि त्या उलट आव्हानांमुळे कोणते सहभागी घटक सापडले?
   - संबंधित सहभागी घटकांशी ते कसा संवाद साधू शकतील?.
   - जर त्यात सहभागी घटकांची विश्वासार्हता आढळून आली (जसे सहभागी घटक सदस्य म्हणून भूमिका करलेच, जसा पंचायतीचा सदस्य जो नकाराची भूमिका करू शकतो) ते कसे सादर करतील व त्यांची बाजू त्यांना का ऐकावी लागेल?
   - नाट्यीकरण करताना, प्रशिक्षणार्थींनी हे लक्षात ठेवायचे की त्यांना अशा पद्धतीने सहभागी घटकांशी संवाद साधायचा की त्यांच्यामध्ये भूमिका करताना उपायांपर्यंत पोहचावे. शाळाप्रमुख आणि इतर प्रशिक्षणार्थी हे सहभागी घटकांची भूमिका करीत आहेत.

6. प्रत्येक गटाने भूमिका अभिनय सर्वांच्यासमोर सादर करावा.

fno l
8

l|yHkdk l kBh l |puk

iR;d Hkfedkf Hku;kurj l|yHkd ekB;k xVkr pPkk ?kMorhy o pp|ru fu"iUu >kyy egRokp enn v/kkj[khr djrhy-

fp|rukl kBhp i|'u

- गटाने शोधून काढलेली आव्हाने यांना सहभागी घटकांचा अधिकार, व जबाबदाऱ्याशी अनुरूप होते? असे तुम्हांला वाटते का? किंवा तुम्हांला असे वाटते का सहभागी घटक हे शोधून काढलेली आव्हाने सोडवायला अयोग्य होते? तुमचे मत सांगा?
- तुम्हांला असे वाटते का की गटाने प्रश्न मांडताना/सोडविताना सहभागी लोकांसोबत विविध मार्गांनी, पद्धतीने प्रयत्न केला? कसा?
- नकारार्थी, विरूध्दार्थी सहभागी घटकाला हाताळताना गटातील सदस्यांनी काय केले? तुम्हांला असे वाटते का की, खूप कठीण प्रसंग वेगळया पद्धतीने हाताळू शकले असते?
- आव्हाने/प्रश्न हाताळताना गटात कोणती कौशल्ये स्पष्टपणे जाणवली? दिसून आली?
- तुम्हांला असे वाटते का की, गटातील सदस्यांनी सहभागी घटकांतील सुप्तशक्तींना बाहेर काढून काही प्रश्न सोडविले? आणखी कोणत्या पद्धतीने सहभागी घटकांच्या ज्ञानाचा आणि कौशल्यांचा उपयोग करून घेता आला असता? (प्रशिक्षणार्थींनी चिंतन करून त्यांच्या सहभागी घटकांच्या खऱ्या शक्तिस्थानाचा/गुणवैशिष्ट्यांचा विचार करून उत्तरे देण्यासाठी प्रोत्साहित करावे..)

ie[k ln'k

- अस्तित्वात असलेली आधारात्मक रचना समजून घेणे आणि शालेय विकासात शिक्षणातील कार्यरत घटकांची भूमिका समजून घेणे.
- समवयस्क आणि शिक्षणातील इतर कार्यरत घटकांशी एकमेकांना छेद देणाऱ्या अध्ययन पद्धतीची बांधणी करणे.

Ñrh 4-2% lekjki vkf.k legkyk fuèkkfjr oG n.k ¼Circle Time)

gh Ñrh d'kh gkrkGkoh\

inèkrh& सुलभकांचे सादरीकरण आणि व्यक्तिगत चिंतन

lpd ik;Ú;k

- PPT चे Handouts - 'भागीदारी बांधणीची प्रक्रिया' याचे सर्व प्रशिक्षणार्थींना वितरण करावे.
- भागीदारी बांधणीची प्रक्रिया सादरीकरण स्त्रोतांमध्ये जोडती आहे. *[D8_S4_4.2 दिवस 8 तासिका 4 कृती 4.2 PPT भागीदारी बांधणी प्रक्रिया]*
- संपूर्ण दिवसाचा आढावा. उदा. सहभागी घटकांची उजळणी, लाभार्थींची गरज, समान अभिरूचीचा शोध, द्विमार्गी एकात्मतेची प्रक्रिया

fno l
8

fpruk lkBh i'u

- दिवसभराच्या कृतीवर चिंतन करा.
- तुमच्या शाळेत तुम्ही शिकलेले काय उपयोगात आणू शकाल?

ie[k ln'k

- अस्तित्वात असलेली आधारात्मक रचना आणि शालेय विकासात शिक्षणातील कार्यरत घटकांची भूमिका समजून घेणे?

समन्वयक आणि शिक्षणातील इतर कार्यरत घटकांची एकमेकांना छेद देण्याऱ्या अध्ययन पद्धतीची बांधणी करते.

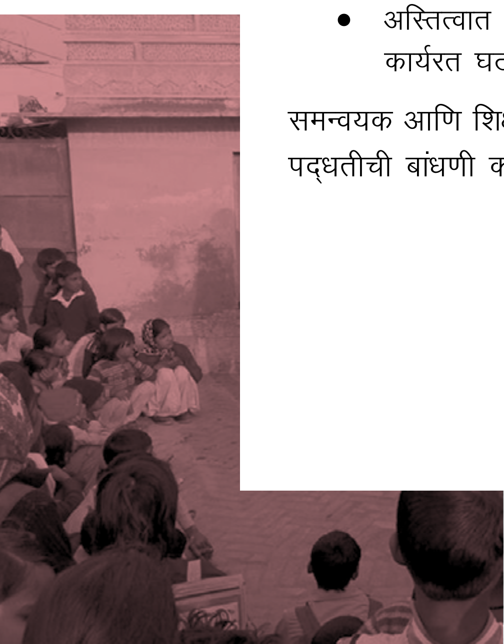

uksnh

fno l
8

uknh

fno l
8

lidyu o 'kkys;
ifjfLFkrhu#i mi;ktu

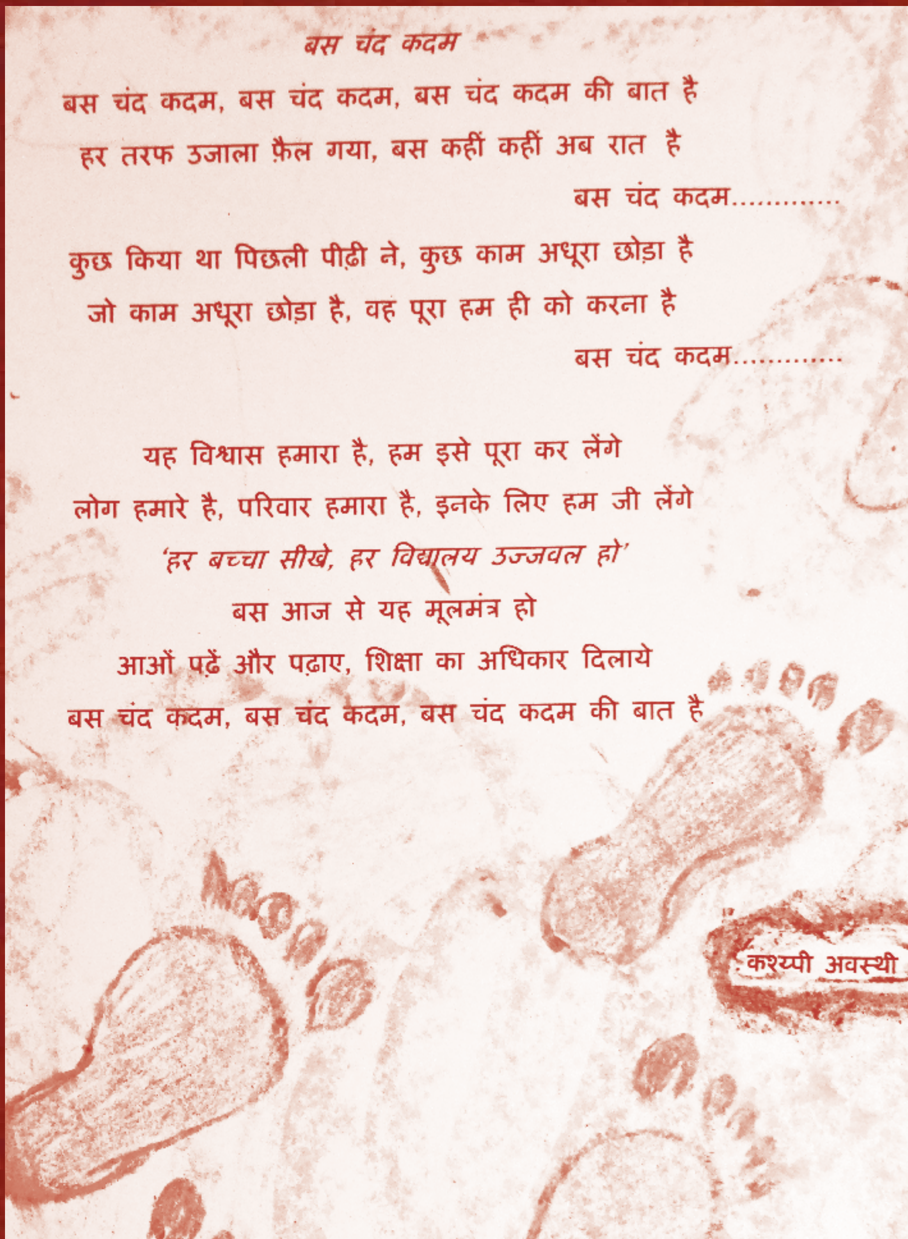
बस चंद कदम

बस चंद कदम, बस चंद कदम, बस चंद कदम की बात है
हर तरफ उजाला फ़ैल गया, बस कहीं कहीं अब रात है
बस चंद कदम.............

कुछ किया था पिछली पीढ़ी ने, कुछ काम अधूरा छोड़ा है
जो काम अधूरा छोड़ा है, वह पूरा हम ही को करना है
बस चंद कदम.............

यह विश्वास हमारा है, हम इसे पूरा कर लेंगे
लोग हमारे है, परिवार हमारा है, इनके लिए हम जी लेंगे
'हर बच्चा सीखे, हर विद्यालय उज्जवल हो'
बस आज से यह मूलमंत्र हो
आओं पढ़ें और पढ़ाए, शिक्षा का अधिकार दिलाये
बस चंद कदम, बस चंद कदम, बस चंद कदम की बात है

कश्यपी अवस्थी

fnol
9

fnol uook % lqyHkdkdfjrk iMrkGk lqph

lqdyu@n'khdj.k

fnol 9

[kkyhr ckch miyC/k vlY;kph [kk=h djk-

1 तक्ते ☐
2 स्केच पेन ☐
3 कोरे कागद ☐
4 लॅपटॉप / संगणक ☐
5 प्रोजेक्टर ☐
6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या प्रती हस्तपत्रिका ☐
7 ध्वनिक्षेपक ☐

fno l
9

iLrkouk%

गेल्या दोन दिवसांत शाळाप्रमुख म्हणून त्यांच्या क्षमता वृद्धीची सुरूवात झाली असेल, तसेच गेल्या आठ दिवसांत त्यांच्या अध्ययनाचे दृढीकरण होत आहे आणि एकत्रितपणे त्यांच्या शाळांचा विकास आराखडा आदरर्शवत निर्माण करून शाळेचा कायापालट, त्यांच्या समवयस्कांच्या मदतीने (सांगण्याने, चर्चेने) होणार आहे.

या तासिकेच्या निष्पत्तीतून शाळाप्रमुखांना एक निश्चित खरा, भरीव आराखडा विकसित करण्यासाठी सक्षम करणे, शाळेकरिता त्यांची भूमिका शाळा सुधारण्यासाठी नवीन नेतृत्वाची असणार आहे. दोन दिवसांत स्वतःच्या शाळेविषयी, समवयस्कांच्या अनुभवातून स्त्रोत म्हणून स्वतःच्या शाळेच्या खऱ्या अडचणींची सोडवणूक करणे आणि अशा समवयस्कांचा शोध घेणे हे प्रश्न सोडविण्यासाठी अधिकारप्राप्त व्यक्तीच्या वर्णनापेक्षा अधिक महत्त्वाचे असते.

नवव्या दिवशी शाळाप्रमुख ते मागच्या काही दिवसात काय शिकले यावर चिंतन करतील आणि भूमिका अभिनयाच्या माध्यमातून त्यांना समजलेली, सुधारणा करण्याची भूमिका दिग्दर्शित करतील. त्यानंतर ते शाळा विकास आराखडा विकसित करून त्यात 'कायापालट' करण्यासाठी नवीन कल्पनांचा समावेश करतील. संघ/गट एकमेकांच्या कामाचे पुनरावलोकन करतील आणि मोठया गटाच्या माध्यमातून चांगल्या शाळा विकास आराखडयाची वैशिष्टये/अटी बनवतील की जी सुधारणात्मक असतील.

दहाव्या दिवशी गट चर्चेच्या अनुषंगाने, शाळाप्रमुख स्वतःच्या शाळेचा शाळा विकास आराखडा (SDP)बनवतील. कार्यशाळेच्या दिवशी शाळाप्रमुख गटात नियोजन करतील की त्यांनी येणाऱ्या काही महिन्यांत काय करणे गरजेचे आहे आणि ते एकमेकांना शाळा सुधारण्यासाठी कसा आधार देऊ शकतील. त्यानंतर समवयस्कांकडून शिकण्याची संस्कृती आणि त्याचे बीजारोपण हे अध्ययन समुदायासाठी (LCs) असेल.

fno l uook % ,d n"Vh{ki

fno l 9		
rkfl dk	Ukko	oG fefuVkr
1	अध्ययनाचे दृढीकरण/संकलन	45
2	शाळेच्या माहितीवरून शाळा विकास आराखडा बनविणे	150
3	सादरीकरण आणि एकमेकांचे पुनरावलोकन	90
4	चांगल्या SDP साठी मानके/अटी निर्माण करणे	75

l= 1% v/;;ukpk n<hdj.k@ldyu

Lk= 1	9-30 rs 10-15	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu’IkRrh
आठव्या दिवसाचा आढावा : फोटो स्टोरी दाखविणे/गटात चिंतन आणि आदानप्रदान	25	मागील 8 दिवसाचा आढावा (लोक आणि निर्मिती) घेतात.
वैयक्तिक चिंतन	20	प्रत्यक्ष प्रमुख क्षेत्रातील वैयक्तिक अध्ययनाची अभिव्यक्ती करता येईल.

d`rh 1-1% ekxhy vkB fnol kPkk vk<kok@ekxkok

d`rh d'kh gkrkGkoh\

in/kfr% गटकार्य आणि वैयक्तिक चिंतन

lpd ik;Ú;k

fno l
9

Nk;kfp= dFkk%& कार्यशाळा सुलभक एक छायाचित्र कथा तयार करतात. ही कथा प्रशिक्षणार्थींनी अगोदरच प्रोजेक्टरवर बनवून ठेवायची आहे. (छायाकथा म्हणजे मागच्या चार तासिकांतील प्रत्येक दिवसाच्या कामकाजाचा आढावा होईल, त्यात शीर्षक, मुद्दे घालून PPT तयार करावी) याचा फायदा असा होईल की, मागच्या दिवसाच्या कृती पुन्हा समोर येतात आणि अधिक अनुभवजन्य आढावा सर्वांना ताजेतवाने करून जातो. त्याचा फायदा 'आनंद आणि सर्वांमध्ये मालकी हक्काची जाणीव होऊन आठ दिवसाच्या प्रवासाचे आनंदी वातावरणांत दृढीकरण होते.

xVppk r=%& प्रशिक्षणार्थींचे 5/6 सदस्यांचे सहा गट करावेत. ते सहा गट अभ्यासक्रमातील सहा प्रमुख क्षेत्रांपैकी एक क्षेत्र निवडतील. गटांनी निवडलेल्या कृती आणि प्रमुख संदेश, प्रमुख क्षेत्र यांवर चिंतन करणे गरजेचे/अपेक्षित आहे. ते त्यांच्या वैयक्तिक टिपणांचाही अध्ययनाची निष्पती पाहण्यासाठी आधार घेऊ शकतात.

हे गट दिलेल्या कागदावर किंवा संगणक असेल तर त्यावर रंगीत आकर्षक च्च्ज बनवितील. ते इतर साधनांचाही वापर करू शकतील जसे फोटोज किंवा लिखित कागद ज्यामुळे अधिक परिणामकारकता येऊ शकेल.

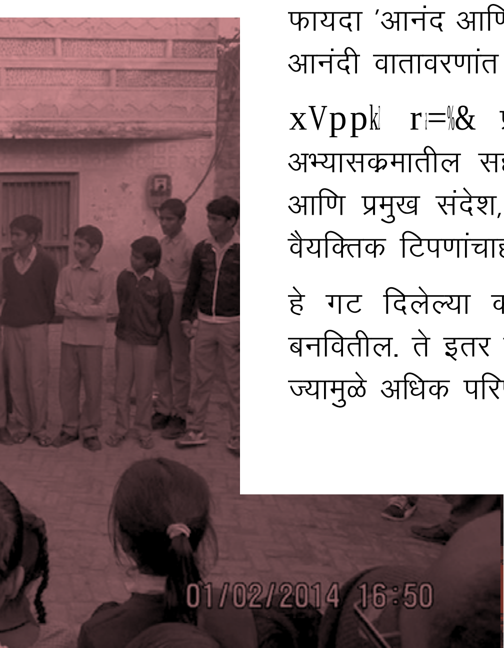

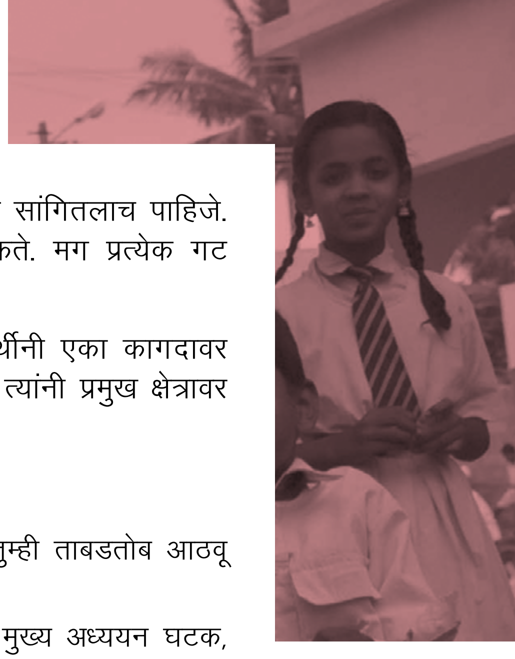

प्रत्येक गटाने निवडलेल्या प्रमुख क्षेत्राचा महत्त्वाचा संदेश/उद्‌देश सांगितलाच पाहिजे. ही मध्यवर्ती कल्पना आहे जी प्रमुख क्षेत्राशी निगडित असू शकते. मग प्रत्येक गट सर्वांच्या समोर सादरीकरण करेल.

o;fDrd fprukP;k ik;Ú;k%& गट चर्चेनंतर प्रत्येक प्रशिक्षणार्थीनी एका कागदावर 'मागच्या आठ दिवसांतील 'माझे अध्ययन' लिहायचे. या लेखनात त्यांनी प्रमुख क्षेत्रावर स्वतःचे चिंतन/विचार मांडायचे आहेत.

fpruk1kBh i'Uk

- गेल्या आठ दिवसांत तुमचे प्रमुख अध्ययन काय झाले जे तुम्ही ताबडतोब आठवू शकता?
- प्रत्येक दिवशी, प्रत्येक सत्रातील तुम्हांला प्रभावित करणारा मुख्य अध्ययन घटक, काही नवीन कल्पना, समज इ. तुम्ही आठवू शकता का?
- कुणाला अध्ययनात आणखी काही भर घालावी असे वाटते?

l|yHkdk1kBh Vhi%&

- मागच्या आठ दिवसांसाठी जर तुमच्याकडे कॅमेरा सहज उपलब्ध असेल तर फोन कॅमेरा असला तरी मग एका व्यक्तीला प्रत्येक दिवसाचे सर्व प्रशिक्षणाचे, सर्व तासांचे पहिल्या दिवसापासूनचे फोटो काढायला सांगावेत.
- प्रत्येक व्यक्तीचे प्रत्येक तासाचे अध्ययन वेगवेगळे असते म्हणून 'सहमती वर अधिक वेळ देणे ही अध्ययनातील चांगली बाब नाही.

fno l
9

l= 2% ,dk 'kkGP;k ekfgrho:u@vk/kkjko:u 'kkyš; fodkl vkjk[kMk r;kj dj.k

Lk= 2	10-30 r 13-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vif{kr Qyfu'IkRrh
गटनिर्मिती, कल्पना आणि शाळा विकास आराखडयावर गटकार्य	150	शाळाप्रमुख एकत्रित विचार करतील, एक सर्वसमावेशक समिती म्हणून त्यांच्या सुधारणात्मक शाळांच्या कल्पनेवर आधारित शाळा विकास आराखडा बनवतील.

d`rh 2-1% xVkr 'kkys; fodkl vkjk[kMk cufo.k

d`rh d'kh ?;koh\

in/kfr& गट कार्य

lapd ik;Ú;k

मागच्या तासिकेत विकास आराखडा समजून घेऊन ही तासिका घ्यायची आहे,ही पुढची पायरी आहे. सुलभक गटांमध्ये शालेय विकास आराखड्याबद्दल चर्चा करतील.

गटात एकत्र काम करून मागच्या कृतींच्या नोट्स/टिपणे यांची प्रत्येक दिवसावर आधारित एकमेकांशी आदानप्रदान करा. प्रत्येक प्रमुख क्षेत्रातील मुख्य अध्ययन घटकावर कार्यशाळेतील दिवसावर आधारित एकत्र बसून त्यांची शाळा बदलल्यानंतर कशी दिसेल याचे मुख्याध्यापकांनी दृश्य स्वरूपात (काल्पनिक चित्र) पाहायचे आहे. प्रशिक्षणार्थींनी सुध्दा ते बदल शाळेत होण्यासाठी कोणती कारणे असतील. यावर प्रोत्साहित होऊन काही पैलू सांगायचे आहेत. हा गट त्यांचे भविष्यवेध योजनेवर लक्ष केंद्रित करील आणि बदललेली शाळा ही संकल्पना/योजना करण्याजोगी/शक्य वाटणारी असावी. मागच्या काही दिवसांत कार्यशाळेत झालेल्या चर्चेवर आधारित शालेय विकास आराखडा तयार करण्याची कल्पना आहे. शालेय विकास आराखडा तयार करून त्याची अंमलबजावणी करतांना येणारी आव्हाने आणि अडथळे यांचाही विचार करावा.

हे करण्याकरिता, गटातील एका सदस्याची शाळा आणि तिचे वास्तविक रूप आणि तिच्या सुधारणेबाबत बोलायचे आहे हे असे दिसेल? त्याकरिता त्या शाळेची संपूर्ण माहिती मुख्याध्यापकांनी गृहकार्यात घेऊन यायची आहे

fnol
9

शालेय विकास आराखडा (SDP) विकसित करण्यासाठी, गटात कमी कालावधीचे व दीर्घ कालावधीचे भविष्यवेध नियोजन करून, SDP ला लागणारे रेखीव आराखडे देऊन त्यासाठी प्रमुख क्षेत्रातील स्वतःचे नियोजन वापरावे.

प्रत्येक गट स्वतःच्या SDP तयार करताना खालील मुद्दे विचारात घेईल.

- कार्यशाळेच्या कालावधीत शाळेचा भविष्यवेधी आराखडा विकसित करायचा आहे, हे करताना कोणकोणत्या आव्हानाना सामोरे जावे लागेल?
- सूचविलेल्या विविध पायऱ्या आणि त्याच्या सामूहिक भविष्यवेधासाठी शाळेची सुधारणा उपयोगात आणावी

fparuklkBhpk iz'u

- तुमच्या प्रत्येक बदलासाठी तुमचे कोणते ध्येय आहे. (ध्येय साध्य करण्याजोगे)
- प्रत्येक समस्येसाठी, उपायांच्या दृष्टीने विचार करा. (समस्या सोडविण्यासाठी मागच्या आठ दिवसांतील माहितीचा वापर करा)
- विशिष्ट उपायासाठी तुम्ही कोणता प्रगतीचा मार्ग आखाल? 3–4 पायऱ्या लिहा.
- तुम्हांला कोणाची गरज आहे? कोणती साधने तुम्हांला गरजेची वाटतात?

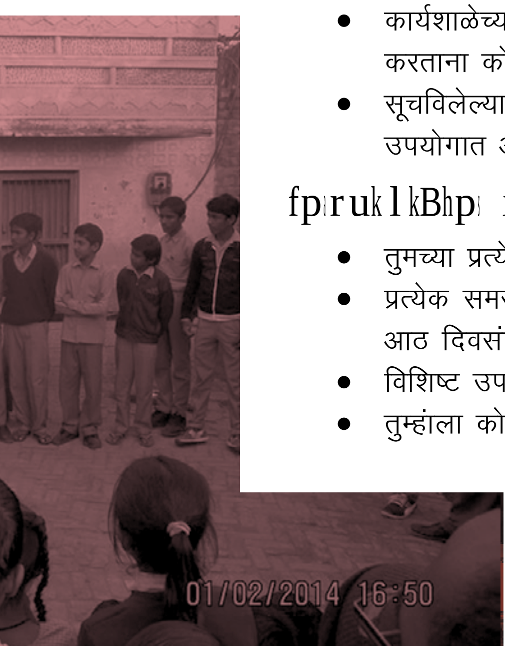

fno l
9

lqyHkdklkBh lwpuk

- तासिकेची निष्पती म्हणून भिंतीवर तक्ते/कागद लावा. प्रत्येक गटाला त्यामुळे दिशा मिळेल आणि त्याचा त्यांना वापर करता येईल.
- आराखडयाच्या माध्यमातून गट त्यांचे काम कसे करणार आहेत हे प्रदर्शित होईल. आदर्श शाळेसाठी 6–8 कल्पना काढून त्यांचा वापर करण्याची विनंती करा. जर शक्य असेल तर तासिका व्हीडिओग्राफरच्या माध्यमातून प्रशिक्षणार्थीना टिपता आली तर त्याचा वापर करू द्यावा.
- शाळेची माहिती ही गटातील एखाद्या सदस्याशी संबंधित असावी, असे सुचविण्यात आले आहे.
- SDP मधून तुम्ही कोठे पोहोचू इच्छिता हे दर्शवावे आणि तुम्ही तिथे पोहोचण्यासाठी काय नियोजन केले आहे तेही सोबत दर्शवावे.

l= 3 % lknjhdj.k vkf.k ,dedkaps iqujkoyksdu

Lk= 3	14-00 rs 16-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼feuhVkr½	vis{kr Qyfu"IkRrh
SDP सादरीकरण आणि एकमेकांचे पुनरावलोकन	120	प्रत्येक गटाच्या SDP चे आदानप्रदान करतील आणि SDP च्या प्रत्याभरणासाठी मुद्दे घेतील.

d`rh 3-1% xVfugk; SDP lknjhdj.k vkf.k R;kP;kekQZr iqujkoyksdu

d`rh d'kh gkrkGkoh\

in/krh& मोठया गटात चर्चा

lwpd ik;Ú;k

प्रत्येक गट त्यांच्या SDP सादर करील. सादरीकरणानंतर सुलभक चर्चा घडवून आणतील आणि दुसऱ्या गटाने विचारलेल्या प्रश्नांना उत्तरे देतील आणि सादरीकरण करतील. या प्रतिक्रिया गटाने सादर केलेल्या सादरीकरणावर आधारित असतील. त्यांच्या सूचना सुधारणात्मक असतील. प्रत्येक गटाच्या सादरीकरणानंतर सुलभक सर्वांची थोडक्यात मुद्देसूद मांडणी करतील असे सुचविण्यात येते.

fp:ruklkBh i:'u

- तुम्हांला वाटते का की ही योजना कार्यान्वित होईल का नाही?
- SDP मधून काय शिकलात, तुम्हांला त्यातील कोणती बाब आवडली? (समाविष्ट असलेली)
- तुमच्या गटासह तुम्हांला सादरीकरणातील काय आवडले?
- गटासाठी तुमच्या सूचना काय आहेत?
- आता ही माहिती प्रत्येक क्षेत्राचे वर्गीकरण करून आपल्या अध्ययनासाठी वापरू या.
- गटाने सुचविलेल्या त्यांच्या शाळांच्या बदलांबाबत आपण ही प्रक्रिया समजून घेण्याचा प्रयत्न करू या.
- त्यांनी सुचविलेल्या पायऱ्या कोणत्या?
- आकारास येणाऱ्या आदर्श शाळेचे चित्र कोणते? (जर प्रमुख क्षेत्रामध्ये यांचे पैलू विचारात घेतले नसतील, तर ते प्रमुख क्षेत्र, वेगळे लिहिण्यात यावे)
- एखाद्या गटाकडून एखादा राहिलेला पैलू आहे का?

lqyHkdklkBh lpuk

- हे लक्षात असू द्या की, ही तासिका खूप पाल्हाळिक होणार नाही, पण अधिक रचनात्मक, एकमेकांपासून शिकायला मिळायला हवे.
- सुलभक फलकावर बदलणाऱ्या शाळेचे विविध पैलू लिहीत जातील, प्रत्येक प्रमूख क्षेत्राप्रमाणे, कल्पनांची यादी बदलणाऱ्या शाळेसाठी समान समज विकसित करीत असते.
- SDP सादरीकरणात तुम्हांला काय आवडले यावर लक्ष केंद्रित करा, त्यातून काय अध्ययन घडले?

fnol
9

ie[k lns'k

- बदलाच्या कारणांवर लक्ष केंद्रित करा.
- शाळेत बदल कसे घडून येतील त्यावर सुद्धा लक्ष केंद्रित करा.

l= 4% pkxY;k 'kkGk fodkl vkjk[kM;kp fud"k

Lk= 4	16-15 rs 17-30	
Ñrh	dkyko/kh ¼fefuVkr½	vis{khr Qyfu"IkRrh
मुख्याध्यापकांना खरा शाळा विकास आराखडा बनविण्यास सक्षम बनविणे	75	चांगला शाळा विकास आराखडा बनविण्याचे निकष जाणून घेतील.

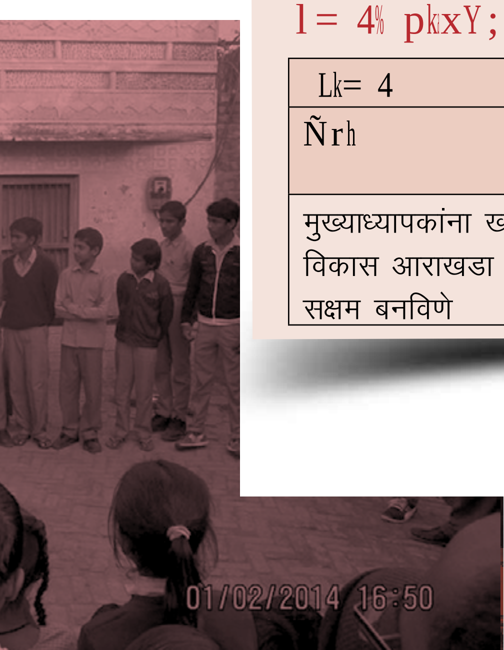

d'rh 4-1% 'kkGk fodkl vkjk[kM;kp fud"k t dh vkn'k 'kkGk cnykP;k n"Vhyk lkdkj djr-

gh d'rh d'kh ?;ky\

in/kfr& मोठया गटात चर्चा

lpd ik;Ú;k

- एका गटाने शाळा विकास आराखडा तयार केल्यास त्यात स्पष्टपणे, विस्ताराने आव्हाने व त्यांचे उपाय सुचवावेत, जेव्हा एक गट सादर करत असतो तेव्हा इतर प्रशिक्षणार्थींनी गटाचे निरीक्षण करताना शाळा विकास योजनेमधील मुद्दयांचे टिपण घ्यावे. प्रशिक्षणार्थींनी शाळा विकास आराखडयाचे मूल्यमापन करणे गरजेचे आहे. (जे समोर सादर होत असते त्याचे)
- आराखडयातील दोन शक्तीस्त्रोत आणि त्रुटी कोणत्या ते सांगा?
- शाळा आराखडयात नियोजित भविष्यवेधामध्ये सर्व उद्‌दिष्टे मांडली आहेत का?
- आराखडयात मांडलेल्या आव्हानांशी जुळणारे उपाय सांगितले आहेत का? जर होय तर कसे? जर नाही तर, हे सुचविण्यासाठी आपण काय लक्षात घेणे गरजेचे आहे?

SDP चे सर्व गटांनी सादरीकरण केल्यानंतर, सुलभक सर्वांच्या प्रतिसादाचे संकलन करतील, या SDP मध्ये कशाचा समावेश होता आणि कशाचा समावेश नव्हता हे सांगतील. हा डेटा चर्चेतून बाहेर आलेला असेल, तो वरील प्रश्नांवरून घेतला जाईल म्हणून सुलभक फळ्यावर त्यांची मते सर्वांत शेवटी प्रत्येक SDP बाबत व्यक्त करतील.

प्रशिक्षणार्थी थोडा वेळ घेतील आणि विकसित आराखडयाचे निकष मोठया गटात अवलोकन करतील. यांपैकी शाळा विकास योजनेत शाळा बदलण्यासाठी अत्यावश्यक बाबी कोणत्या आहेत यावर विचार करतील आणि राहिलेले मुद्‌दे निदर्शनास आणून देतील.

i;jo.kh okpu&

दीवान, आर आणि पांडा, बी (2013) 'Guiding through the Preparation & School Development Plan & hand book for School Heads *'[AD10_S4_4.1 Day 10 session 4- Activity 4.1 School Development Plan]*

ukSnh

fno l
9

'kkGk fodkl vkjk[kM;kph #ijs"kk o i|<hy dkedktkph fn'kk

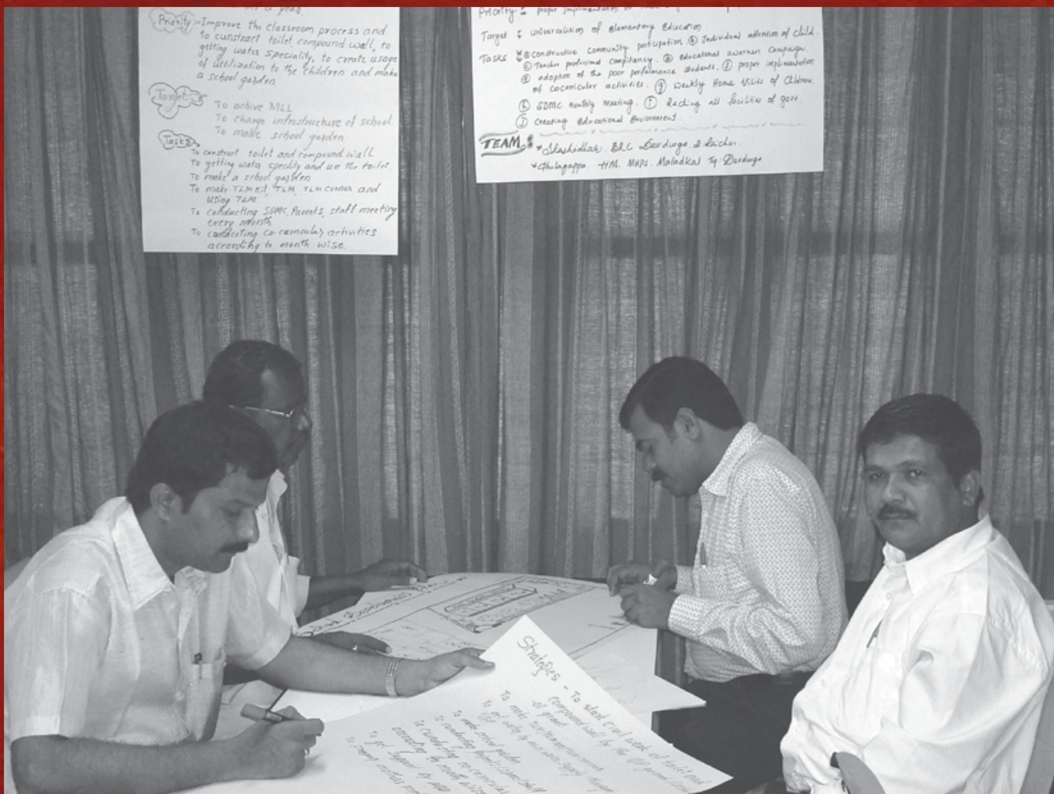

fnol 10

'kkGk fodkl vkjk[kM;kph #ij"kk o i|<hy dkedktkph fn'kk

fnol ngkok % l|yHkdkdfjrk iMrkGk l|ph

¼'kkGk fodkl vkjk[kMk½

fnol 10

vktP;k fnolklkBh rEgh [kkyhy lk/kus tek dyh vkgr dk r vkBok

1. एका वर्षांच्या पूर्ततेची/सलग्नतेची PPT (D10_S2_2.1) ☐
2. एकाची/एकीची शक्ती व्हिडिओ (D10_S3_3.1) ☐

[kkyhy ckch miyC/k vlY;kph [kk=h djk

1 तक्ते ☐
2 स्केच पेन ☐
3 कोरे कागद ☐
4 लॅपटॉप/संगणक ☐
5 प्रोजेक्टर ☐
6 पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशनच्या प्रती हस्तपत्रिका ☐
7 ध्वनिक्षेपक ☐

fnol
10

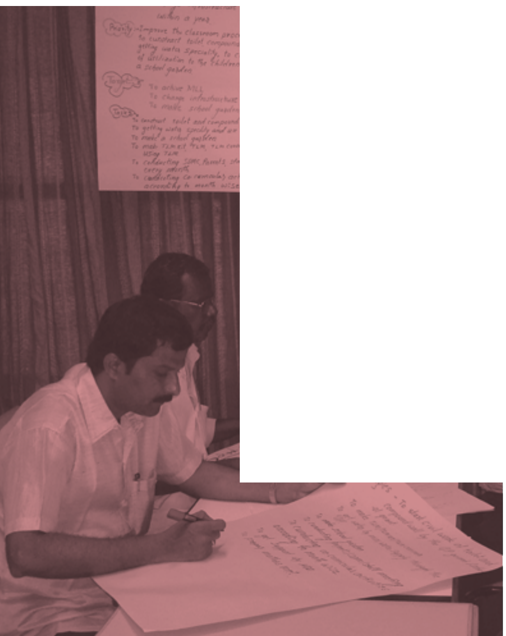

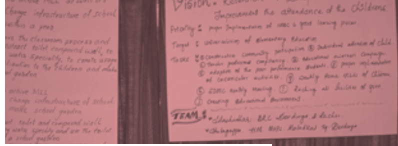

fnol
10

fnol ngkok % ,d n"Vh{ki

fnol & 10		
l=	Ukko	oG fefuVkr
1	माझ्या शाळेसाठी शाळा विकास आराखडा	120
2	पुढच्या दिशेने चर्चा	120
3	कार्यशाळेचा थोडक्यात मागोवा आणि प्रत्याभरण	90
4	सारांश/शेवट	30

l= 1% ek÷;k 'kkGslkBh 'kkGk fodkl vkjk[kMk

Lk= 1	9-30 rs 11-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu’iRrh
आपापल्या शाळांसाठी शाळा विकास आराखडा विकसित	120	आपापल्या शाळांसाठी वैयक्तिक शालेय विकास आराखडा निर्मिती करतील.

d`rh 1-1% ek÷;k 'kkGslkBh 'kkGk fodkl vkjk[kMk

d`rh d'kh ?;koh

in/krh& वैयक्तिक लेखन स्वाध्याय

lwpd ik;Ú;k

मागच्या दिवसांच्या चर्चेवरून चांगल्या शाळा विकास आराखडयाची वैशिष्ट्ये वापरून प्रशिक्षणार्थींनी त्यांच्या/स्वतःच्या शाळेची आव्हाने आणि दैनंदिन गरजांची पूर्तता होईल असा शाळेचा विकास आराखडा तयार करावयाचा आहे.

असेही सुचविण्यात येते की, शाळा प्रमुखांनी त्यांच्या स्वतःच्या टिपणांचा उपयोग करावा जी मागच्या 9 दिवसात त्यांनी शाळा विकासाच्या आराखडयासाठी काढलेली आहेत.?

- त्यांची दैनंदिनी/चिंतनात्मक लेखन/नोटपॅड (प्रत्येक दिवशी लिहिलेली)
- त्यांच्या शाळेची माहिती (त्यांनी पूर्व परिचयात पूर्वतयारी म्हणून वापरली) त्यांच्या निश्चित आव्हानांचा विचार करून आणि शाळेशी संबंधित माहिती जी त्यांनी माहितीसोबत सादर केली आणि त्यावर विचार केला.

- प्रत्येकजण शाळा विकास आराखडा तंत्रे तयार करून त्याकरिता कार्यशाळेत पुनरावलोकन आणि प्रत्याभरण होईल तेव्हा शाळाप्रमुख त्यांचे अनुभव एकमेकांना सांगतील. त्यानंतर प्रशिक्षणार्थी त्यांचा शाळा विकास आराखडा सुलभकांकडे देतील, मग त्या आराखडयाच्या झेरॉक्स काढून त्याची एक एक प्रत सुलभक भविष्यातील संदर्भासाठी अभिलेखे म्हणून स्वतःकडे ठेवतील. मूळ शाळा विकास आराखडा प्रशिक्षणार्थींना परत दिला जाईल.

l|yHkdk lkBh l|puk

- प्रशिक्षणार्थी जेव्हा त्यांच्या SDP वर काम करतात, तेव्हा सुलभक तासिकेस उपस्थित राहून आणि वर्गात फिरून त्यांच्यासोबत चर्चा करतील आणि त्यांच्या शाळेच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी येणाऱ्या अडचणींवर बोलतील.
- प्रशिक्षणार्थींना हेही सुचविण्यात येईल की, ज्या विषयावर प्रात्यक्षिक कार्य/नवोपक्रम प्रकल्प तयार करावयाचा, तो त्यांना त्यांच्या शाळेत घेण्यासाठी (वेळेत) आवडलेला असेल.

i|e[k l|n'k

- हे तुमच्या शाळेच्या सुधारणेशी संबंधीत आहे.
- या कार्यशाळेत सर्व अध्ययन चिंतनात्मक असावे आणि चांगल्या शाळा विकास आराखडयाची वैशिष्ट्ये ही स्वतः बनविलेल्या आराखडयावर आधारित असावीत.
- हे सर्व कृतियुक्त ठेवा. (उदा. तुमच्या आराखडयातील यश मिळविण्यासाठी विविध पायऱ्या)

l= 2% i|<P;k okVpkyh l|nHkkZr ppkZ

Lk= 2	12-00 rs 14-00	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu’IkRrh
पुढच्या वाटचाली संदर्भात चर्चा	120	येणाऱ्या वर्षात कोणते उपक्रम राबवायचे हे प्रशिक्षणार्थींना माहीत आहे. PLC या संस्कृती ओळख व भविष्यातील योजनेसंदर्भात विचार विनिमय करतील.

fnol
10

d`rh 2-1% i|<P;k okVpkyh l|nHkkZr ppkZ

in/kfr& सादरीकरण आणि प्रश्नोत्तरे

lpd ik;Ú;k

एका वर्षाच्या काळात प्रशिक्षणार्थींना शाळाप्रमुखांना दिलेल्या उपक्रमाचे सादरीकरण

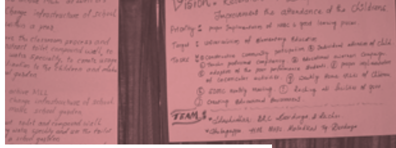

सुलभक करतील. शाळाप्रमुख त्याची एक प्रत (हार्ड कॉपी) इतर शाळाप्रमुखांना देतील. सर्व 3 स्लाईडस् PPT स्त्रोतामध्ये जोडून दिलेल्या आहेत (*D10_S2_2.1:दिवस 10 तासिका 2 कृती 2.1 पुढच्या दिशेने (Power Point Presentation on one year engagement*)

प्रत्येक घटकाचे महत्त्व आणि उद्देश सुलभक स्पष्ट करून सांगतील. (जोडलेल्या च्वूमत च्वपदज च्तमेमदजंजपवद) या वेळेत तासिका आणि सुलभक प्रत्येक घटकांची माहिती देतील.

सुलभकांच्या सादरीकरणाप्रमाणे, प्रशिक्षणार्थीकडून जर प्रश्न उपस्थित झाले तर ते सुलभकांवर सोडून द्यावे. जर त्यांनी ठरविले तर सादरीकरणानंतर काही उत्तेजनात्मक प्रश्न विचारून उत्तरे घेता येतील.

- सर्व प्रशिक्षणार्थींना एका वर्षाच्या उपक्रमाबाबतची PPT Hand outs वितरित केली जाईल.

lqyHkdkalkBh lwpuk

- प्रत्येक शाळाप्रमुखाला एका टेबलची हार्ड कॉपी आणि च्च्ज भ्ंदक वनजे दिले जातील.
- प्रत्येक घटकाचा सविस्तर अभ्यास करा, त्याच्या वैचारिक बाबींवर अधिक विचार व्हावा (हे का आहे, त्याचे महत्त्व) त्याच्या सविस्तर माहितीपेक्षा महत्त्व सांगावे.
- हे कसे प्रत्यक्षात आणावे यावर जर चर्चा झाली तर त्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे. कृपया या कल्पना SRG/DRG/NCSL टिमवर आधारित असाव्यात. सुलभक PLC ची बांधणी करतील. जसे तीन/चार शाळांचे प्रमुख एकमेकांना मदत करण्याचे वचन देतील, ते दर पंधरा दिवसाला भेटतील आणि त्यांच्या प्रगतीचा आढावा घेतील. (भौगोलिक दृष्टया त्या शाळा जवळ असाव्यात)
- एकदा PLC तयार झाल्यास 3/4 शाळाप्रमुख ढोबळमानाने 5/6 कृतिकार्यक्रम तयार करतील आणि मग तो आराखडा कार्यक्रम सर्वांच्या समोर पुनरावलोकन आणि प्रत्याभरणासाठी आधारभूत म्हणून समोर ठेवला जाईल.

iem[k lans'k

- ही एक वेळेची गुंतवणूक नसून ती जाणीवपूर्वक केलेली सुनियोजित रचना आहे.
- शाळाप्रमुखांना कार्यशाळेच्या दरम्यान कृती कार्यक्रम विकसित करण्यासाठी आणि त्यांची क्षमता वृद्धिंगत करून सतत सरावाने शाळा विकास वाढविण्यासाठी ही एक आधारात्मक यंत्रणा आहे.

l= 3% dk;l'kkGoj i'u vkf.k iR;kHkj.k

Lk= 3	15-00 rs 16-30	
Ñrh	dkykoèkh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu’IkRrh
व्हिडिओ आणि दृश्य माध्यमातून कार्यशाळेचे दृढीकरण	10	व्हिडिओच्या माध्यमातून छोटा संदेश, NCSL च्या परिसरातील ज्या शाळा बदलणे बाबत अपेक्षित संदेश देतील.
NEUPAs Form वर प्रत्याभरण	30	प्रत्याभरण हे कार्यशाळेवर, आशयावर, सुलभकाच्या आणि एकूण अध्ययन आणि सुधारण्यासाठी सूचना व प्रत्याभरण देतील.
कार्यशाळेवर प्रश्नमंजूषा	50	प्रशिक्षणार्थी अध्ययनाची निश्चिती आशावादी ऊर्जेने एकमेकांना देतील..

d`rh 3-1% n<hdj.k@ladyu

d`rh d'kh ?;ky\

in/kfr– व्हिडिओ वापरून

lpd ik;Ú;k

सुलभक असे घोषित करतात की, आता आपण कार्यशाळेच्या शेवटच्या तासिकेत आहेत आणि या व्हिडिओच्या माध्यमातून ते पूर्ण करणार आहेत. हा व्हिडिओ सोबत दिला आहे. *[D10_S3_3.1: दिवस 10 तासिका 3 कृती 1 दृढीकरण/संकलन) (Video The Power of One)* आपण यावर चर्चा करणार नाही पण एकच गोष्ट वेगवेगळया लोकांसाठी वेगवेगळी असते. आम्हांला आशा वाटते की, शाळाप्रमुख म्हणून तुमच्या व्यावसायिक प्रवासात हे तुमच्यासोबत राहील.

d`rh 3-2% iR;k'kj.k

d`rh d'kh ?;ky\

in/kfr& वैयक्तिक स्वाध्याय एकमेकांच्या अनुभवांवर आधारित

lpd ik;Ú;k

सुलभक तीन रंगाच्या कार्डशीटचे वाटप करतात. (उदा. निळा, हिरवा, आणि गुलाबी) आणि प्रशिक्षणार्थींना त्यांचे वैयक्तिक चिंतन लिहायचे आहे. त्यासाठी त्यांनी थोडा वेळ घ्यावा.

fno l
10

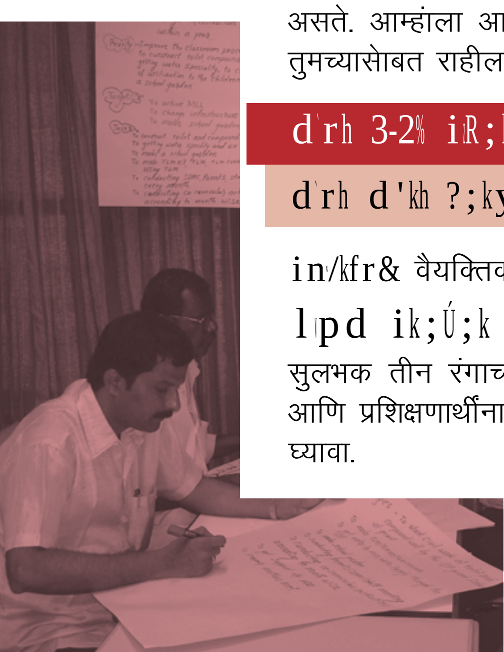

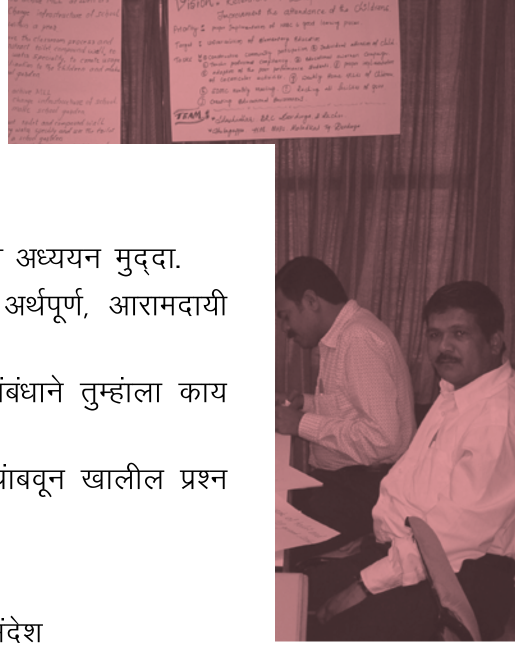

हे तीन रंग तीन पैलू दर्शवितात ज्यावर ते प्रत्याभरण देणार आहेत

रंग 1 (निळा) – संपूर्ण कार्यशाळेतील प्रशिक्षणार्थींचा एक प्रमुख अध्ययन मुद्दा.

रंग 2 (गुलाबी) – यावर प्रशिक्षणार्थींनी ही कार्यशाळा अधिक अर्थपूर्ण, आरामदायी होण्यासाठी काही सूचना द्यायच्या आहेत.

रंग 3 (हिरवा) – यामध्ये सुलभक आणि आशय यांबाबत सहसंबंधाने तुम्हांला काय दिले याबद्दल लिहिणे अपेक्षित आहे.

एकदा प्रशिक्षणार्थींनी हा फॉर्म पूर्ण केला की, त्यांना थोडा वेळ थांबवून खालील प्रश्न वाचून त्यावर विचार करायला सांगावे.

fopkj iorZd iz'u

- कार्यशाळेतून मिळालेला माझा एक प्रमुख अध्ययन मुद्दा/संदेश
- कार्यशाळेच्या दरम्यान मी सर्वात जास्त या एका गोष्टीचा आनंद घेतला

lgHkkxh lkBh lwpuk

काही प्रशिक्षणार्थींनी काही तांत्रिक ज्ञानाच्या बाबी वर्गात सांगितल्या नसल्या तरी त्यांनी तासिकेत व्यक्तिगत अध्ययन केले असेल तर ते सांगण्यासाठी प्रोत्साहित करावे.

fno l
10

l= 4% 'koV@lekjksi

Lk= 4	17-00 rs 17-30	
Ñrh	dkyko/kh ¼fefuVkr½	vis{kr Qyfu"iRrh
आभार आणि समारोप	30	आभार मानतील व समारोप करतील

d`rh 4-1% lekjksi

in/kfr% मोठया गटासोबत चर्चा/संवाद

lwpd ik;Ú;k

सुलभक राज्याचे नोडल एजन्सीच्या सहकार्याबद्दल आणि त्यांच्या मदतीबाबत इतर लोकांचे आभार व्यक्त करतील. सर्व प्रशिक्षणार्थींचे सक्रिय सहभागाबद्दल आभार मानतील.

नोंदी

fno l
10

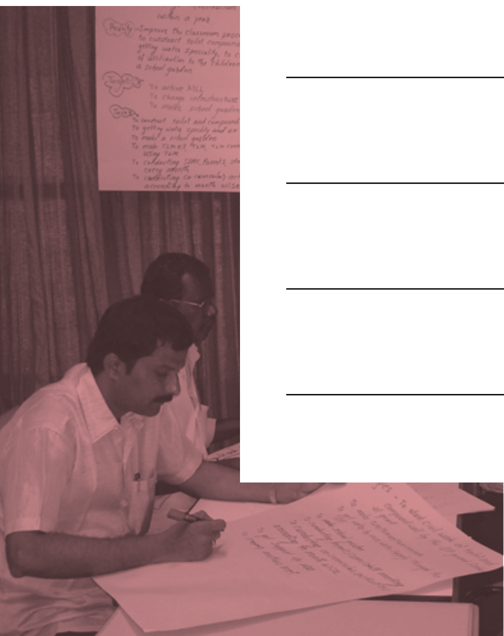

'kkGkie[kk lkBh
,d o"kh; lyXurk

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ
ಸರ್ಕಾರಿ

iLrkouk%

क्षमता विकसन कार्यक्रमानंतर (CBP) Capacity Building Programme एक वर्षाच्या निर्मितीक्षम कालावधीत अशा गोष्टी दिसून येतात की, संवादातून क्षमता विकसन कार्यक्रमादरम्यान पुढाकार घेतला जातो. क्षमता वृद्धी विकसन कार्यक्रमापेक्षा वेगळा, जिथे शाळाप्रमुख समोरासमोर आणि काही तांत्रिक बाबी एकमेकांच्या आंतरक्रियेतून शिकत असतात, क्षमता विकसन/वृद्धी कार्यक्रमानंतर शाळाप्रमुखांना त्यांच्या अध्यापन चक्रातून स्वतःला आजमावण्याचा आणि आधार देण्याचा मार्ग अनुभवता येतो.

जेव्हा शाळाप्रमुखांना शाळांमध्ये बदल करण्यासाठी प्रयत्नांची असते. या कारण ाामुळे क्षमता विकास कार्यक्रमानंतर फक्त सहा आठवडयानंतर त्यांचा कार्यक्रम सुरू होतो आणि तो पूर्ण वर्षभर चालतो. असा विश्वास व्यक्त केला जातो की, एका वर्षानंतर शाळाप्रमुख यांनी नवोपक्रमासाठी पुढाकार घ्यावा आणि शाळा बदलावी आणि व्यावसायिक अध्ययन समुदायामार्फत (PLC) शाळाप्रमुखांनी बदल घडवून आणावा, म्हणून त्यांना नियमित आधाराची गरज असते.

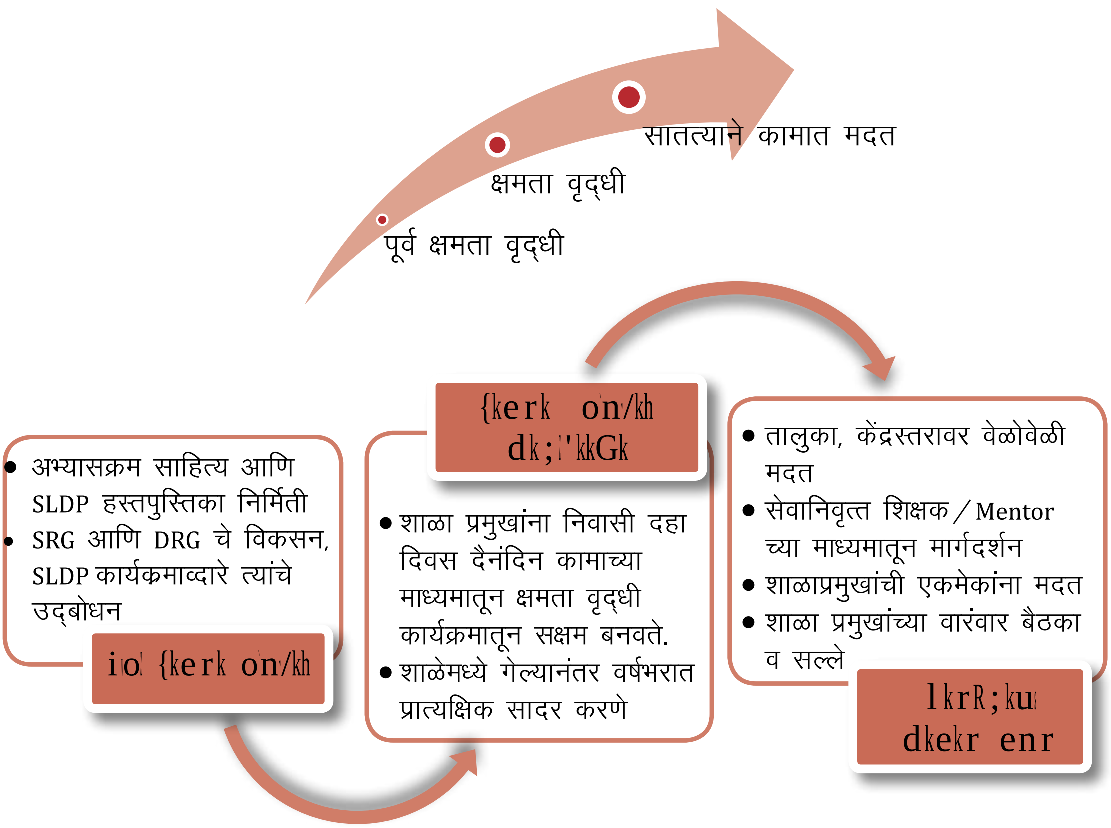

lkrR;i.k dkekr vl.;kpk vFk

शाळाप्रमुखांना NCSL मार्फत एक वर्ष मार्गदर्शन करण्यात येईल, तसे प्रकल्प आणि SRG सदस्य किंवा SRG सदस्यांच्या फक्त पुनरावलोकन व प्रत्याभरण (RFW)कार्यशाळेत विविध बाबींवर चर्चा होऊन त्यांना एकतर NCSL आणि SRG सदस्यांमार्फत मदत दिली जाईल किंवा फक्त SRG सदस्यांमार्फत (RFW) Review and Feedback workshop हे केंद्रस्तरावर व Online दोन्ही माध्यमातून घेतले जातील. (जिथे जे शक्य आहे)

mnfn"V

पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळेचा त्ॅ प्रमुख उद्देश हा आहे की, स्वतःला तपासून पाहण्याची संधी देण्यात यावी, तसेच आपले सहभागी समवयस्क काय करीत आहेत, त्यांच्यामार्फत शिकणे आणि प्रोत्साहित होणे. (RFW) चा आणखी उद्देश असा आहे की शाळाप्रमुखांनी स्वतःला येणाऱ्या अडचणी, आव्हाने समोरासमोर सांगावीत आणि प्रत्यक्ष अध्ययनाचा सराव करावा व त्यासाठी त्यांना संधी निर्माण करून दिली जाईल.

शाळाप्रमुखांनी सतत कामात राहून त्यांच्या कामाचे पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळेत व्हावे, यांच्या कार्यशाळची प्रमुख दोन उद्दिष्टे ठरविली आहेत, ती खालीलप्रमाणे.

- ***'kkGkiepq[kkuh vkiyk cnykpk iokl R;kP;k 'kkGr lktjk dj.;klkBh ,d xV fuek.k dj.k-***

  शाळाप्रमुखांनी 'साजरा' करणे ही प्रमुख कल्पना आहे. बरेचजण विचारतात 'काय साजरे करायचे?' इथे शाळाप्रमुखांनी शाळा बदलण्यासाठी जे 6 आठवडे प्रात्यक्षिक केले ते 'साजरे' करायचे. काही जण या प्रात्यक्षिकात यशस्वी होतील काहीजण अयशस्वी मग तुम्हांला आश्चर्य वाटेल की, अपयश का साजरे करायचे? इथे आपणांस नेतृत्वाचे अस्सल गुण प्रतिबिंबीत करायचे आहेत.

  नावीन्य, नवोपक्रम, शोध हे नेहमी अपयशातून येत असतात, ही एक शिकण्याची संधी असते, ज्यामुळे काय काम करू शकत नाही, कशाचा उपयोग या प्रसंगात होत नाही. जेव्हा नेता बदलासाठी प्रयत्न करतो, तेव्हा तो/ती काही तरी नवीन शिकत असते आणि त्यांनी वरील काही गोष्टी उपयोगात आणायची गरज असते. पहिल्यावेळेला सर्वच बाबी योग्य पद्धतीने घडतील असे नाही. यामध्ये 'काहीतरी प्रयत्न करणे/करून बघणे' शाळा बदलासाठी हे महत्त्वाचे असून धडपड करण्याला महत्त्व देण्यात आले आहे.

- ***leo;Ld@,dkp {k=krhy ykdkdMu f'kd.;klkBh 0;kolkf;d v/;;u lenk; ¼PLC½fuek.k d:u R;kpk mi;kx dj.;klkBh i|<kdkj ?k.k***

  व्यावसायिक अध्ययन समाज निर्माण करणे, याचा भर शिकवण्यापेक्षा शिकण्यावर आहे आणि लोकांनी समन्वयाने सहकार्याने शिकून त्यांचे अध्ययन एकमेकांशी व्यक्त करावे. शाळेचा समूह हा व्यावसायिक वृद्धीसाठी संवादाच्या माध्यमातून एक आधारात्मक यंत्रणा तयार करील आणि व्यावसायिक वृद्धी वाढविण्यासाठी व टिकविण्यासाठी, सक्षम करण्यासाठी प्रयत्न करील. या समाजाचा असा फायदा आहे की, तो बाहेरच्या मदतीवर

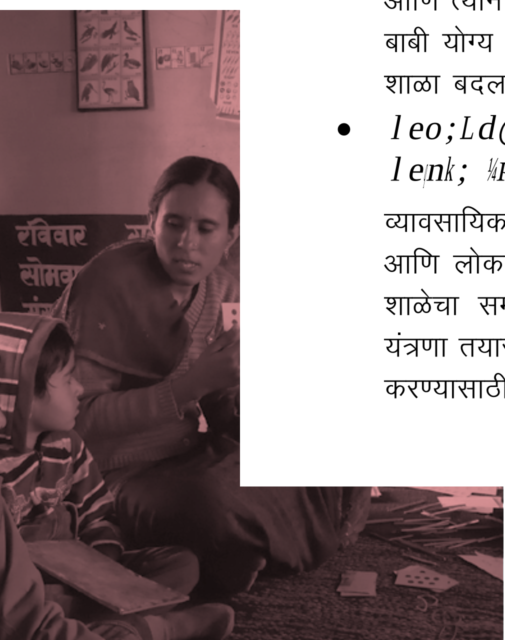

अवलंबून बाहेरच्या मदतीशिवाय शाळाप्रमुख अशी व्यवस्था निर्माण करतील की ती सतत कार्यरत राहील. अशा वेळी जर अडचण निर्माण झाली तर कोणासही नवीन कल्पना सांगून त्या ज्ञानाचा पहिला अनुभव शाळेच्या सहकाऱ्यांमार्फत घेता येतो आणि त्यांच्या प्रयत्नांतून त्यांची समस्या सुटते याची प्रायोगिक माहिती प्राप्त होते.

0;kolkf;d v/;;u lemnk; fuek.k dj.;kP;k ik;Ú;k

- शाळाप्रमुख क्षमता वृद्धी कार्यक्रमादरम्यान भेटू शकतील.
- कार्यक्रमादरम्यान, ते एकमेकांशी सुसंवाद साधू शकतील.
- कार्यक्रम संपल्यानंतर त्यांना (RFW) पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळेत पुन्हा भेटण्याची संधी मिळते.
- दरम्यानच्या कालावधीत ते बैठक आयोजित करून त्यांच्या प्रश्नांवर, क्षमतेवर आणि आव्हानांवर चर्चा करू शकतात, चर्चेतून काही स्त्रोत आणि अनुभवांची देवाणघेवाण करू शकतात.
- च्स्रे हे मर्यादित नाही की जिथे शाळाप्रमुखांनी बैठक घ्यावी, कार्यशाळेला उपस्थित राहावे पण त्याच्या पलीकडे जाऊन एक गट स्थापन करावा की, जेणेकरून शाळाप्रमुख ज्यांना यात सहभागी व्हायचे आहे त्यांना तिथे भेटू शकतील आणि त्यांच्या अनुभवांबाबत चर्चा करू शकतील.

lkrR;kus eXu jkg.;klkBh iqujkoyksdu o iR;kHkj.k ;a=.kk

पुनरावलोकन व प्रत्याभरण यंत्रणा ही एका वर्षाच्या कालावधीत येणाऱ्या अडचणींना तोंड देण्यासाठी सहज उपलब्ध होणारी मदत/आधार आहे आणि ही खालीलप्रमाणे नियोजित करता येते.

- हा कार्यक्रम सहा दिवसांचा असून (क्षमता वृद्धी) त्यात समोरासमोर सुसंवाद होतो. (पहिल्या महिन्यात)
- SRG आणि NCSL सदस्यांच्या माध्यमातून 2/3 महिने शाळाप्रमुखांना शैक्षणिक आणि प्रयोगात्मक मदत देण्यात येते. (दुसऱ्या व तिसऱ्या महिन्यात)
- तीन महिन्यानंतर NCSL आणि SRG सदस्य पहिली RFW कार्यशाळा आयोजित करतील त्यात शाळाप्रमुख त्यांचे अनुभव आणि आलेली आव्हाने सर्वांच्यासमोर मांडतील. (चौथ्या महिन्यात)
- पहिल्या RFW नंतर, शाळाप्रमुख पुन्हा त्यांच्या शाळेत जातील आणि बैठकीतील मुद्द्यांच्या आधारे पुढील तीन महिन्यात प्रयत्न करतील. (5 ते 7 महिन्यांपर्यंत)
- दुसऱ्या RFW कार्यशाळेत सर्व प्रशिक्षणार्थी त्यांच्या अनुभवाचे सादरीकरण करण्यासाठी एकत्र येतील. (8 व्या महिन्यांत)
- दुसऱ्या बैठकीनंतर, सर्व प्रशिक्षणार्थी यांना SRG यांच्या माध्यमातून वेळोवेळी मदत केली जाईल आणि ते शेवटच्या बैठकीसाठी एकत्र येतील. (12 वा महिना)

'kkGkie[kkp ,dk o"kkp lkrR;i.k djkjkp oGki=d

efguk	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
घटक / बाब	क्षमता संर्वधन कार्यशाळा	वेळोवेळी सहकार्य / आधार देणे		पुनरावलोकन व प्रत्याशरण कार्यशाळा #1	वेळोवेळी आधार / मदत पुरविणे			पुनरावलोकन व प्रत्याशरण कार्यशाळ #2	सहकाऱ्यांसोबत			पुनर्भेट
कालावधी	5–6	2 महिन्यांतून किमान एकदा		2 दिवस	3 महिन्यांतून एकदा			2 दिवस	PLC च्या शाळानिहाय मुख्याध्यापकाच्या दोन भेटी			2 दिवस
सुलभक	NCSL	NCSL & SRG यांच्या पुढाकाराने आयोजन		2 दिवस	SRG & DRG			SRG यांचा पुढाकाराने निर्मिती	DRG आणि HM यांच्यासोबत			NCSL & SRG निर्मिती / पुढाकार
उद्दिष्टे	मुख्याध्यापकांची क्षमता वृद्धी	बदलाचा आराखडा घेऊन मुख्याध्यापकांना तो शाळांमध्ये राबवण्यासाठी आधार देणे.			बदलाचा आराखडा घेऊन मुख्याध्यापकांना तो शाळांमध्ये राबविण्यासाठी आधार देणे.				PLC च्या वापरातून मुख्याध्यापक समवयस्कांच्या अध्ययनासाठी पुढाकार घेणे.			एकमेकांच्या शाळांमधील बदलाच्या प्रवासातील अभिनंदन आणि शिकणे
निष्पत्ती		1. शाळाप्रमुख हे त्यांच्या शाळा बदलांतील प्रमुख असतील. 2. शाळाप्रमुख म्हणून क्षमतांचे प्रदर्शन आणि चिंतनात्मक सराव करतील. 3. मालकीहक्कात SRG & DRG यांना काम करण्याची अधिक संधी देतील. 4. PLC च्या माध्यमातून सोबत्यांकडून शिकण्याच्या प्रक्रियेत पुढाकार घेतील.							मुख्याध्यापक आणि DRG यांची क्षमतावृद्धी तेव्हाच घडू शकेल त्यासाठी घटक अधिक समृद्ध आणि PLC च्या उपक्रमांचा पुढाकार घ्यावा लागेल.			

oGkoGh enr dj.;kdfjrk i;k;h 0;oLFkk@fodYi

ueuk ik:i 1% oGkoGh xVLrjkoj o dsnzLrjkoj e[;k/;kidkuk enr

SRG, DRG आणि NCSL यांच्या समूहाला विचारात घेता, खालील उपक्रम हाती घेता येतील.

- शाळेत घेतलेल्या पुनरावलोकन बैठकीच्या अहवालाचा अभ्यास करणे, केंद्र स्तरावर मागील तीन महिन्यांत घेणे. (तिमाही)
- काही शाळाभेटी आणि त्यातून गटातील शाळांनी काय कमावले हे पुनरावलोकन अहवालावरून समजणे आणि त्यांना पुढील कृतीसाठी सूचना देऊन समृद्ध बनविणे

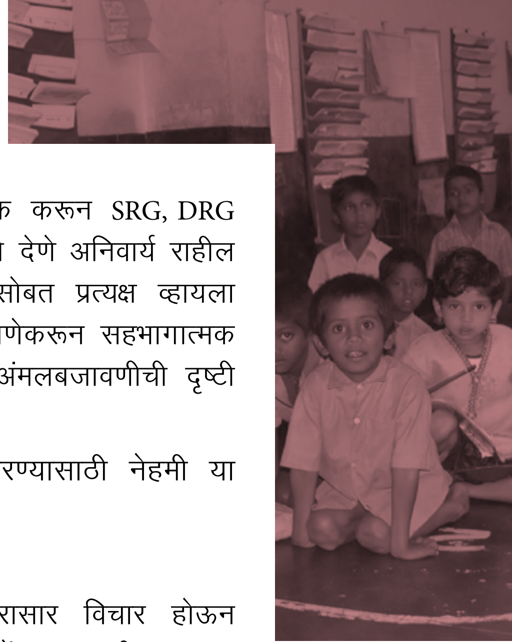

- विश्वासू सल्ला देणे आणि मूल्यमापन करणे यातला फरक करून SRG, DRG आणि NCSL यांची जिल्हा/तालुका/केंद्र आणि शाळा भेटी देणे अनिवार्य राहील त्यांचा सहभाग आणि उच्च आंतरक्रिया शाळांच्या प्रमुखांसोबत प्रत्यक्ष व्हायला हवी, हे आतंरक्रियात्मक तास व्यवस्थित रेखांकित करावे जेणेकरून सहभागात्मक दृष्टीकोनाचा सराव करता आला पाहिजे, त्यांच्यात योग्य अंमलबजावणीची दृष्टी विकसित व्हायला पाहिजे.

केंद्रस्तरीय साधन व्यक्ती ही सर्व शाळांमध्ये वेळोवेळी मदत करण्यासाठी नेहमी या माध्यमांतून मदत करील.

- नियमित आठवड्यांची भेट आणि केंद्रस्तरावर मासिक बैठक.
- मासिक बैठकीत शाळा बदलाविषयी सखोल आणि सारासार विचार होऊन शाळाप्रमुखांमार्फत त्यांच्या कामाचे पुनरावलोकन करतील, केंद्र स्तरावरील साधन व्यक्ती ही पुनरावलोकन करून घेतील, त्यांच्या समन्वयाने शाळेचे मुख्याध्यापक, सहभागात्मक पद्धतीने असतील. काही शाळांच्या समन्वयाने ही प्रक्रिया आरेखित केली जाईल.
- केंद्रावर शिक्षकांच्या आशय ज्ञानाचे आणि विषय पद्धतीचे दृढीकरण आणि विषयाला मदत करण्यासाठी परिषदा आणि चर्चासत्रे आयोजित करून त्यात तज्ञ व्यक्ती आणि साधन व्यक्ती वेगवेगळया विषयांवर मार्गदर्शन करतील.
- वर्षभर केंद्रस्तरावर मुख्याध्यापक यांच्यासोबत विषय अध्ययन पद्धती मदत करण्यासाठी निरंतर पद्धती विकसित करावी, त्यासाठी काही तज्ञ शिक्षकांना साधन व्यक्ती म्हणून वेगवेगळया सहशालेय उपक्रमांत सर्व शाळांसाठी केंद्रस्तरावर काम करता येईल.
- हे सर्व तज्ञ शिक्षक त्यांच्या अनुभवाच्या साहायाने केंद्रातील सहकारी दशिक्षकांना मदत करतील
- त्याचसोबत, मुख्याध्यापक त्यांची विविध कौशल्ये आणि क्षमता आणि ज्ञानाचे दृढीकरण नेतृत्वाच्या दृष्टीने करतील, ते स्वतः तज्ञ होण्याची तयारी करतील. त्यासाठी ते सहकाऱ्यांची मदत घेऊन प्रभावी मुख्याध्यापक होऊ शकतील

ueuk ik:i 2 % 'kkGkie[kkPkk lgdkÚ;kuk vk/kkj

दर पंधरा दिवसाला शाळाप्रमुख केंद्रावर आंतरक्रिया करून, चर्चा करून त्यांचे शाळेचे अनुभव, विषय इ. एकमेकांना सांगतात

गटातील एक शाळाप्रमुख याच्यासाठी पुढाकार घेतील, हे नेतृत्व प्रत्येक बैठकीत वेगळया शाळाप्रमुखांकडे असेल. त्यामुळे ती संधी सर्वांना मिळेल, बैठकीचे प्रभावीपणे आयोजन करणे व बैठक घेणे ही जबाबदारी शाळाप्रमुखांवर राहील त्यामुळे सर्वांच्या भेटी होतील. त्यांचे सोबती त्यांना प्रत्याभरणात्मक अभिप्राय देऊन त्याचे प्रभावीपणे आयोजन आणि अंमलबजावणी यामध्ये सर्वांची आंतरक्रिया होऊन चर्चा होईल व सर्व आपआपल्या प्रतिक्रिया देतील.

ueuk ik:i 3% lgdkÚ;kp lnin'ku (**Peer Mentoring**)

शाळाप्रमुख हे विश्वासू सल्लागार आणि आधार देणारी व्यक्ती म्हणून काम करतील, ते त्यांचे अनुभव, चर्चा, विषय, आव्हाने यांची देवाणघेवाण करतील. 15 किंवा 20 दिवसांनी त्यांनी मिळविलेले ज्ञान यांची देवाणघेवाण होईल, प्रसंगी सर्व मुख्याध्यापक विकासात्मक आराखडा तयार करून संपूर्ण केंद्रावर लोकांना बदलण्याच्या/सुधारण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करतील. विशेषतः विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनावर भर असेल.

ueuk ik:i 4% ckg; lnin'kdk0nkj lokfuoRr 'kkGkie[k@fuoRr f'k{kd@fcxj ljdkjh l?kVuk@Lo;lsoh 0;kolkf;d यांच्या विविध प्रकारच्या सहकार्याने ऑनलाईन मदत.

सेवेत असतांना आपली योग्यता सिद्ध करणारे सक्रिय सेवानिवृत्त शाळाप्रमुख/तज्ञ विषय शिक्षक/शिक्षिका,विशेष कौशल्यधारक तज्ञ यांना सोबत घेणे.इतर व्यवसायिक संस्थांमध्ये कार्यरत बिगर सरकारी संस्था आणि स्वयःसेवक हे देखील शाळेच्या विकासासाठी आपली स्वेच्छेने सेवा देवू शकतात.

वर्षभर काम करण्यासाठी केंद्रातील दोन/तीन शाळा सेवानिवृत्त शिक्षक दत्तक घेतील. आठवडयाला भेट देऊन शाळेतील शिक्षकांना विश्वासू सल्लागार या नात्याने आधार देतील.

अशा सेवानिवृत्त गटाचा प्रमुख म्हणून आणि शिक्षक आणि व्यावसायिक हे सुद्धा विश्वासू सल्लागारा (Mentor)चा गट निर्माण करून विविध केंद्रातील शाळांना मदत करतील.

हे विश्वासू सल्लागार केंद्रातील साधन व्यक्तींसोबत चर्चा करून त्यांच्या समन्वयाने केंद्रात इतर शाळांमध्ये शालेय नेतृत्व विकास उपक्रमांची अंमलबजावणी सुरू करतील आणि शाळा सुधारणेचे उद्दिष्ट सहभागी शिक्षकांच्या माध्यमातून पुनरावलोकन बैठकीत केंद्रस्तरावर सादर करतील.

ueuk ik:i 5% vkWu lkbV likV n.;klkBh ,dkRe ik#i

वेळोवेळी निरंतर मदतीसाठी, साहय करण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर केला जाऊ शकतो. जसे Google Group, mobile network connection, Skype ,Video Conferencing आणि समोरासमोर आदान प्रदान करण्यासंदर्भातील माध्यमांचा उपयोग केला जाईल आणि निरंतर मदत दिली जाते.

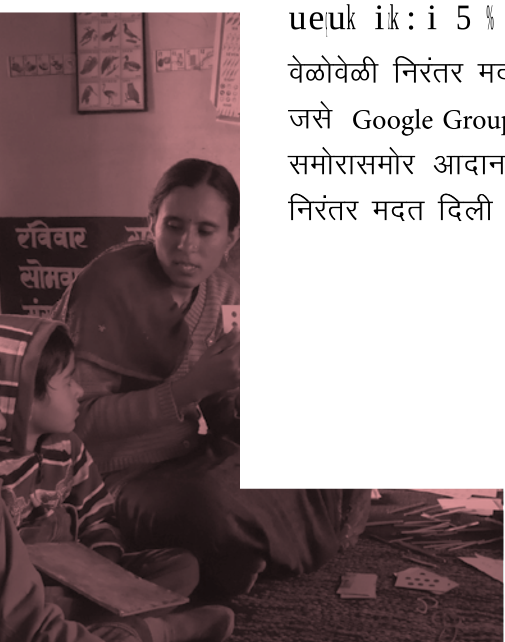

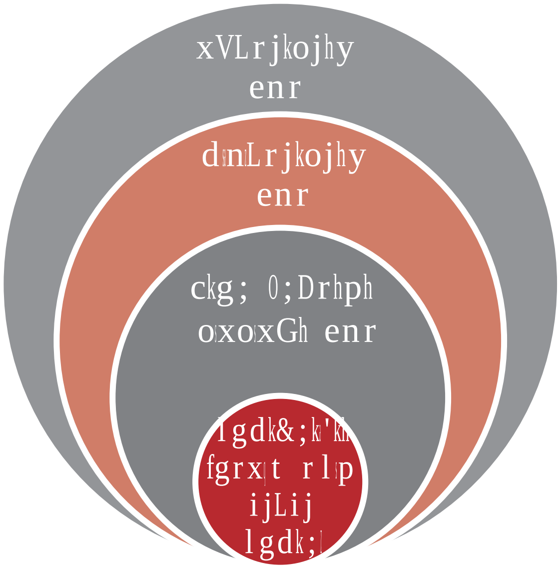

iqujkoyksdu o iR;kHkj.k dk;Z'kkGslkBh lwpd oGki=d

दोन दिवसीय पुनरावलोकन व प्रत्याभरण कार्यशाळेचे लक्ष्य तांत्रिक ज्ञान शिकणे, मिळवणे हे नसून त्यांचे अनुभव सांगणे, सहकाऱ्यांच्या मदतीने शिकणे हे असते, खालील आराखडा यासाठी वापरला जाऊ शकतो.

fnol rkfldk	'kh"kZd	mfn~n"V;	fu"iRrh	oG
1.1	सहभागींचे स्वागत आणि प्रस्तावना	कार्यशाळेच्या पद्धतीची उद्दिष्टे सादर करणे	शाळा प्रमुखांना हे माहीत होते की, दोन दिवसात काय अपेक्षा आहेत? कार्यशाळेची तयारी आणि उद्देश समजतील.	9.30 ते 10.00
1.2	'मागच्या आठवडयाचा माझा शाळेसोबतचा प्रवास' वैयक्तिक चिंतन	मुख्याध्यापकांना वैयक्तिक चंतनासाठी वेळ देणे व वातावरण निर्माण करणे, त्यात त्यांच्या वैयक्तिक मार्गदर्शक चिंतनामध्ये यश अपयश आणि अध्यापनात गुंतवावे	मुख्याध्यापक त्यांचा प्रवास भिंतीवर कागदावर प्रदर्शित करतील प्रत्येक प्रमुख क्षेत्रावर खूण करतील	10.00 ते 1.00

1.3	सहकाऱ्यांकडून प्रदर्शित मुद्दयाचे वाचन	सहकाऱ्यांचे काम समजून घेणे आणि त्यातून शिकणे यासाठी पुढाकार घेऊन संधी देणे	शाळाप्रमुख फिरून सहकाऱ्यांचे अनुभव समजून घेतील, त्यांचा प्रवास समजून घेतील प्रश्न विचारतील एकमेकांचे अभिनंदन करतील	2.00 ते 4.30
1.4	'माझ्या शाळेसाठी मी इतरांकडून काय शिकलो' यावर वैयक्तिक विचारमंथन	शाळाप्रमुखांना वेळ देणे जेणेकरून ते नवीन ल्पना निर्माण करू शकतील, त्यांच्यावर उपाय कसे शोधणे यावर अवलोकन करून सहकाऱ्याकडून शिकणे	प्रत्येक मुख्याध्यापक स्वतःच्या कल्पना निर्माण करतील जे त्यांनी त्यांच्या शाळेत प्रयत्न केले आहेत, हे सहकाऱ्यांच्या प्रयत्नांतून शिकतील (जे त्यांनी केले नाही, वापरले नाही) आपले अनुभव सांगतील	4.30 ते 5.00
2.1	गटनिर्मिती आणि समस्या निराकरण अतिरिक्त स्त्रोत (थोडक्यात वाचन/ केस स्टडी/ व्हिडिओ)	योग्य स्त्रोत शोधण्यासाठी अधिक व्यवस्थित काम (उदा. सारख्या अडचण ींवरचे उपाय) समस्या सोडविण्यासाठी गुंतविणे	मुख्याध्यापक गटात एकत्र बसतील आणि प्रत्यक्ष प्रमुख क्षेत्रांवर आधारित समस्यांचे निराकरण करतील. ज्या समस्या सर्वजणांना येतात. जर गरज पडली तर नवीन स्त्रोतांचा उपयोग केला जातो	9.30 ते 1.00
2.2	कृती (संशोधन) कार्यक्रम वैयक्तिक संकल्पना प्रात्यक्षिक	पुनर्भेटीचा शेवट करणे व अंतिम चर्चा करणे	सर्व मुख्याध्यापक पुनरावलोकन करून पुन्हा नवीन स्वरूपात प्रात्यक्षिक कृती कार्यक्रमासह शाळेसाठी करतील	2.00 ते 4.00
2.3	पुढील वाटचाल	मुख्याध्यापकांना अशा पुनर्भेटीसाठी तयार करणे सक्षम बनविणे	मुख्याध्यापक योग्य व्यक्तीचा शोध घेऊन पुढच्या 6 महिन्यांत त्यांच्याशी संपर्कात राहतील, प्रमुख क्षेत्र ठरविण्यासाठी, पुढच्या प्रमुख क्षेत्राची तारीख ठरवतील	4.00 ते 5.00

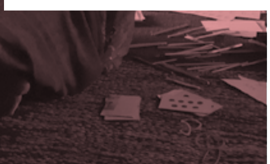

Lkkjk'k

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रमाचे प्रमुख क्षेत्र (NCSL-NUEPA) शाळांमध्ये सुधारणा/बदल हे आहे. याचा उद्देश शाळाप्रमुखांना,शाळा प्रशासनाकडून, शालेय नेतृतवाच्या रुपात बदलणे हा आहे. हे उद्दिष्ट गाठण्यासाठी स्पष्ट दृष्टिकोनाच्या बदलाची गरज असून त्यासाठी प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून आधिक भरीव, आंतरक्रियात्मक आपल्या प्रमुख लाभार्थांमध्ये शाळाप्रमुखांना हा बदल घडवून आणण्यासाठी निश्‍चित कार्यक्रम दिला आहे. ही हस्तपुस्तिका शाळाप्रमुखांमध्ये नेतृत्व विकास क्षमता वाढवावी, त्यांना समर्थ बनवावे, त्यांना बहुविध कार्याची आव्हाने वर्तमान काळात पेलता यावीत म्हणून तयार करण्यात आलेली आहे.

नवीन युगाची शाळा, तिची आव्हाने आणि आजच्या काळात शाळांना भेडसावणारी आव्हाने, यांच्यात सुधारणा करण्यासाठी ही पुस्तिका विशेषतः या सर्वांना वर्तमानकाळात मार्गदर्शक ठरणार आहे. ही NCSL अभ्यासाच्या आराखडयावरून घेऊन यात तात्त्विक व प्रात्यक्षिक घटकांचा समावेश करून शाळाप्रमुखांसाठी नियमित केली आहे, जेणेकरून त्यांची नवीन ज्ञान व कौशल्य शाळांसाठी वापरण्याची क्षमता विकसित करील. असंख्य सूचना तंत्राचा वापर करून जसे गटचर्चा, भूमिका पालन, दृक्श्राव्य साधने, अनुभवजन्य अध्ययन, कृती यांचा समावेश हस्तपुस्तिकेत केला आहे. शालेय संदर्भाने स्त्रोत पुस्तिकेत चिंतन आणि समस्या निराकरणाचे पर्याय आणि निर्णय प्रक्रिया ही त्याच्या प्रत्यक्ष कार्यवाहीसाठी कशी उपयोगी ठरेल अशा असंख्य संधीचे वचन यात दिलेल्या आहेत. हस्तपुस्तिका ही मार्गदर्शक पुस्तिका असून NCSL यांनी प्रत्येक मूल शिकावे आणि प्रत्येक शाळेने याचा योग्य वापर करावा म्हणून केले आहे.

NCSL च्या मते, ही उद्दिष्टे राज्याच्या यंत्रणेस प्रत्यक्ष कामाला लावणारी व मार्गदर्शक आहेत. ही हस्तपुस्तिका प्रात्यक्षिक मार्गदर्शिका असून दहा दिवसांचे सादरीकरण आणि सहा दिवसाचा क्षमता वृध्दी कार्यक्रम देशातील सर्व राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांना दिलेला आहे. ही NCSL च्या विशिष्ट स्वरूपात निर्माण केली आहे. या कार्यक्रमाद्वारे NCSL मुख्याध्यापकांशी एक वर्ष संपर्कात राहणार आहे .

या आशयाचा भाग म्हणून, शाळाप्रमुखांनी पूर्वतयारी म्हणून दिलेले काम करणे गरजेचे आहे. प्रक्रिया आधारित अध्यापन साहित्य/स्त्रोत आधारित सहा प्रमुख क्षेत्र यांचा समावेश अभ्यासक्रमात त्याच्या स्पष्टीकरणासह एका वर्षाच्या कार्यक्रमात केला आहे. या हस्तपुस्तिकेत पुरेशी लवचीकता आणि जागा देण्यात आली असून त्याच्या संदर्भाने थोडासा बदल करून NCSL चा अभ्यासक्रम राज्याच्या नेतृत्वाच्या गरजांप्रमाणे वापरता येईल.

NCSL च्या दृष्टीने देशातल्या दुर्गम भागातील शाळाप्रमुखांना त्यांच्या नेतृत्वाची गुणवैशिष्ट्ये विकसित/स्थापित करता येतील. या हस्तपुस्तिकेची रचना अशी करण्यात आलेली आहे की कोणीही सहजपणे त्याचे वाचन करून प्रशिक्षणाशिवाय वापरू शकतो, म्हणून NCSL ला असा विश्‍वास वाटतो की, या पुस्तिकेच्या माध्यमातून शाळांना आदर्श शाळाप्रमुख म्हणून आणि या साहित्याच्या माध्यमातून हजारो शाळांपर्यंत शाळाप्रमुखांना मदत करून शाळा बदलासोबत शाळाप्रमुख स्वतःमध्ये बदल घडवून आणतील.

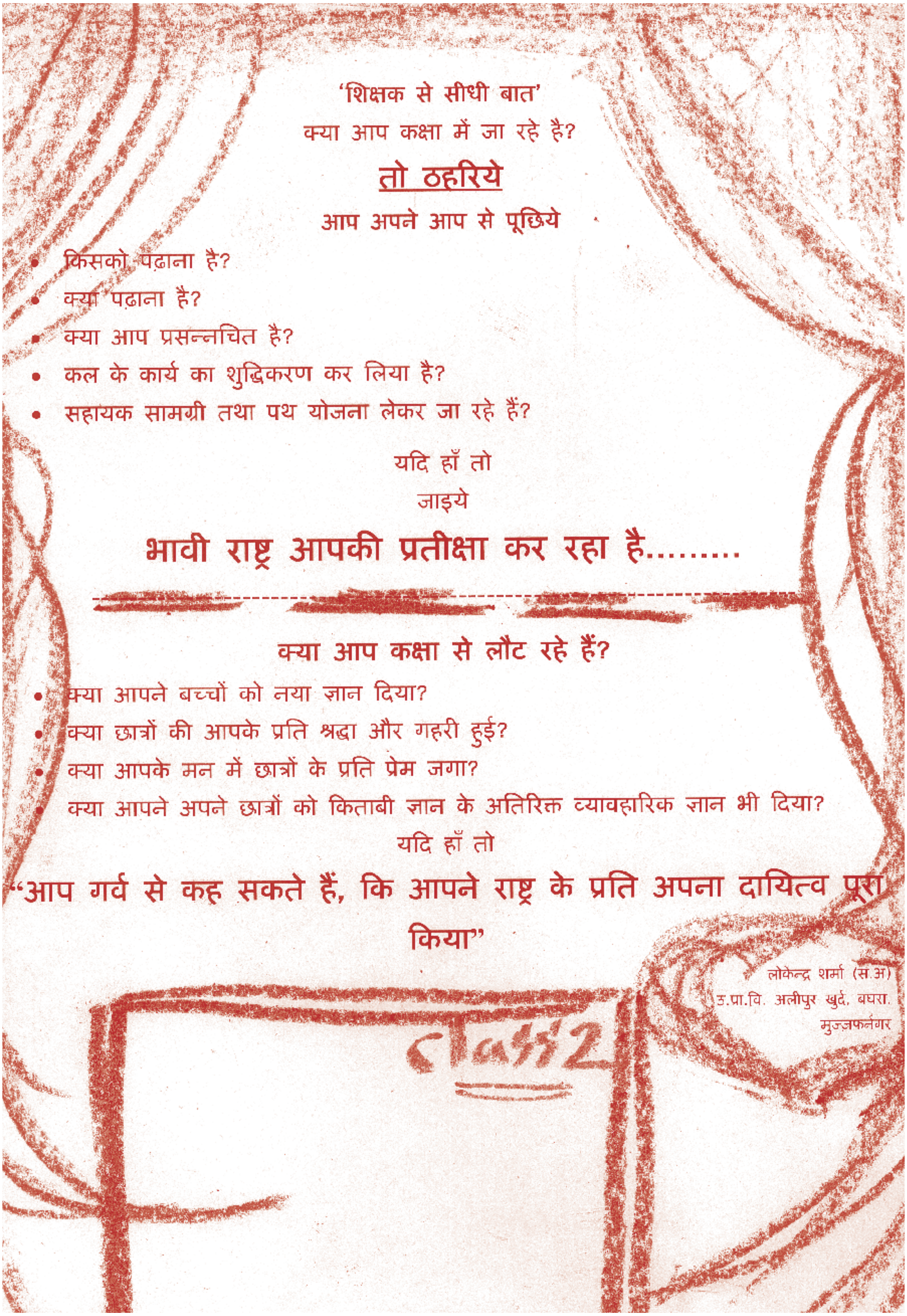

‘शिक्षक से सीधी बात’

क्या आप कक्षा में जा रहे है?

तो ठहरिये

आप अपने आप से पूछिये

- किसको पढ़ाना है?
- क्या पढ़ाना है?
- क्या आप प्रसन्नचित है?
- कल के कार्य का शुद्धिकरण कर लिया है?
- सहायक सामग्री तथा पथ योजना लेकर जा रहे हैं?

यदि हाँ तो

जाइये

भावी राष्ट्र आपकी प्रतीक्षा कर रहा है.........

क्या आप कक्षा से लौट रहे हैं?

- क्या आपने बच्चों को नया ज्ञान दिया?
- क्या छात्रों की आपके प्रति श्रद्धा और गहरी हुई?
- क्या आपके मन में छात्रों के प्रति प्रेम जगा?
- क्या आपने अपने छात्रों को किताबी ज्ञान के अतिरिक्त व्यावहारिक ज्ञान भी दिया?

यदि हाँ तो

“आप गर्व से कह सकते हैं, कि आपने राष्ट्र के प्रति अपना दायित्व पूरा किया”

लोकेन्द्र शर्मा (स.अ)
उ.प्रा.वि. अलीपुर खुर्द, बघरा,
मुज़फ्फरनगर

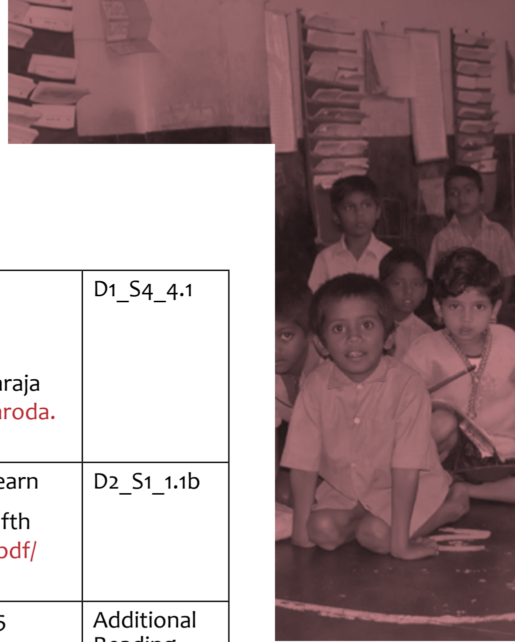

l nHk lkfgR;

Key Area 1	Day 1 – Session 4 – Activity 4.1 – Case studies for School Leadership Reference: Awasthi, K. (2008). Community Participation in Elementary Education. unpublished Ph.D. Thesis, The Maharaja Sayajirao University of Baroda, retrieved from www.msubaroda.ac.in on 15th November, 2013	D1_S4_4.1
	Day 2 – Session 1- Activity 1.1 – Excerpts from School that Learn Reference: Senge, P. (2005). Schools that learn from 'The fifth discipline', retrieved from http://www.integral-focus.com/pdf/Senge.pdf on 15th December, 2013	D2_S1_1.1b
	Diwan, R. (2013). Educational Leadership: A Conceptual0.05 Framework, retrieved from http://www.nuepaeduplan.nic.in/ on 10th February 2014	Additional Reading
	Mintzberg, M.(1990).Ten management roles of managers in Mintzberg on Management: Inside our Strange World of Organizations, retrieved from http://management.atworknetwork.com/2008/04/15/mintzberg%E2%80%99s-10-managerial-roles/ on 13th February, 2014	Additional Reading
Key Area 2	Day 3-Session 1-Activity 1.1-Lead India Video and De-Brief Reference: https://www.youtube.com/watch?v=KK_oT7IYnqw, accessed on 23rd November 2013	D3_S1_1.1
	Day 3- Session 1-Activity 1.2- A Leadership personality test Reference: Adapted by Shreya Tiwari, sourced from http://www.mindtools.com/pages/article/newLDR_50.htm accessed on 12th January 2014	D3_S1_1.2
	Day 3- Session 2-Activity 2.1- Module on 'Prioritizing your work and managing your time effectively' Reference: Extracted from TESS-India Leadership Development Unit 2 Managing and Developing Self http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership accessed on 10th October 2013	D3_S2_2.1
	Day 3-Session 2-Activity 2.3- Time Management Grid Reference: Extracted from TESS-India Leadership Development Unit 2 Managing and Developing Self http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership accessed on 10th October 2013	D3_S2_2.3
	Day 3- Session 3-Activity 3.1- Continued Professional Development Reference: Extracted from TESS-India Leadership Development Unit 2 Managing and Developing Self http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership accessed on 10th October 2013	D3_S3_3.1

Key Area 3	Day 4-Session 1- Activity 1.1-Excerpts from Tottochan Reference: http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/Tottochan.pdf (english) http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/totto-h.pdf (Hindi) accessed on 15th December 2013	D4_S1_1.1
	Day 4-Session 3-Activity 3.1- Video on 'Young Historians' Reference: https://www.youtube.com/watch?v=VAwfZbrdA1Q accessed on 15th November 2013	D4_S3_3.1
	Day 5-Session2-Activity 2.1a- Power point presentation on Coaching and Mentoring Reference: Adapted from TESS-India Leadership Development Unit 9:Coaching and Mentoring (http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership) accessed on 15th November 2013	D5_S2_2.1 a
	Day 5-Session2-Activity 2.1b- Module on Coaching and Mentoring Reference: TESS-India Leadership Development Unit 9: Coaching and Mentoring (http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership) accessed on 10th October 2013	D5_S2_2.1 b
	Day 5-Session 3-Activity 3.1-Video Clips 1 of the film 'India Untouched' Reference: https://www.youtube.com/watch?v=lgDGmYdhZvU accessed on 19th January 2014	D5_S3_3.1a
	Day 5-Session 3-Activity 3.1-Video Clips 2 of the film 'India Untouched ' Reference: https://www.youtube.com/watch?v=lgDGmYdhZvU accessed on 19th January 2014	D5_S3_3.1b
	Day 5-Session 3-Activity 3.1-Video Clips 3 of the film 'India Untouched' Reference: https://www.youtube.com/watch?v=lgDGmYdhZvU accessed on 19th January 2014	D5_S3_3.1c
Key Area 4	Day 6-Session 3- Activity 3.1 a-Case Study Making a Change to Teamwork Reference: TESS-India Leadership Development Unit 3: Leading Change, pg 13-14 (http://www.tess-india.edu.in/learning-materials/leadership) accessed on 19th January 2014	D6_S3_3.1a
	Day 6-Session 3- Activity 3.1 b-Group Dynamics-Relationship Matrix Reference: http://books.google.co.in/books?id=13AaiE4Fa4cC&pg=PA303&lpg=PA303&dq=sociometry+clique,+isolate+rejectee&source=bl&ots=b6AYcYspsv&sig=6fWoGu_YNhIRtLr7qsTMGoyA094&hl=en&sa=X&ei=XHb3UuaiOcyUrgeWloCYBg&ved=0CDMQ6AEwAg#v=onepage&q=sociometry%20clique%2C%20isolate%20rejectee&f=false accessed on 19th January 2014	D6_S3_3.1b
	Day 6-Session 4-Activity 4.1- Video on What if I and What if We Reference: https://www.youtube.com/watch?v=s46M7AGG39I accessed on 20th January 2014	D6_S4_4.1

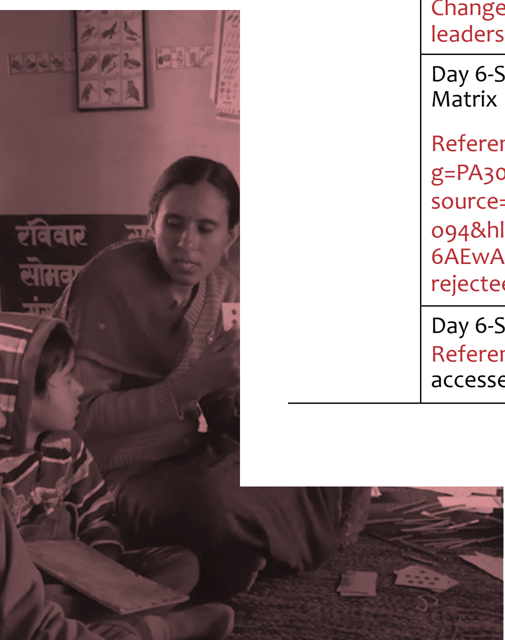

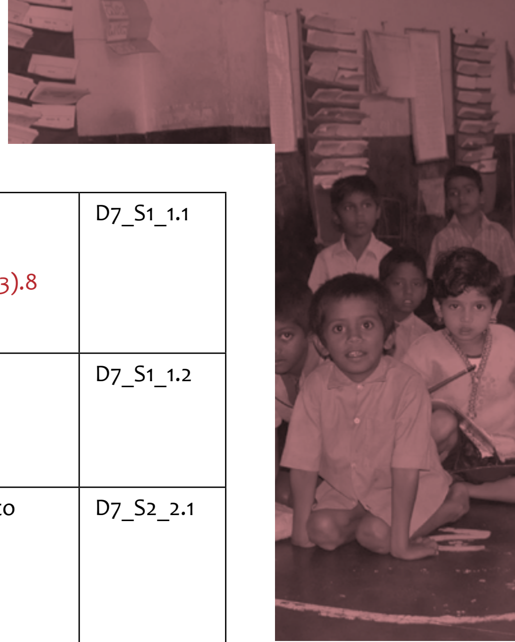

Key Area 5	Day 7-Session 1-Activity 1.1-Knowing about innovations from familiar and everyday situations in life Reference: Dhbholkar, Vinay and Rishikesh T.Krishnan (2013).8 Steps to Innovation:Going from Juggard to Excellence. India:Collins	D7_S1_1.1
	Day 7-Session 1-Activity 1.2- How to recognize whether the change is an innovation Reference: 130919_vijayasherrychand-mp3-for-audio-podcasting accessed on 15th December 2013	D7_S1_1.2
	Day 7-Session2-Activity 2.1-Watching video-Turning trash into toys for learning by Arvind Gupta https://www.ted.com/speakers/arvind_gupta.html www.youtube.com/watch?v=KnCqR2yUXoU accessed on 15th December 2013	D7_S2_2.1
	Day 7- Session 3- Activity 3.1-Case Study reading, analysis and whole group presentation Reference: http://www.nextbigwhat.com/bihar-school-with-wifi-skype-chaitanya-trust-297/ accessed on 15th November 2013	D7_S3_3.1
	Day 7- Session 4-Activity 4.2-Video on 'How to overcome resistance to change ' Reference: http://www.youtube.com/watch?v=wU3bTkqHoXc accessed on 20th November 2013	D7_S4_4.2
Key Area 6	Day 8- Session 2- Activity 2.1- Text for Individual Reflection on Home School Partnership http://www.state.nj.us/education/title1/tech/module4/epstein.pdf accessed on 5th February 2014	D8_S2_2.2
	Day 8- Session 3- Activity 3.2- Simulation Scenario Reference: Self Learning Material on 'Enhancement of SMC Participation', Kaivalya Education Foundation	D8_S3_3.2
	Dayaram. (2011). School Management Committee and the Right to Education 2009.Resource material for SMC training. Book One, American India Foundation, New Delhi.(Available in both English and Hindi)	Additional Reading
Drawing SDP and Way Forward	Day 10-Session3-Activity3.1Video 'The power of One' - Sourced from https://www.youtube.com/watch?v=wMmaEdCjd18 as on 5th January 2014	D10_S3_3.1
	Diwan, R. and Panda, B. (2013).Guiding through the preparation of School Development Plan: A handbook for school heads, retrieved from http://www.nuepaeduplan.nic.in/ on 10th February 2014	Additional Reading

Nk;kfp=

lkStU;	LFkku@fBdk.k	Okijy
डॉ.बी.के.पांडा	आदिवासी शाळा, ओरीसा	दिवस 1
श्री.मनमोहन सिंग	शासकीय प्राथमिक शाळा, मिझोराम	प्रस्तावना दिवस 1,2,7
कैवल्य एज्युकेशन फाऊंडेशन	http://www.kefindia.org.kaivalya-education/photogallery/onsite-field-support	दिवस 4.5
प्रो. के. सुजाता	शासकीय नर्सरी स्कूल, गोरागुंटे पालया, कर्नाटक	प्रस्तवाना दिवस 4,5,7 एक वर्ष करार
प्रो. के. सुजाता	शासकीय प्राथमिक शाळा, गोरागुंटे पालया, कर्नाटक	एक वर्ष करार
सलमान यू. खान	शाळा प्रमुखांचे क्षमता वृद्धी विकास कार्यक्रम, जिल्हा अलाहाबाद (23–29 डिसेंबर) NCSL	दिवस 6
प्रो. के. सुजाता	शासकीय माध्यमिक शाळा, गोरागुंटे पालवा, कर्नाटक	दिवस 3,9
श्री विष्णू पारीक	शाळा प्रमुखांचे क्षमता वृद्धी विकास कार्यक्रम, जिल्हा अलाहाबाद(23–29 डिसेंबर) NCSL	प्रमुख क्षेत्र 5 विभाजक
नया कदम नयी कहानी, तारानगर, पिरामल फाऊंडेशन फॉर एज्युकेशन लिडरशिप	https://www.facebook.com/photo.php?fbid=606471542766998&set=t.1000000661276648&type=37theater	दिवस 8
डॉ. रश्मी दिवाण आणि डॉ. बी.के.पांडा	शाळा विकास आराखडा कार्यशाळा रायचूर, कर्नाटक	दिवस 1, 2

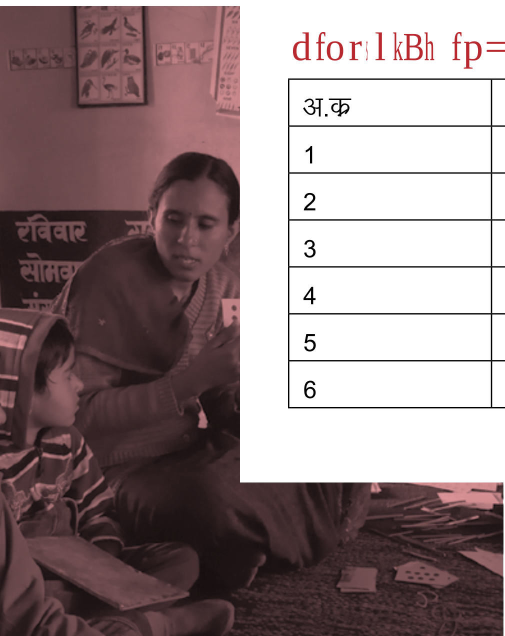

dfor lkBh fp=kdu

अ.क्र	सौजन्य	कविता
1	डॉ.एन मैथिली	जवाब दो
2	डॉ.कश्यपी अवस्थी	कर लो जो चाहो
3	डॉ.एन मैथिली	किताबे कुछ कहती है!
4	डॉ.एन मैथिली	बच्चों की पढाई
5	डॉ.कश्यपी अवस्थी	बस चंद कदम
6	डॉ.कश्यपी अवस्थी	शिक्षक से सीधी बात

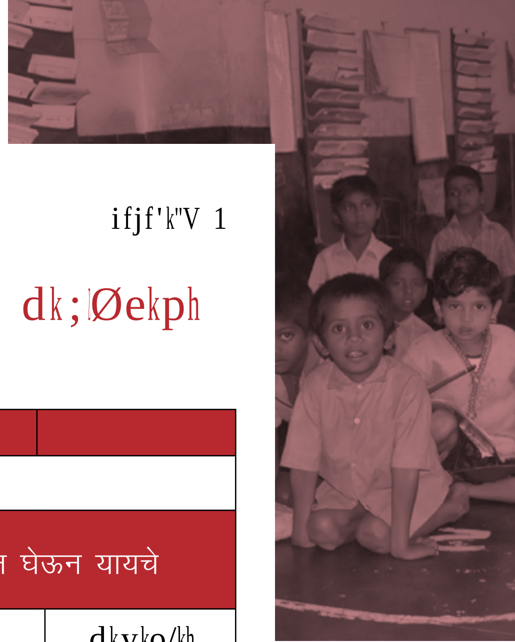

ifjf'k"V 1

'kkGkiie[kk lkBh lgk fnol h; {kerk o/kh dk;Øekph : ij"kk

पूर्व तयारी कृती: शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम	
क्षमता वृद्धी कार्यक्रमाला येण्यापूर्वी शाळा प्रमुखांनी हे भरून घेऊन यायचे	
?kVd@ri'khy	dkyko/kh
fnol 1% {k= -1 % 'kkys; urRokpk n"Vhdku	
प्रस्तावना आणि कार्यक्रमाची रूपरेषा	90 मि.
शालेय नेतृत्व समजून घेणे: विविध भूमिका आणि जबाबदाऱ्या आणि बालकाला प्रथम प्राधान्य	90 मि.
शाळा म्हणजे: अध्ययन संघटना	90 मि.
शाळा एक अध्ययन संघटना समजून घेणे	90 मि.
fnol 2% {k= -2 vkf.k {k= -3 % Lo% pk fodkl vkf.k v/;;u v/;kiu ifØ;r ifjorlu	
माझ्या नेतृत्वाची पद्धती समजून घेणे	90 मि.
शाळाप्रमुख म्हणून कामाचा प्राधान्यक्रम लावणे	90 मि.
शाळा आणि शिक्षणाचा हेतू	90 मि.
विकसित होणाऱ्या मुलांच्या गरजा समजून घेणे	90 मि.
fnol 3% {k= -3 vkf.k {k= -4 % v/;;u v/;kiu ifØ;r ifjorlu] l?k ck/k.kh vkf.k urRo	
शिक्षकांचे निरीक्षण आणि प्रत्याभरण	90 मि.
शिक्षकांचे प्रशिक्षण,मार्गदर्शन व विश्वासू सल्लागार होणे	90 मि.
संघाला समजून घेणे	90 मि.
हेतूपूर्व संवादासाठी जागा निर्माण करणे: सहकाऱ्यांसोबत बैठक	90 मि.

fnol 4% {k= 5 vkf.k {k= 6 % Hkkxhnkjkps urRo vkf.k uokiØekps urRo	
भागीदारी समजून घेणे: सहयोगी व्यक्ती आणि त्यांचे योगदान/करार.	75 मि.
घर – शाळा भागीदारी	90 मि.
नवोपक्रम : अध्ययन संघटनेचे गर्भस्थान(गाभा)	90 मि.
शाळेची नवोपक्रमातून निर्मिती	90 मि.
fnol 5% ladyu o 'kkys; ifjfLFkrhu#i mi;ktu	
अध्ययनाचे दृढीकरण	45 मि.
एका शाळेच्या माहिती वरून शाळा विकास आराखडा निर्माण करणे	150 मि.
सादरीकरण व एकमेकांचे पुनरावलोकन	120 मि.
चांगल्या SDP साठी निकष विकसित करणे	75 मि.
fnol 6% 'kkGk fodkl vkjk[kM;kph #ij"kk o iq<hy dkedktkph fn'kk	
माझ्या शाळेसाठी विकास आराखडा	120 मि.
पुढे वाटचालीसाठी चर्चा	120 मि.
प्रश्नमंजूषा आणि प्रत्याभरण– कार्यशाळेवर आधारित	90 मि.
समारोप	30 मि.

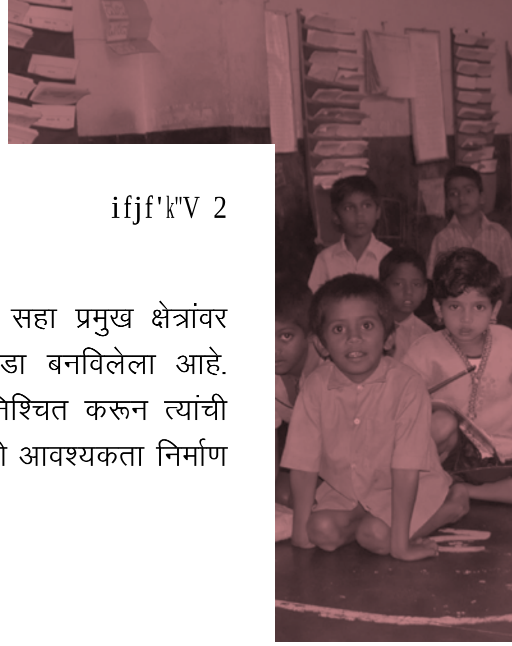

'kkys; usr`Ro fodkl vH;kl de vkjk[kMk

प्राथमिक शाळेसाठी शालेय नेतृत्व विकासाचे ध्येय गाठण्यासाठी सहा प्रमुख क्षेत्रांवर आधारित विविध घटकांच्या समावेशासह हा अभ्यासक्रम आराखडा बनविलेला आहे. या सहा प्रमुख क्षेत्रांची उद्दिष्टे आणि त्यांचा आशय स्पष्टपणे निश्चित करून त्यांची शाळा बदलासाठीची आणि शालेय नेतृत्वाच्या व्यावसायिक वाढीसाठी आवश्यकता निर्माण झालेली आहे.

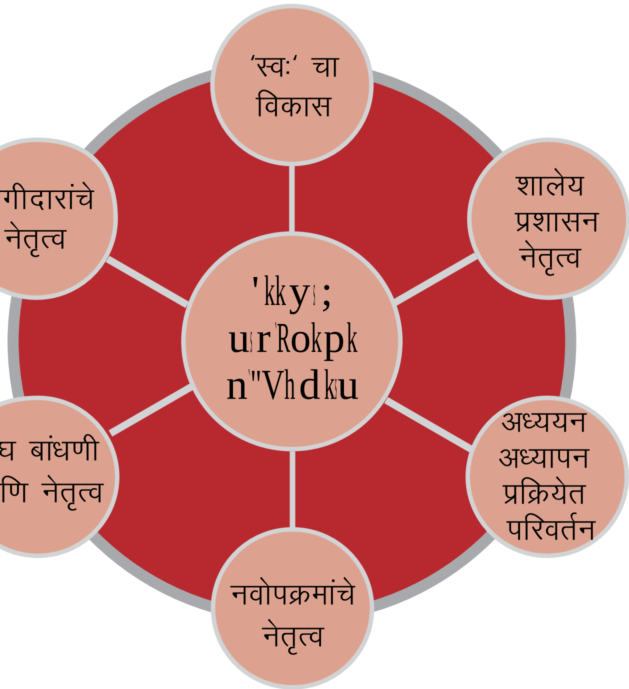

सर्व सहा प्रमुख क्षेत्रे ही एकत्रित गुंफली असून त्यांची बांधणी एकात्म पद्धतीची आहे. यामध्ये शाळाप्रमुखांची भूमिका महत्त्वपूर्ण असून शाळांची सुधारणा करणे, हे ध्येय गाठायचे आहे. हा आराखडा शाळेला 'अध्ययन संघटना' असे संबोधित करतो की, जी मुलांच्या, सर्वांगीण विकासासाठी आणि वाढीसाठी सक्रियपणे काम करते. अभ्यासक्रम प्रमुख क्षमता विकसित करण्यासाठी सकारात्मक स्वयं संकल्पना, (स्वयं प्रतिमा) निर्माण करून शाळाप्रमुख शिक्षकांना चिंतनात्मक काम करणारे मार्गदर्शक म्हणून काम करण्यासाठी प्रेरित करतात, जी मूल्ये, समानता आणि क्षेत्रविरहित काम करण्यासाठी बांधील असतात.

भारतातील शाळांच्या वैविध्याच्या संदर्भाने यात विविधता देऊन, हा आराखडा सादर करतांना त्यांना स्वतःचा शोध घेऊन विशेष क्षेत्रावर भेट देण्याची समज विकसित करतो.

म्हणून विशिष्ट पर्वतीय प्रदेश, वाळवंट आणि आदिवासी भागात, भरपूर पर्जन्य असलेल्या भागात, वर्षातून पूर येणाऱ्या, सामाजिक संघर्षात होरपळणाऱ्या,मानव निर्मित व निसर्ग निर्मित आपत्तींचा विचार करण्यात आलेला आहे. त्याचसोबत छोटया आणि बहुवर्ग शाळांमधील आव्हानांचा सुद्धा विचार करण्यात आलेला आहे.

{k= 1% ‘kkys; usr`Rokpk n"Vhdksu

शालेय नेतृत्वाची जाणीव वृद्धिंधगत करणे आणि शाळेचा कायापालट होण्यावर ठसा उमटणे यासंबंधीचा विचार या क्षेत्रात करण्यात आला आहे. शाळा एक अध्ययनाची संघटित अशी संस्था आहे जेथे बालकांच्या वाढ व विकासास चालना मिळते तसेच अव्याहत प्रयोगशीलता आणि बदल करण्याचे ते एक ठिकाण आहे, ही बाब येथे स्पष्ट करण्यात आली आहे. या क्षेत्रामध्ये शाळांचा कायापालट आणि बदल होण्यासाठीचा दृष्टिकोन तयार करणे यांवर भर आहे.

mfn"n"Vs %

- शालेय नेतृत्व जाणीव आणि बदल व सुधारणा या संबंधी दृष्टिकोन निर्माण करणे.

?kVd&1% ‘kkGk ,d v/;;u lLFkk

- शाळा : एक सामाजिक संस्था.
- संस्था म्हणून शाळेचे गतिशील स्वरुप.
- शाळेतील आंतरक्रियात्मक कार्यपद्धती.
- शाळा : अध्ययन आणि विकासाचे ठिकाण.

?kVd&2% ‘kkys; usrRo % cgqvk;keh Hkwfedk vkf.k R;kph vkG[k-

- शाळाप्रमुख, एक दृष्टा.
- शाळाप्रमुख बदल घडवून आणण्यास पुढाकार घेणारी व्यक्ती.
- प्रेरणादायी, दृढनिश्चयी आणि लोकाभिमुख, सतत अध्ययनशील व्यक्तिमत्त्व म्हणजे. .शाळा प्रमुख.
- शाळाप्रमुख एक चिंतनशील व्यावसायिक व्यक्ती.
- शाळेचा प्रभावीपणा वाढविण्यात शालेय नेतृत्वाचे महत्त्व.

?kVd&3% ‘kkGslkBh fOgtu fodflr dj.ks

- शाळा सुधारण्यासाठी व्हिजन
- संदर्भ आणि मर्यादा यांचे मूल्यमापन आणि आकलन.
- शाळा विकास आराखडयाच्या माध्यमातून व्हिजन मध्ये बदल
- नियतकालिक पुनरावलोकन आणि पुनरावृत्ती यांद्वारा बदलांचा मागोवा घेणे.

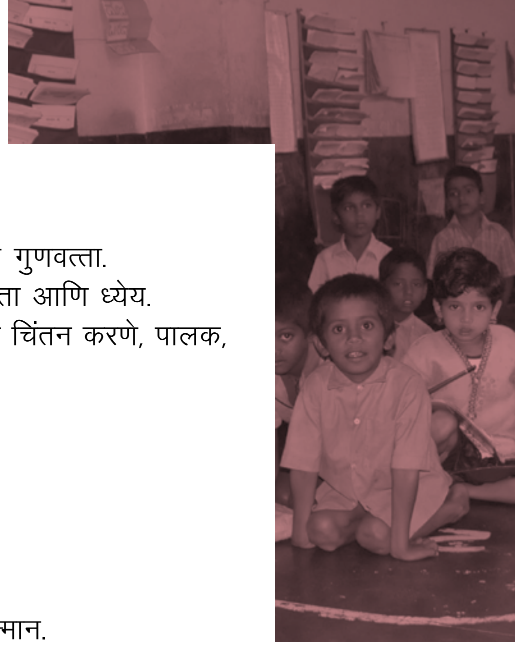

?kVd&4% ifjoukpk vFkck/k

- शाळा सुधारणेसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे – समावेशन, समता आणि गुणवत्ता.
- शाळा एक सामुहिक कल्पना : शालेय बदलासाठी कल्पना, क्षमता आणि ध्येय.
- स्वयं परिवर्तनासाठी प्रेरकशक्ती : वृत्ती आणि कृती, विचार आणि चिंतन करणे, पालक, शिक्षक आणि सामाजिक प्रतिनिधी संलग्नता.
- बदल हाताळणे : संघर्षास तोंड देणे आणि संधी निर्माण करणे.

?kVd&5% ckydkl ik/kkU;

- बालपण समजून घेणे.
- बालकाचा सर्वांगीण विकास
- शाळेतील बालकांचे हक्क.
- सर्वांप्रती समानता, भेदभाव विरहित वागणूक आणि सर्वांप्रती सन्मान.
- शाळा : एक सुरक्षित ठिकाण.

?kVd&6% dk;eY;kr :ikrj.k

- ध्येय दृष्टिपथात ठेवणे आणि त्याकडे वाटचाल करणे.
- विविधांगी दृष्टिकोन अंगीकारणे आणि सोईस्कर बदल करणे.
- अर्थपूर्ण आंतरक्रिया घडवून आणण्यसाठी प्रक्रिया निर्मिती करणे.
- बदल आणि सुधारणेसाठी तयार असणे.
- सहकारी वृत्तीतून बांधीलकी जोपासणे.

{k= 2% ^Lo%* pk fodkl

या क्षेत्रात मुख्य भर सकारात्मक स्वकल्पना–क्षमता, वृत्ती आणि मूल्ये विकसित करणे. चिंतनशील आंतरक्रियेद्वारा स्वयं विकासासाठीची क्षेत्रे आणि स्वतःचा आणि इतरांचा सातत्यपूर्ण विकास होण्यासाठी कार्यक्षेत्र आणि संधी तयार करण्यात शाळाप्रमुखांची चिकित्सक भूमिका यांवर आहे.

mnfn"V

- इतरांशी आणि शाळेच्या संदर्भाने स्वतःला समजणे आणि 'स्वः' चा विकास

?kVd&1% ^Lo* ph tk.kho

- स्वः ची जाणीव : एक व्यक्ती तसेच शाळेतील एक व्यावसायिक व्यक्ती म्हणून
- कार्य जीवनातील अर्थ आणि हेतूविषयी जाणीव.
- स्वतःविषयी सकारात्मक संकल्पना आणि आत्मसन्मान विकसित करणे.

?kVd&2% brjk'kh lc/khr@lnHkku ^Lo*

- शाळेच्या सामाजिक संदर्भात स्वतःला स्थापित करणे.
- परस्परविरोधी आशा आकांक्षा आणि बहुविध दृष्टिकोन यांची हाताळणी.
- प्रभाव वर्तुळ आणि चिंता वर्तुळ

?kVd&3% ‘kkGP;k lnHkkr ^Lo*

- स्वयंविकास ध्येये आणि संस्थात्मक ध्येये हा दोहोंत मिलाफ घडवून आणणे.
- शालेय कामकाजाच्या संदर्भात विविध भूमिका
- व्यावसायिक ध्येय आणि प्रत्यक्ष कृती एकसूत्रीकरणासाठी चिंतन

?kVd&4% ^Lo* pk 0;kolkf;d Eg.kwu fodkl

- कृती आणि लोकांशी संबधित असणे.
- सामाजिक अध्ययन आणि एकत्रीतपणे वाढ होण्याचे शाळा एक ठिकाण.
- सामूहिक जबाबदारीची जाणीव निर्माण करणेः– सामाजिक, नैतिक आणि मूल्याधिष्ठित.

{ks= 3% v/;;u&v/;kiu ifØ;sr ifjorZu

या क्षेत्रामध्ये शाळाप्रमुखांतील निरनिराळया क्षमतांची, अध्ययन–अध्यापन पार्श्वभूमीमध्ये बदल घडविण्यासाठी कशी हाताळणी करावी याचा विचार करण्यात आला आहे.यासाठी शाळा हे शोध घेण्याचे आणि नवनिर्मिती करण्याचे एक ठिकाण आहे ही जाणीव करून घेणे आणि वर्गांतर क्रिया अधिक सर्जनशील आणि बालकेंद्रित करणे, यासाठी शाळाप्रमुखांमध्ये शाळेतील अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियांमध्ये बदल घऊवून आणण्यासाठी क्षमतांचा विकास करणे.

mfn"Vs

- अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियांचे बालकेंद्रित सर्जनशील कार्यात रूपांतर करणे.

?kVd&1% 'kkGk vkf.k f'k{k.kkpk gsrw

- चिकित्सक वृत्तीचा परिपोष
- चिकित्सक विचारासाठी शिक्षण
- सक्षमीकरणासाठी शिक्षण
- जबाबदार नागरिक बनविणे.

?kVd&2% ckyddsafnzr v/;kiu 'kkL= lektu ?kV.k

- कृतिशील अध्ययन कर्ता , ज्ञानाचा रचियता या नात्याने बालक.
- शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यासाठी अध्ययन हे आनंददायी सर्जनशील अनुभव बनविणे.
- शिक्षक आणि विद्यार्थी या दोहोंसाठी अध्ययन–अध्यापन हे एकत्रित प्रकटीकरणाचे विषय.
- सर्वसमावेशी, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि वैविध्यपूर्ण पार्श्वभूमी यांना अनुसरून अध्ययन.

?kVd&3% v/;;u&v/;kiukl kBh ik"kd okrkoj.kkph fufeZrh

- आकर्षक आणि चैतन्यमय असे शालेय आणि वर्गातील वातावरण.
- वर्गातील जागा आणि साहित्याचे सर्जनशील सुसंघटन.
- कृतिशील अध्ययनासाठी संधीचे सशक्तीकरण.
- सर्व समावेशी वातावरणः परस्पर सन्मान, सर्वसाधारण ओळखीचा भाव ठेवणे आणि त्याचा स्वीकार .

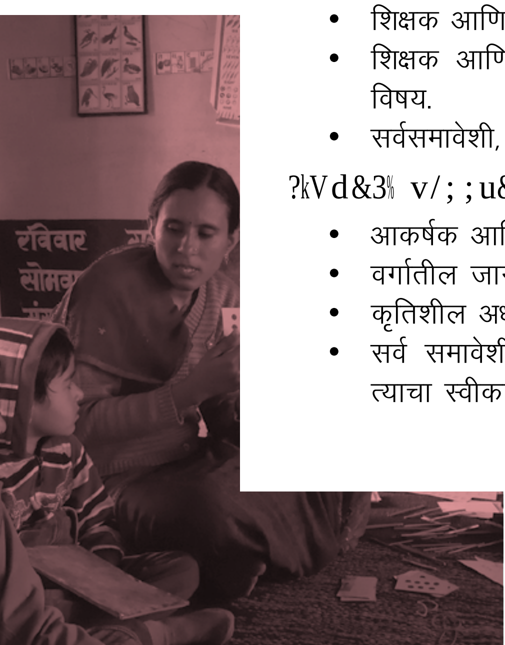

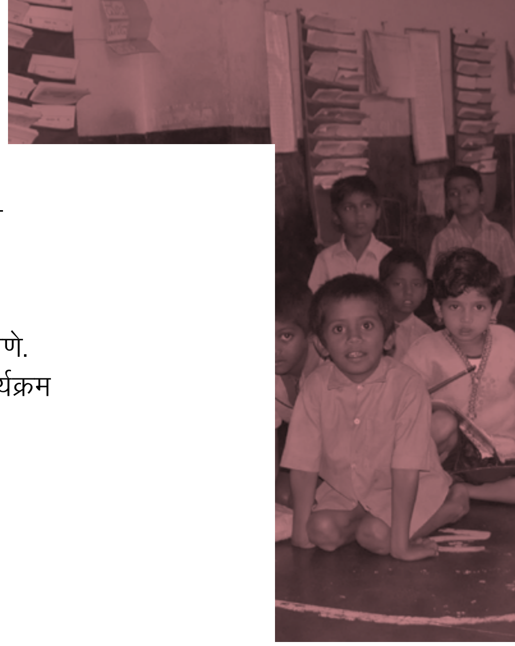

- वर्गातील वातावरणः उत्साहपूर्ण, सुरक्षित आणि काळजी घेणारे–

?kVd&4% oxkZrhy fØ;kph ifj.kkedkjdrk ok<fo.k-

- निरीक्षण, प्रत्याभरण आणि पर्यवेक्षण.
- मुलांशी प्रत्यक्ष संबंध आणि प्रत्येक मुलाच्या प्रगतीचा मागोवा घेणे.
- वर्गांतर क्रियांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी सहकार्यात्मक कृतिकार्यक्रम
- मार्गदर्शन आणि सदुपदेशन
- अध्ययन–अध्यापन प्रक्रियेत तंत्रज्ञानाचा वापर
- संशोधन व प्रयोग करण्याच्या स्वातंत्र्यास प्रोत्साहन देणे.

?kVd&5% f'k{kdkpk 0;olkf;d ;k UkkR;kus fodklu

- शिक्षकः शालेय परिवर्तनातील एक मुख्य घटक.
- शिक्षक नेतृत्वास प्रोत्साहन.
- एक चिंतनशील व्यावसायिक शिक्षण.
- वर्गात आणि वर्गाबाहेर शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया सुलभ करणे.
- शिक्षकांना भेडसावणाऱ्या समस्या व चिंता याकडे लक्ष वेधणे.
- शिक्षकांची व्यावसायिक प्रगती करण्यास प्रोत्साहन देणे.

?kVd&6% v/;;u&v/;kiu izfØ;k len/k dj.k% oxkZiyhdMhy nf"Vdku

- पालकांच्या दृष्टिकोनातून बालकांना समजून घेणे
- बालकांच्या अध्ययनात गृहसहाय्य
- समुदायाच्या ज्ञान आणि सर्जनशीलतेद्वारा शालेय अनुभव समृद्ध करणे.
- पालक आणि शिक्षक यांच्यातील प्रत्याभरण चक्र सशक्तीकरणः शालेय अनुभव आणि अध्ययन
- अध्ययनाच्या दृष्टीने सभोवतालचे वातावरण

{ks= 4 % l?k ck/k.kh vkf.k usrRo

या क्षेत्रात परिणामकारक पथकांची बांधणी आणि कार्यक्षमता यासाठी आवश्यक कौशल्यांच्या हाताळणीविषयक बाबी असतील. या क्षेत्राचा प्रमुख भर, गटाची गतिशीलता, सहकार्याच्या प्रक्रिया, गटकार्य, संघर्षाचे निराकरण आणि पथकातील सदस्यांच्या व्यावसायिक प्रगतीसाठी संधी निर्माण करणे इ. बाबतीतील जाणीव वृद्धींगत करणे यावर असेल.

mfn"V%

- संघामधील सहकार्य आणि कृती सुलभ करणे.

?kVd&1 % l?k ck/k.kh

- संघ सदस्यांची शक्तिस्थाने आणि क्षमता यांचे आकलन
- समुहातील सक्रीयतेचा अभ्यास.
- सहकार्य आणि परस्पर जोडीने कार्य करण्यासाठी कार्यप्रणाली विकसित करणे.
- जबाबदाऱ्या आणि क्षमता यांची सांगड घालणे.

?kVd&2% l?k dk;kl ikRlkgu n.k-

- एकत्रितपणे योजना तयार करणे.
- व्यावसायिक चर्चा आणि संवाद वाढविणे
- एकत्र काम करणे
- उत्पादनक्षम कल्पनांसाठी संधी निर्माण करणे.
- पुनरावलोकन आणि प्रत्याभरण यंत्रणा स्थापन करणे.

?kVd&3% l?k ie[k ;k ukR;ku-

- परिणामकारक गटकार्यासाठी संधी निर्माण करणे
- गटासाठी परिणमकारक संवादप्रक्रिया स्थापन करणे
- गटकार्यात निर्णय घेणे.
- गटाद्वारे कृती घडवून आणणे.
- संघर्ष सोडवणूक.

{k= 5 % uokiØekp urRo

शालेय रचना आणि कार्यक्रम यांमध्ये सततचा बदल करून आणि नवोपक्रम घेऊन फरक घडवून आणणे हे या क्षेत्राचे ध्येय असेल.याचे मुख्य लक्ष्य म्हणजे नवीन परिस्थिती, पद्धती, रचना, आणि प्रक्रिया निर्माण करणे.याद्वारे कल्पना आणि कृतीस मदत होईल. हे करताना सामुदायिक प्रयत्न आणि नवकल्पना साकार करणारी संस्कृती निर्माण करणे यांवर भर असेल.

mnfn”V%

- नावीन्यपूर्ण कृतींद्वारा परिवर्तनास मदत करणे.

?kVd&1% ukohU;rk% v/;;u lLFkpk dnfcn

- शाळाप्रमुख : नावीन्यतेचा एक प्रमुख प्रेरणा स्त्रोत
- नवकल्पनांच्या शोधार्थः संवाद आणि बुद्धिमंथन.
- नवोपक्रमः शालेय सुधारणांसाठी महत्त्वपूर्ण
- आखून दिलेल्या आराखडयापलीकडील बाजूचा विचार.

?kVd&2% ‘kkGr uokiØe lLÑrh r;kj dj.k-

- नवकल्पनांचा परिपोषः प्रयोगशीलता आणि संशोधन यांस वाव देणे.
- पुरेशी संसाधने अीाण विद्याविषयक सहायाबाबत खात्री करणे.
- व्यक्तिसन्मान आणि वैविध्यपूर्ण दृष्टिकोन अंगीकारणे.
- बदलास विरोध होण्याऱ्या गोष्टी लक्षात घेणे व त्यांची सोडवणूक करणे.
- नवकल्पना आणि कृतींसाठी योग्य बक्षीस आणि मान्यता देणे.
- शाळेतील नवकल्पनांचा शोध घेणे आणि मुद्रित दस्तऐवज तयार करणे.

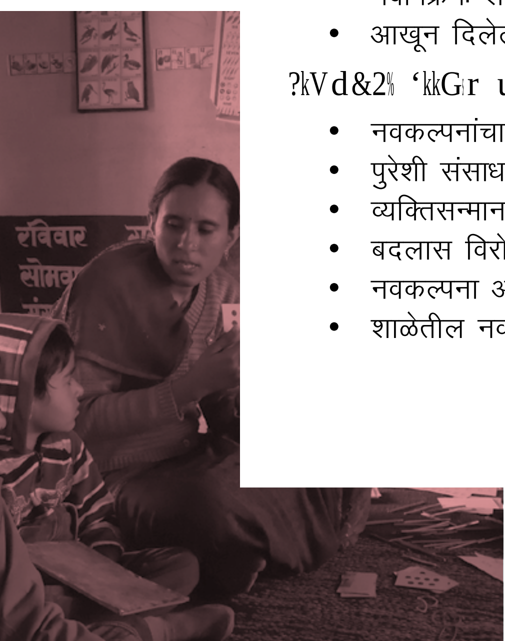

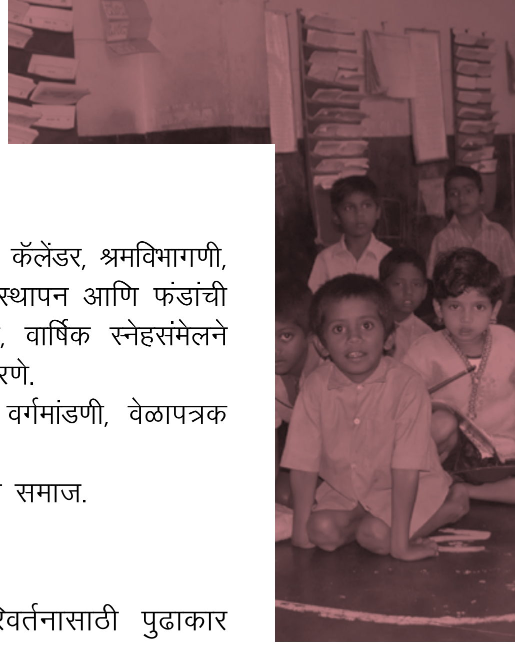

?kVd&3% uokiØekP;k ek/;ekrwu 'kkGph iquØYiuk

- शाळापातळीवरील नवोपक्रमः अभ्यासक्रमाची रचना बदलणे,वार्षिक कॅलेंडर, श्रमविभागणी, अंदाजपत्रक तयार करणे, मध्यान्ह भोजन, अर्थविषयक व्यवस्थापन आणि फंडांची उभारणी, सद्यःस्थितीस असलेल्या संसाधनांचा कमाल वापर, वार्षिक स्नेहसंमेलने भरविणे, समाज आणि शिक्षकवृंद यांच्या बैठकांचे आयोजन करणे.
- वर्गपातळीवरील नवोपक्रमः अध्यापन–अध्ययनप्रक्रियेत सुधारणा, वर्गमांडणी, वेळापत्रक तयार करणे, वर्गव्यवस्थापन
- नवोपक्रमशील विद्यार्थी, नवोपक्रमशील शिक्षक, नवोपक्रमशील समाज.

{ks= 6 % Hkkxhnkjkph usr`Ro

शाळेत आणि शाळेबाहेर लोकांचा सहभाग वाढवून शालेय परिवर्तनासाठी पुढाकार घेणे.शाळा, पालक, सामाजिक प्रतिनिधी, शालेय शिक्षण विभागातील अधिकारी आणि परिसरातील शाळा यांच्यामध्ये अर्थपूर्ण संबंध विकसित करण्याच्या गरजेवर या क्षेत्रात भर दिला आहे. शाळाप्रमुखांनी अनेक हितचिंतकाचा सहभाग वाढविण्यासाठी कौशल्यपूर्वक संधी निर्माण करण्याचा हेतू यामागे आहे.

mfn"V%

- शालेय परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी पालक, समाज आणि शिक्षण विभागातील अधिकारी यांचा सहभाग सुलभपणे मिळविणे.. .

?kVd&1% x`g&'kkGk Hkkxhnkjh-

- गृह–शाळा आंतरक्रियांसाठी वाव मिळेल असे पाहणे.
- शिक्षक आणि पालक यांची अध्ययन आणि विकासाची संयुक्त जबाबदारी.
- पालक आणि शिक्षक यांचा वेगवेगळा दृष्टिकोन आणि आकांक्षाची हाताळणी.
- शालेय व्यवस्थापनामध्ये पालकांचा सहभाग वाढविण्यास प्रोत्साहन देणे.
- पालक शिक्षणासाठी शाळा एक व्यासपीठ.

?kVd&2% lektkcjkcj dke dj.k-

- शाळा–समाजासह संबंधाचे आकलन
- शाळांमध्ये समाज सहभाग वाढविण्यासाठी वाव देणे.
- शाळा व्यवस्थापन समितीद्वारा संस्थात्मक भूमिका.
- शाळा विकास आराखडा –समाजाची भूमिका.
- समाजिक अध्ययनासाठी शाळा एक क्षेत्र
- स्थानिक नेतृत्वाशी परस्पर सामंजस्याने आीण आदराने कार्य करणे.

?kVd&3% f'k{k.k ;a=.kklkscr dk;Z dj.k-

- शाळा शिक्षण प्रणालीचा एक भाग.
- शैक्षणिक प्रशासकीय अधिकाऱ्यांशी परिणामकारक संवाद

- शाळास्तरावरील विकासासाठीच्या मागण्या आणि प्रशासकीय स्तरावरील आवश्यकता यांत समतोल साधणे.
- स्थानिक संसाधन सहायक संस्थेशी संबंध प्रस्थापित करणे.
- उत्कृष्ट कार्यासाठी, शाळांची समूहामध्ये परस्पर देवाणघेवाण, त्यात अनुकूल बदल करणे.
- समाजातल्या चांगल्या गोष्टी शाळेसाठी घेणे.

{k= 7 % ‘kkys; iz’kklu uhrRo

या क्षेत्रात शालेय नेतृत्वाच्या प्रशासकीय आणि वित्तीय नियम आणि मार्गदर्शक सुचनांचे आकलन करण्यास मदत करते (आकलन सुलभ करते) तसेच शालेय वित्त व्यवस्थापन, खर्चाचे अंदाजपत्रक आणि निधीचे उपयोजन इ.समजून घेण्यास साह्य करते. शालेय नेतृत्व करतांना भौतिक आणि मानवी संसाधनांचे (स्त्रोतांचे) व्यवस्थापन महत्त्वाचे ठरते आणि हे क्षेत्र संसाधनांच्या प्रभावीपणे वापर करण्याच्या विविध पैलूंचा शोध घेते. हे क्षेत्र प्रमुखांना प्रभावी माहिती प्रणालीची बांधणी करणे व योग्य निर्णय क्षमतेच्या मदतीने शालेय परिवर्तन करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

mfn'n"V%

- शाळाप्रमुखांमध्ये प्रभावी प्रशासन, वित्तीय विनियमन, संसाधनांचे व्यवस्थापन आणि माहिती संचलित निर्णय क्षमतेसाठी ज्ञान आणि कौशल्यांचा विकास करणे.

?kVd&1% ‘kkys; iz’kklukps vkdyu -

- शालेय परिवर्तनाच्या संबंधात शाळाप्रमुखांची भूमिका विकास
- शाळाप्रमुख, शिक्षक, कर्मचारी यांचे शालेय कायदे, विविध नियम(वर्तन, सेवा, रजा आणि निवृत्ती वेतन यांचे ज्ञान)
- राज्य धोरणे, आराखडे व योजना यांची वैशिष्टये, नियम, मार्गदर्शक सूचना यांचे आकलन आणि त्यांची शाळास्तरावर योग्य अंमलबजावणी.
- संबंधीत अधिकाऱ्यांशी विविध मुद्द्यांवर संवाद साधताना नस्तीकरण प्रक्रिया, प्रारूप तयार करणे, नोंदी घेणे इ.प्रक्रियांचे आकलन.
- शिक्षकांचे वार्षिक गोपनीय अहवाल/वार्षिक कामगिरी मूल्यमापन अहवाल.
- शाळास्तरावर शिक्षक, विद्यार्थी आणि कर्मचारी यांच्या सहकार्याने नियोजनाच्या प्रभावी अंमलबजावणीची जबाबदार व्यवस्था निर्माण करणे.

?kVd&2% ‘kkys; foRrh; O;oLFkkiu -

- वित्तीय आणि संसाधनाच्या व्यवस्थापनाचे महत्त्व.
- अंदाजपत्रकीय आणि लेखाविषयक साधनांचे ज्ञान.
- वित्तीय बाबी आणि निधीच्या उपयोजनाच्या नियमांसंबंधातील स्वायत्तता.

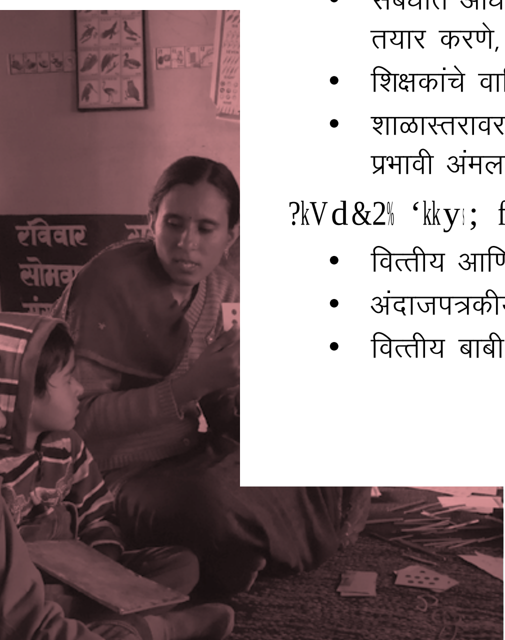

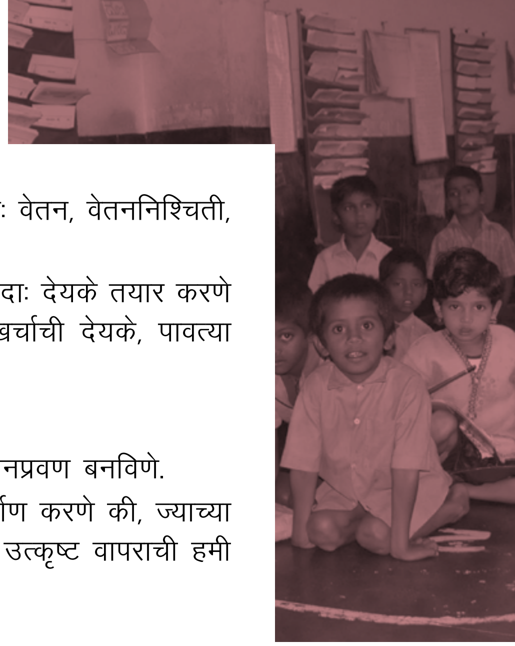

- कर्मचाऱ्यांच्या लाभासंदर्भातील वित्तीय प्रक्रियांचे आकलन उदाः वेतन, वेतननिश्चिती, थकबाकी, निवृत्तीवेतन, लेखे इ.
- शाळा स्तरावरील देयकासंदर्भातील वित्तीय बाबींचे आकलन उदाः देयके तयार करणे (वेतन देयके,थकबाकी देयके, वैद्यकीय देयके, आकस्मिक खर्चाची देयके, पावत्या इ.) रोखपुस्तिकेची देखभाल, लेखा परीक्षण व कर आकारणी.

?kVd 3% Hkkfrd vkf.k ekuoh l lk/kukp iHkkoh 0;oLFkkiu

- शालेय वातावरण आनंददायी करणे आणि विदयार्थ्यांना अध्ययनप्रवण बनविणे.
- विभाग आणि समाज यांच्यामध्ये अशा पद्धतीचा सुसंवाद निर्माण करणे की, ज्याच्या माध्यमातून शाळास्तरावर पायाभूत सुविधांची व वर्गखोल्यांच्या उत्कृष्ट वापराची हमी देणे.
- मोकळया जागा आणि खेळाच्या मैदानांचा विकास करणे.
- शाळांमध्ये मुलांच्या सुरक्षिततेसाठी परस्पर सहकार्याने आदर्श नमुना विकसित करणे आणि संसाधनांची सुरक्षितता राखणे.
- शालेय प्रक्रियांसाठी उपलब्ध मनुष्यबळाचा (मानवसंसाधनांचा) अभिनव मार्गाने वापर करणे.
- समकक्ष शाळा,समाज आणि विभाग यांच्यामध्ये सहसंबध प्रस्थापित करून मनुष्यबळाची सुरक्षितता साधणे.
- शिक्षक आणि कर्मचारी यांच्या व्यवस्थापकीय व वित्तीय बाबींची देवाण घेवाण करणे.

?kVd 4% lkf[;dh; 0;oLFkkiu ekfgrh i.kkyhpk okij ;kX; fu.k; fu/kkj. kklkBh dj.k-

- शालेय परिवर्तनाच्या संबंधात योग्य निर्णय क्षमतेची योग्यता निर्माण करण्यासाठी समर्पक सांख्यिकीय माहिती तयार करण्याचे आणि त्यात शाश्वतता ठेवण्याचे महत्त्व.
- विद्यार्थ्यांची वैशिष्टये आणि प्रगतीचा नियमित मागोवा घेण्यासाठी माहिती व तंत्रज्ञानावर आधारित सांख्यिकीय प्रणालीची स्थापना.
- विद्यार्थ्यांची यशस्वी श्रेणीनिहाय प्रगतीची खात्री करण्यासाठी गरजानुरूप अध्ययन सहाय्यता प्रणाली.
- शिक्षक आणि कर्मचारी यांचे व्यक्तिगत अभिलेखे पद्धतशीरपणे व सुगमतेने जतन करणे आणि सेवा नियमांची निष्ठापूर्वक पालनाची खात्री देणे.
- वित्तीय सांख्यिकीय माहिती व अभिलेख्यांचे जतन
- विद्यार्थी, शिक्षक,पालक यांच्या संबंधातील कार्यपद्धतीबाबत व्यवस्था निर्माण करणे उदाः शाळा प्रवेश, उपस्थिती, उपक्रमांची वार्षिक दिनदर्शिका, अभ्यासक्रम, नियोजन, शिक्षक–पालक संघाच्या बैठका, तक्रारी आणि सूचनांचे पुनरावलोकन करून कार्यवाही करण्याची पद्धती इ.

रविवार

jk"Vh; 'kkys; usrRo dsnz& uhik

शाळा गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणाऱ्या केंद्रामध्ये परिवर्तन होण्याकरिता बदल प्रक्रिया आणि नवोपक्रम यात सतत गुंतवून घेण्यास मदत करणाऱ्या सक्षम आणि माहीतगार नेतृत्वाची आवश्यकता आहे.

नीपा, (NIEPA) शाळाप्रमुख आणि प्रशासक यांना वेळोवेळी उद्‌बोधन करण्यासाठी आणि अनुभवांची देवाणघेवाण करण्यासाठी एकत्र आणण्याचे कार्य करीत असते. यातून असे लक्षात आले आले की, या प्रयत्नांत आणखी वाढ करणे गरजेचे आहे. ही गरज भागविण्यासाठी राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राची उभारणी (NCSL) नीपा येथे करण्यात आलेली आहे. हे पुढे टाकलेले एक यशस्वी पाऊल आहे.

राष्ट्रीय शालेय नेतृत्व केंद्राचे मुख्य प्राधान्य बदल घडविणा–या सक्षम नेतृत्व क्षमतेचा विकास करणे हे आहे. त्यामुळे अर्थातच शाळांमध्ये आमुलाग्र परिवर्तन होईल. हे कार्य यशस्वी करण्यासाठी हे केंद्र शाळाप्रमुखांच्या क्षमता संवर्धनासाठी कार्यरत असेल. यासाठी राज्यातील वास्तव गरजा आणि समस्या आणि वैविध्यपूर्ण शाळांसाठी असलेल्या अभ्यासक्रमावर हा क्षमतासंवर्धन कार्यक्रम आधारित असेल. शाळा आणि साधनसंस्था यांच्यामधील नेटवर्क विकसित करण्यास हे केंद्र प्रोत्साहन देईल. त्यामुळे अर्थपूर्ण अनुभवांची देवाणघेवाण, सहअध्ययन आणि समस्या सोडविण्यात परस्पर सहभाग शक्य होईल. या केंद्राव्दारा शालेय नेतृत्वाबाबतीत संशोधनास आणि शालेय शिक्षणातील प्रशासनास प्रोत्साहन मिळेल व त्याद्‌वारा वस्तुस्थितीवर आधारित शिक्षण पद्‌धती आणि संस्थात्मक बाबींवर निर्णय घेता येतील. ही संस्था शालेय नेतृत्व विकास आणि शालेय शिक्षणातील प्रशासन या बाबतीत माहितीचे संग्रहालय असेल.

शालेय नेतृत्व विकास कार्यक्रम हा सरकारी आणि सरकारी अनुदानाने चालविण्यात येणाऱ्या प्राथमिक ते उच्च माध्यमिक शाळांतील कार्यरत तसेच नव्याने भरती झालेले प्राचार्य आणि प्रशासकीय व्यक्ती तसेच ज्येष्ठ शिक्षकांसाठी असेल. या कार्यक्रमाचे मुख्य तत्व म्हणजे संस्था, गाव, जिल्हा, राज्य आणि राष्ट्रीय पातळीवर नेतृत्व निर्माण करणे हे आहे. त्या द्‌वारा शाळा आणि शालेय शिक्षण प्रणालीचे व्यवस्थापन आणि नेतृत्व यांमध्ये योग्य बदल होईल.

NATIONAL CENTRE FOR SCHOOL LEADERSHIP

NCSL

Every Child Learns
Every School Excels

''हर बच्चा सीखे,
हर विद्यालय उज्जवल हो''

राष्ट्रीय शैक्षिक योजना एवं प्रशासन संस्थान
NATIONAL INSTITUTE OF EDUCATIONAL PLANNING AND ADMINISTRATION

jk"Vªh; 'kkyk; usrR̀o dsanz
jk"Vªh; 'kSf{kd fu;kstu vkSj i'kklu laLFkku ¼uhik½
17&ch] Jh vjfcUnks ekxZ] ubZ fnYyh&110016 ¼Hkkjr½
bihcksDl ua- : 26565600, 26544800
QSDl : 91-011-26853041, 26865180